

ТАВ. МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ ТОГТООМЖ ДАХЬ ХУУЛИЙН ЭТГЭЭДИЙН ОЙЛГОЛТ, НЭР ТОМЬЁОНЫ ХЭРЭГЛЭЭ

Судалгааг удирдсан:	Хууль зүйн үндэсний хүрээлэнгийн захирал, Хууль зүйн ухааны доктор Х.Эрдэм-Ундрах
Судалгааг хянасан:	Хууль зүйн үндэсний хүрээлэнгийн Эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга, Хууль зүйн ухааны доктор С.Сүхбаатар
Судалгааг гүйцэтгэсэн:	Хууль зүйн үндэсний хүрээлэнгийн Эрдэм шинжилгээний ажилтан Э.Анударь Эрдэм шинжилгээний ажилтан Д.Дэмидханд Эрдэм шинжилгээний ажилтан Х.Санчир

X3YX

УДИРТГАЛ

Сэдвийг сонгох үндэслэл

Монгол Улсад нийт 798 хууль хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаагаас зөвхөн “хуулийн этгээд” гэсэн нэр томьёо орсон 190 хууль¹ байна. Монгол Улсын Үндсэн хууль болон бусад 189 хуульд хуулийн этгээд гэдэгт ямар байгууллагыг ойлгож, хэрэглэж байгаад дүн шинжилгээ хийсэн судалгаа одоогоор байхгүй байна. Хуулийн этгээдийг улсын бүртгэлд бүртгэх, хуулийн этгээдийн төрлүүдийн эрх зүйн байдлыг хууль тогтоомжоор тодорхойлохдоо Иргэний хуулийн Дөрөвдүгээр бүлэгт зааснаас өөрөөр хуульчилснаас болж хуулийн этгээд гэдэг ухагдахууныг нэг мөр ойлгох, хэрэглэхэд бэрхшээлтэй байна.

Тухайлбал, холбоо, сан зэрэг хуулийн этгээд болон шашны байгууллага, музейг төрийн бус байгууллага гэж бүртгэж, Монголын Хуульчдын холбоо, Монголын Өмгөөлөгчдийн холбоог нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд гэж тодорхойлсон хэрнээ зарим хууль тогтоомжид тэдгээрийг нийтийн эрх зүйн этгээд, эсхүл мэргэжлийн холбоо хэмээн зохицуулж байгаагаас болж онол, практикийн зөрүүтэй асуудал Монгол Улсын хууль тогтоомжид үүсгэж байна. Түүнчлэн нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд, нийтийн эрх зүйн этгээд гэсэн хоёр ойлголт зэрэгцэн оршиж байгаа нь хууль ойлгомжтой, нэг мөр байх боломжийг хязгаарлаж байх тул эдгээр ойлголтыг нэгтгэх, эсхүл зөрүүтэй ойлголтуудыг жигдлэх шаардлага бий болжээ.

Мөн ашгийн төлөө бус хуулийн этгээдийг төрийн бус байгууллага гэсэн нэг нэршил дор бүртгэж, ойлгож байгаа нь ойлголт, ангиллын хувьд зөрчилдөөн үүсгэж байна. Үүнээс болж хоорондоо ялгаатай байгууллагын харилцааг нэг хуулиар зохицуулж, зарим ашгийн төлөө үйл ажиллагаа явуулдаг хуулийн этгээд татвараас зайлсхийх зорилгоор төрийн бус байгууллагын нэрээр үйл ажиллагаагаа явуулж, цаашлаад мөнгө угаах арга хэрэгсэл болох эрсдэл бодитойгоор бий болжээ.

Үүнийг гавьяат хуульч Б.Чимид өөрийн бүтээлдээ: “Нэг мөр тогтсон нэр томьёогүйгээр үзэгдэл, юмс, түүний хөгжлийн жам ёсны тухай шинжлэх ухааны ойлголтыг төсөөтэй бусад олон ухагдахуунаас ялгаж илэрхийлэх аргагүй. Бас мэргэжил эзэмших, бүр нарийн мэргэших боломжгүй. Энэ нь хууль зүйн шинжлэх ухаанд нэг адил учир холбогдолтой. Тэр дундаа эрх зүйн тухайн шинжлэх ухаан, ялангуяа монголчууд бидний амьдралд дөнгөж нэвтэрч эхлэн төлөвшиж буй бизнесийн эрх зүйд: 1/ нэр томьёог зөв оноож; 2/ нэг мөр хэрэглэж; 3/ нэг янзаар ойлгож хэвших нь бүр ч тулгамдсан хэрэгцээ болов”² гэжээ.

Иймд эрх зүйн харилцааны гол субъект болох хуулийн этгээдийн ойлголт, түүний эрх зүйн чадвар, төрөл, бүртгэл, хэрэглээг судлах шаардлага зүй ёсоор тавигдаж байна. Үүнийг судалснаар төрөөс эрх зүйн шинэчлэлийн хүрээнд хийгдэх ажилд чухал хувь нэмэр оруулах бөгөөд хууль тогтоомж дахь хийдэл, зөрчил, давхардлыг арилгахад ач холбогдолтой юм.

1 Нэг удаагийн шинжтэй хуулиудыг оруулаагүй болно.

2 Б.Чимид, Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал: Хүний эрх, шүүх эрх мэдэл, Хоёрдугаар дэвтэр, 2004, 91 дэх тал.

Судлагдсан байдал

Хуулийн этгээдийн талаар хувийн эрх зүйн тэр тусмаа иргэний эрх зүйн нэг сэдэвт бүтээл, сурах бичгүүдэд³ дэд хэсэг болгон авч үзсэн байх боловч хуулийн этгээд, түүний эрх зүйн чадварыг онолын үндэслэлтэйгээр бичиж, мөн чанарыг нь дэлгэрүүлэн тайлбарласан бүтээл Монгол Улсад байхгүй байна. Хуулийн этгээдэд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх талаар судлаачид эрдэм шинжилгээний өгүүлэлдээ бичсэн байдаг ч эдгээрт хуулийн этгээдийн аль төрлийг ойлгохыг судалгаандаа дэлгэрүүлээгүй ажээ. Хуулийн этгээдийн зарим төрлийн талаар Иргэний хэргийн анхан шатны шүүхийн шүүгч, доктор Н.Баярмаа “Хуулийн этгээдийн хэлбэрээр байгуулагдсан болон байгуулагдаагүй хамтарсан этгээдийн тухайд” эрдэм шинжилгээний өгүүлэл, “Нийтийн эд юмсын эрх зүй: Монгол Улс дахь төрийн болон орон нутгийн өмчийн эрх зүйн зохицуулалтын өнөөгийн байдал, тулгамдсан асуудал, шийдвэрлэх арга зам” сэдэвт бодлогын судалгаа, судлаач Д.Ганхүрэл “Хуулийн этгээд үндсэн эрхээ хамгаалуулах субъект болох нь” эрдэм шинжилгээний бүтээлийг дурдаж болно. Эдгээр судалгааны ажилд хуулийн этгээдийн ерөнхий ойлголт, эрх зүйн чадварыг авч үзээгүй учир хуулийн этгээдийг “нийтийн” болон “хувийн” гэж ангилах асуудалд дүгнэлт өгөхийн тулд дэлгэрүүлэн судлах шаардлагатай байна.

Сэдвийн шинэлэг тал

Тус судалгаагаар хуулийн этгээдтэй холбоотой харилцааг зохицуулсан Монгол Улсын хууль тогтоомж дахь хийдэл, зөрчлийг илрүүлэхээс гадна хуулийн этгээдийн ойлголтыг онолын үндэслэлтэйгээр авч үзсэн нь судалгааны ажлын шинэлэг талыг илтгэнэ. Хүнээс бусад этгээдийн, тэр дундаа хуулийн этгээдийн эрх зүйн чадварыг судлах нь түүнийг ангилахад чухал ач холбогдолтой шалгуур юм. Иймд хуулийн этгээдийн ойлголт, төрөл, бүртгэлд тулгамдаж буй асуудлыг тодруулсны үндсэн дээр хуулийн этгээдийн төрлийн уялдаа, холбоогүй байдал, хууль тогтоомжийн хийдэл, зөрчлийг арилгахад ач холбогдолтой санал, зөвлөмж боловсруулахыг чармайлаа.

Судалгааны ажлын зорилго, зорилт

Энэхүү судалгааны зорилго нь хуулийн этгээдийн ойлголтыг Монгол Улсын хууль тогтоомжид хэрэглэж буй байдалд дүн шинжилгээ хийх замаар хийдэл, зөрчлийг илрүүлж, хуулийн этгээдийн ойлголт, төрөл, Иргэний хуулиар зохицуулж ирсэн түүхэн уламжлал, гадны зарим улсын хуулийн этгээдийн төрөл, бүртгэлийг судалсны үндсэн дээр уг хийдэл, зөрчлийг даван туулахад авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай арга хэмжээний санал боловсруулахад оршино.

Уг зорилгын хүрээнд хуулийн этгээдийн ойлголтыг онолын үндэслэлтэйгээр судалж, Монгол Улсын хууль тогтоомжид бий болсон зохион байгуулалтын нэгдлүүд тэдгээрийн уялдаа холбоонд дүн шинжилгээ хийж, зөрчилдөөнтэй асуудлыг тодорхойлох зорилтыг дэвшүүлж байна.

3 Б.Буянхишиг, Иргэний эрх зүйн ерөнхий анги, 2014; Б.Тэмүүлэн, Д.Энхзул, Б.Буянхишиг, Иргэний эрх зүйн ерөнхий анги, 2010; Э.Байгал, Иргэний эрх зүйн ерөнхий анги, 2009; О.Жамбалдорж, Монгол Улсын Иргэний эрх зүй ерөнхий үндэслэл. I дэвтэр, 2004 зэрэг бүтээлийг дурдаж болно.

Судалгааны ажлын арга зүй

Судалгааны ажлыг гүйцэтгэхдээ анализ, синтез, түүхчилсэн, харьцуулалтын аргаас гадна хууль тогтоомж, судалгааны ажил, нэг сэдэвт бүтээлийг судалж, баримт бичигт дүн шинжилгээ хийх аргыг ашигласан болно.

Судалгааны ажлын бүтэц

Судалгаа нь удиртгал, нэгдүгээр бүлэг, хоёрдугаар бүлэг, гуравдугаар бүлэг, дүгнэлт, зөвлөмж, ном зүй гэсэн бүтэцтэй.

Нэгдүгээр бүлэгт 1/хуулийн этгээдийн ойлголтыг онолын үндэслэлтэйгээр авч үзэж, хуулийн этгээдийн эрх зүйн чадвар, үндсэн шинж, чиг үүргийг тодруулж, 2/ Монгол Улсын 1952, 1963, 1994 оны Иргэний хууль дахь хуулийн этгээдийн ойлголт, төрлийг 2002 оны Иргэний хуультай харьцуулсан.

Хоёрдугаар бүлэгт 1/Иргэний хууль дахь хуулийн этгээдийн төрлийг бусад хууль тогтоомжоор зөрүүтэй зохицуулсан, ангилсан байдалд дүн шинжилгээ хийх байдлаар хэм хэмжээний хийдэл, зөрчлийг илрүүлж, 2/ хуулийн этгээдийн улсын бүртгэлийн тухай хуулиар бүртгэж буй байгууллагууд болох төрийн бус байгууллага, шашны байгууллага, нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд, төрийн байгууллага, албан газар, үйлдвэрийн газрын эрх зүйн байдлыг тодруулж, хуулийн этгээд мөн эсэхэд дүн шинжилгээ хийх байдлаар тулгамдаж буй асуудлыг тодруулсан.

Гуравдугаар бүлэгт ОХУ, БНКУ, БНФУ, ХБНГУ, Япон улсын хуулийн этгээдийн ойлголт, төрлийг харьцуулан судалж, эцэст нь Монгол Улсын хууль тогтоомж дахь нэр томъёоны зөрүүтэй байдалд үнэлэлт, дүгнэлт өгч, хэм хэмжээний хийдэл, зөрчлийг арилгахад ач холбогдолтой байж болох санал, зөвлөмж боловсруулахыг зорилоо.

Судалгааны ажлын хүлээгдэж буй үр дүн

Монгол Улсын хууль тогтоомж дахь хуулийн этгээдийн ойлголт, төрөл, бүртгэлийн асуудлыг судалснаар одоо хүчин төгөлдөр үйлчилж буй болон цаашид боловсруулах хуулийн төсөлд хуулийн этгээдийг нэг мөр зохицуулах шаардлагыг тодотгож, хувийн болон нийтийн эрх зүйн салбарт хуулийн этгээдийн эрх зүйн чадвар, төрөл, бүртгэлийг гүнзгийрүүлэн судлах хэрэгцээтэй байгааг тодруулахыг зорьж байна.

НЭГДҮГЭЭР БҮЛЭГ. ХУУЛИЙН ЭТГЭЭДИЙН ОЙЛГОЛТ, ТҮҮХЭН ХӨГЖИЛ

I. ХУУЛИЙН ЭТГЭЭДИЙН ОЙЛГОЛТ, ОНОЛЫН ҮНДЭСЛЭЛ

Хуулийн этгээд бий болох эх үндэс эртний Ромын үеэс эхлэлтэй бөгөөд Ромын эрх зүйд “хуулийн этгээд” гэх ойлголт байгаагүй ч эрх зүйн ийм онцгой субъект бий болж эхэлсэн. Хуулийн этгээдийг англи хэлэнд “legal entity”, “juridical entity”, “legal person”, “juridical person”, “fictitious person”, “corporation”⁴, франц хэлэнд “la personne morale”, герман хэлэнд “juristische person”, орос хэлэнд “юридическое лицо” гэж нэрлэдэг.

Хуулийн этгээдийн мөн чанарыг ойлгохын тулд түүний эрх зүйн чадварын асуудлыг судлах шаардлага зүй ёсоор бий болно. Эрх зүйн чадвар⁵, чадамжийг⁶ “legal capacity” гэж нэрлэдэг бол хүнээс бусад этгээдийн эрх зүйн чадварыг⁷ баруун Европын эрдэм шинжилгээ, судалгааны бүтээлд “legal personality”, “legal personhood”⁸ гэсэн нэр томъёогоор илэрхийлж байна.

Монгол Улсад “хуулийн этгээд” гэдэгт өмчлөлдөө буюу эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулах эрхдээ тусгайлсан хөрөнгөтэй, өөрийн нэрээр эрх олж, үүрэг хүлээдэг, үйл ажиллагаанаасаа бий болох үр дагаврыг эд хөрөнгөөрөө хариуцдаг, нэхэмжлэгч, хариуцагч байж чаддаг, тодорхой зорилго бүхий, тогтвортой үйл ажиллагаа эрхэлдэг зохион байгуулалтын нэгдлийг ойлгодог.⁹ Хуулийн этгээд нь зохион байгуулалтын хэлбэр, өмчийн хэлбэр, үйл ажиллагааны төрлөөсөө хамааран олон төрөлд хуваагдана.

Б.Тэмүүлэн, Д.Энхзул, Б.Буянхишиг нар “Иргэний эрх зүйн ерөнхий анги” бүтээлдээ хуулийн этгээдийг 1/хүмүүсийн нэгдэл; 2/хөрөнгийн нэгдэл гэж хуваан тодорхойлжээ. Ингэхдээ: “Хуулийн этгээд нь эрх зүйн чадвартай буюу эрх эдэлж, үүрэг хүлээнэ. Тухайн нэгдэл нь бодит байдал дээр өөрөө үйлдэл хэрэгжүүлж чадахгүй тул түүний өмнөөс удирдлагын байгууллага нь үйлдлийг хэрэгжүүлнэ. Нэгдлээс гишүүн гарах эсхүл шинээр орсноор нэгдлийн байдалд ямар ч өөрчлөлт орохгүй буюу энэхүү нэгдэл нь гишүүдийн өөрчлөлтөөс хараат бус байдаг онцлогтой.

Мөн адил хөрөнгийн нэгдлийн хувьд бие даасан эрх зүйн этгээд болох шаардлага бий болж болно. Хэн нэгэн этгээд өөрийн хөрөнгийн тодорхой хэсгийг тодорхой зорилгод хүрэхийн тулд зарцуулах шаардлага гарвал тэрээр холбогдох гэрээ, хэлцлийг өөрөө биечлэн хийх боломжтой ч тэрээр үүнийг хүсэхгүй байж болно. Зарим тохиолдолд хэн нэгэн этгээд өөрийгөө нас барсны дараа өөрийн хөрөнгийг бүхэлд нь эсхүл түүний хэсгийг тодорхой зорилгоор ашиглахыг хүсдэг.

4 Англо-саксоны эрх зүйн бүлийн орнуудад “корпораци” болон “хуулийн этгээд”-ийг ижил утгаар хэрэглэдэг.

5 Passive capacity.

6 Active capacity.

7 Иргэний хууль дахь иргэний эрх зүйн чадвараас илүү өргөн хүрээтэй, зарим талаараа нэг агуулгатай ойлголт бөгөөд монгол хэлэнд буулгаж байгаагүй байна.

8 Legal personality гэж хүнээс бусад этгээд (хуулийн этгээд, амьтан, гол, ус, хиймэл оюун ухаан)-ийн эрх зүйн чадварыг илэрхийлж буй ойлголт байна. Харин legal personhood гэж шинээр бий болж буй ойлголт бөгөөд энэхүү судалгаагаар хуулийн этгээдийн эрх зүйн чадварын мөн чанарыг ойлгоход тус онолыг ашиглах бөгөөд хүнээс бусад амьтан, хиймэл оюун ухааны эрх зүйн чадварын асуудлыг хөндөөгүй болно.

9 Монгол Улсын Иргэний хуулийн 25 дугаар зүйлийн 25.1 дэх хэсгеее.

Эдгээр шаардлагын үндсэн дээр хуулиар хөрөнгийн нэгдлийг бие даасан байх, мөн хуулийн этгээд байх боломжийг олгосон юм.¹⁰

Хүмүүсийн болон эд хөрөнгийн нэгдэл гэдгээс гадна хуулийн этгээдийн мөн чанарыг хийсвэр шинэ субъект бий болгох агуулгаар мөн ойлгодог. Жишээ нь, Мэри өөр этгээдтэй байгуулсан гэрээний үүргээ биелүүлээгүй нөхцөлд нөгөө талд учруулсан хохирлоо төлөх үүрэгтэй болно. Энэ тохиолдолд Мэри иргэний хувьд өөрийн хувийн хөрөнгөнөөс хохирлыг барагдуулна. Хэрвээ Мэри нэг хүнтэй “Мэри” нэртэй компанийг байгуулан гэрээ хийсэн бол хохирлыг тухайн компанийн хөрөнгөөс барагдуулах байсан. Мэри энэ нөхцөлд хувь хүн, хуулийн этгээд гэх хоёр өөр этгээдийн хувиар эрх зүйн харилцаанд оролцох боломжтой байна.¹¹

Ийнхүү хуулийн этгээдийн ойлголтыг онолын үндэслэлтэйгээр авч үзсэнээр Монгол Улсын хууль тогтоомжид “нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд”, “нийтийн эрх зүйн этгээд” гэх ойлголтыг зөрүүтэй хуульчилж буй асуудалд үнэлэлт, дүгнэлт өгөх, цаашлаад хуулийн этгээдийн бий болсон төрлүүдийг цэгцтэйгээр ангилах, тус ойлголтыг зөв, нэг мөр хэрэглэхэд чухал ач холбогдолтой юм.

1. Үгийн гарал үүсэл

Хувь хүн буюу иргэнийг “natural person”, хуулийн этгээдийг “legal person” гэж тодорхойлон бичих тохиолдол түгээмэл байна.¹² “Person” гэх үг олон утгатай. Мексик улсын хуульч, философич Эдуардо Гарси Майнез (Eduardo Garcia Mбunez)-ийн үзсэнээр “person” гэдэг үгийн гарал үүсэл тодорхойгүй ч personare буюу баг (mask) гэдэг ойлголтоос гаралтай байж болохыг тэмдэглэжээ. Энэ утгаараа “person” гэж жүжигчин тоглолтын үед нүүрээ халхлах зорилгоор зүүдэг багийг илэрхийлэх бөгөөд баг зүүснээр түүний хоолой тод, чанга сонсогддог байжээ. Сүүлд нь хүмүүс тухайн жүжигчнийг өөрийг нь “person” гэж нэрлэх болсон.¹³

“Entity” гэх үг XV зууны сүүл үед үүссэн. Латинаар entitias, францаар entitй гэдгээс гаралтай бөгөөд онцгой болон бие даасан оршихуй, байх гэсэн утгатай байна.¹⁴ Үүнээс харвал “legal entity”, “la personne morale” гэсэн нэршил нь хийсвэр, онцгой гэсэн утга агуулгыг илэрхийлж байна. Харин монгол хэлэнд “хуулийн этгээд” гэх үгийн гарал үүсэл, агуулгыг монгол хэлний тайлбар толь бичигт тайлбарлаагүй бөгөөд энэ нь цэвэр хууль зүйн нэр томьёо болохыг илтгэхээс гадна орос хэлэнд “юридическое лицо”, герман хэлэнд “juristische person” гэснийг буулгасан нэр томьёо байх боломжтой гэж үзлээ.

10 Б.Тэмүүлэн, Д.Энхзул, Б.Буянхишиг, Иргэний эрх зүйн ерөнхий анги. Анхны хэвлэл. УБ., 2010. 236-237 дахь тал.

11 A Theory of Legal Personhood. Visa A.J.Kurki. 2019. Oxford University. Холбооц: www.oxford.universitypressscholarship.com

12 Иргэний эрх зүйн чадвар нь төрснөөр бий болж, нас барснаар дуусгавар болдог бөгөөд байгалийн жам ёсоор хүн амьд байх үйл явцтай холбоотой учраас хүнийг “natural person” гэж; хуулийн этгээдийн эрх зүйн чадвар нь улсын бүртгэлд бүртгүүлснээр үүсч, хууль заасны дагуу татан буугдаж, бүртгэлээс хасагдсанаар дуусгавар болж байх тул “legal person” гэж тус тус үзсэн байх боломжтой.

13 Royal Spanish Academy, voice Person, Dictionary of Spanish Language. Espasa, 1593. Дам ишлэв: Elvia Arcelia Quintana Adriano. Natural persons, juridical persons and legal personhood. Mexican Law Review, Vol.VIII, No.1. p.104.

14 <https://languages.oup.com/google-dictionary-en/>

2. Онолын үндэслэл

Хуулийн этгээд, хуулийн этгээдийн эрх зүйн чадвар, шинжийг улс орнууд нэгдсэн байдлаар тодорхойлоогүй. Ямар субъектыг хуулийн этгээд гэж ойлгох нь ялгамжтай байдаг тул онолын үндэслэлийг тодруулах шаардлага зүй ёсоор тавигдана. Хуулийн этгээдийн ойлголтыг авч үзсэн хэд хэдэн онол байгаагаас “fictional theory” буюу хийсвэрлэх онол ноёлох байр суурийг эзэлж байна. Иймд түгээмэл хэрэглэгддэг дөрвөн онолыг авч үзье. Үүнд¹⁵:

- Хийсвэрлэх онол (Фридрих Савиньи¹⁶): хуулийн этгээд гэж субъектив эрх эдлүүлж, үүрэг хүлээлгэх зорилгоор бий болгосон *persona ficta* бөгөөд эдгээр эрх бодит байдал дээр түүний гишүүдэд, эсхүл эзэнгүйгээр оршдог.¹⁷ Иргэний эрх зүйд хийсвэрлэл гэдэг нь бодит байдал дээр байхгүй зүйлийг хуульчилж, тодорхой зохион байгуулалтын хэлбэрээр дамжуулан эс оршихуйг бодит болгохыг хэлнэ. Хэдэн зууны турш Савиньигийн хийсвэрлэх онол шүүмжлэлд өртөөгүй. Харин XIX зууны эхэн үед уг онолыг зарим сэтгэгчид үгүйсгэхдээ бодит байдал дээр байхгүй этгээдийг хийсвэрлэх замаар бий болгох боломжгүй гэж үзжээ.¹⁸ Энэ онолын дагуу эрх эдэлж, үүрэг хүлээдэг ямар ч байгууллага хуулийн этгээд байх боломжтой.
- Зорилгын онол (Бринз¹⁹): хуулийн этгээдийн хөрөнгийг төрөөс үүсгэсэн хийсвэр байгууллага бус ерөөсөө хэн ч өмчилдөггүй. Үндсэндээ хуулийн этгээдийн өмч хувь хүмүүсийнх биш, гагцхүү зорилго (*zweckvermugten*)-д үйлчилнэ. Хэдийгээр зорилгын онолыг цөөн хүн дэмждэг ч, зарим талаараа энэ онол үндэслэлтэй юм. Зөвхөн сан, ашгийн төлөө бус байгууллагууд төдийгүй компаниудын хөрөнгө мөн ялгаагүй тусгай зорилгод чиглэдэг гэж үздэг байна.²⁰
- Реалист онол: энэ онолын дагуу хувийн болон төрийн өмчит хуулийн этгээд бодитойгоор оршино. Иймээс хүмүүс төдийгүй хүсэл зоригтой, амьд бусад этгээдүүд эрх эдлэх чадвартай байна. Энэхүү сэтгэлгээний дагуу хуулийн этгээд нь бодитойгоор орших байгууллага мөн бөгөөд хууль нь тэдгээрийн оршихуйг хүлээн зөвшөөрч, баталгаажуулдаг төдий юм. Өөрөөр хэлбэл, хууль нь хуулийн этгээдийг бий болгож чадахгүй, зөвхөн тэдгээрийн оршихуйг хүлээн зөвшөөрдөг. Эдгээр онолуудад «органицизм»

15 Royal Spanish Academy, voice Person, Dictionary of Spanish Language. Espasa, 1593. Дам ишлэв: Elvia Arcelia Quintana Adriano. Natural persons, juridical persons and legal personhood. Mexican Law Review, Vol.VIII, No.1. p.106-107.

16 Герман улсын нэрт хуульч, түүхч, сэтгэгч бөгөөд хийсвэрлэх онол (Personificationstheorie)-ыг үндэслэгч.

17 Савиньи Ф. К. Система современного римского права. Т.1. М., 2011. стр.138.

18 Анатолий Коструба. Теория юридического лица: Интегративный подход. Учреждение образования Гродненский Государственный Университет имени Янки Купалы. Проблемы гражданского права и процесса. 2020. стр.81 <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-03114548/document>

19 Герман улсын нэрт хуульч, улс төрч бөгөөд зорилгын онолыг үндэслэгч.

20 Arthur W.Machen, Jr. Corporate personality. Harvard Law Review, Feb., 1911. Vol.24, No.4. p.256 <https://www.jstor.org/stable/1234056>

(organicism)²¹, “хамтын ухамсрын онол” (the collective soul theory)²², “нийгмийн организмын онол” (social organism theory)²³ багтана.

- Формалист онол (Франциско Феррара)²⁴: “этгээд” буюу “person” гэдэг үгийг Феррара гурван утгатай гэж үзсэн. Үүнд: (а) биологийн хувьд оршин буй бие; (б) философийн хувьд зорилго тавьж, түүнийгээ хэрэгжүүлэх чадвартай ухамсарт оршихуй; ба (в) хууль зүйн хувьд, эрх үүрэг бүхий эрх зүйн харилцааны субъект юм.

Үүнээс үзэхэд, дээр дурдсан онол болгон өөрийн гэсэн үндэслэл бүхий санааг дэвшүүлсэн бөгөөд хуулийн этгээдийн ойлголтыг тайлбарлахад ихээхэн ач холбогдолтой байна.

3. Эрх зүйн чадвар, чадамж

Иргэний хуулийн 26 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт хуулийн этгээдийн иргэний эрх зүйн чадвар улсын бүртгэлд бүртгүүлснээр үүсч, хуульд заасан журмын дагуу татан буугдаж, улсын бүртгэлээс хасагдсанаар дуусгавар болно гэжээ. Үүнийг доктор Э.Байгал тайлбарлахдаа: “Хувь хүний хувьд иргэний эрх зүйн чадвар ба чадамж хэмээх хоёр тусдаа ойлголт яригддаг бол хуулийн этгээдийн хувьд иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцож хүчин төгөлдөр хэлцэл хийх, эрх үүрэг олж авахад иргэний эрх зүйн чадвартай байх шаардлага тавигдана. Хуулийн этгээдийн иргэний эрх зүйн чадвар гэдэг нь түүнийг үүсгэн байгуулах баримт бичигт заасан үйл ажиллагааныхаа зорилгод нийцсэн эрх эдэлж, энэхүү үйл ажиллагаатайгаа холбогдсон үүрэг хүлээх чадвар юм” гэжээ.

2002 оны Иргэний хуульд хуулийн этгээд нь эрх зүйн чадвартай бус “иргэний” эрх зүйн чадвартай гэж тодотгосон байна. Ингэснээр Монгол Улсад хуулийн этгээдийг гагцхүү иргэний эрх зүйн ойлголт болгон хэрэглэх үндсийг тавьсан байж болох юм.

Оросын эрдэмтэн Е.А.Суханов хуулийн этгээдийг иргэний эрх зүйд хамааралтай буюу эдийн баялгийн үүднээс тодорхой хэрэгцээгээ хангах зорилгоор үүсдэг гэж үзжээ. Гэвч хуулийн этгээд нь иргэний, хөдөлмөрийн, захиргааны, иргэний процессын болон бусад салбар эрх зүйн харилцаанд нэгэн адил оролцох боломжтой юм. Үүнээс үүдэн эрх зүйн онолд хуулийн этгээдийн эрх зүйн чадавхын²⁵

21 Органицизм нь “байгууллагын нэгдэл нь хувь хүнтэй харьцуулахад бодитой байгууллага мөн” гэж үздэг.

22 Энэхүү сэтгэлгээний дагуу нийгэмд тусдаа ухамсартай бие хүмүүсийн бүлгээс гадна тусдаа ухамсартай нэгдэл байдаг учраас хувь хүнээс гадна хуулийн этгээд орших нь асуудалгүй юм.

23 Нийгмийн организмын онолыг баримтлагчдын томоохон төлөөлөгч бол Отто Гьерк (Otto Gierke) бөгөөд тэрээр “нэгдсэн этгээд бол гишүүдийнхээ хувьд гуравдагч этгээд бус, харин тэдгээрийг эрхийн хувьд нэг цул болгон нэгтгэж буй органик холбоос юм. Тиймээс нэгдсэн этгээд нь түүнийг бүрдүүлж буй бүлэг хүмүүсээс салшгүй холбоотойгоор дээр нь оршино. Энэ бол нэгдэл бүхий өвөрмөц байгууллага юм” гэжээ.

24 Италийн нэрт эдийн засагч, улс төрийн ухааны эрдэмтэн. Тэрээр Адам Смит, Дэвид Рикардо нарын эдийн засгийн сонгодог онолыг Италийн шинжлэх ухаанд нэвтрүүлсэн хүн бөгөөд формалист онолыг үндэслэгч юм.

25 Англи хэлэнд “legal personality”, орос хэлэнд “правосубъектность” гэж хэлдэг байна. Уг ойлголт эрх зүйн чадвар болон чадамжийг өөртөө багтаасан тул энэхүү судалгааны хүрээнд монгол хэлэнд эрх зүйн чадавх гэж орчуулав.

асуудал бий болдог. Хийсвэрлэх онолын төлөөлөгчид хуулийн этгээдийг эрх зүйн чадамжгүй гэж үзэхдээ уг асуудлыг тухайн этгээд удирдлагаараа дамжуулан шийдвэрлэх боломжтой хэмээжээ. Харин Е.А.Сухановын үзсэнээр хуулийн этгээд нь эрх зүйн чадамжтай юм.

Жишээ нь, Швейцар улсын Иргэний хуулийн 54 дүгээр зүйлд хуулийн этгээдийн эрх зүйн чадамж хууль болон үүсгэн байгуулах баримт бичигт заасан хуулийн этгээдийн байгууллага байгуулагдсанаар үүснэ. Хуулийн этгээдийг эрх зүйн чадамжтай гэж үздэг бусад улсын жишээнд Украин болон Молдав улсыг дурдаж болно. ОХУ-ын Иргэний хуулийн 53 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт хуулийн этгээд нь иргэний эрхийг хууль, бусад эрх зүйн акт болон дүрмийн дагуу үүссэн өөрийн байгууллагаар дамжуулан эдэлнэ гэжээ. Ингэснээр ОХУ-ын хууль тогтоогчид хуулийн этгээдийн эрх зүйн чадамжийг түүний байгууллагын эрх зүйн чадамжаар дамжуулан тодорхойлсон байна.²⁶

Ийнхүү хуулийн этгээдийн эрх зүйн чадавх (legal personality, legal personhood)-г үгүйсгэх боломжгүй юм. Учир нь эрх зүйн чадавх нь эрх зүйн чадвар болон чадамжийг өөртөө багтаах бөгөөд улсын бүртгэлд бүртгүүлснээр үүсч, хуулийн этгээдийг эрх зүйн харилцаанд оролцогч болохыг тодорхойлно. Энэ учраас эрх зүйн чадварыг заримдаа эрх зүйн чадавх гэж нэрлэдэг ч түүний нэг төрөл гэж оросын эрдэмтэн В.Ф.Яковлев үзжээ.²⁷

1963 оны БНМАУ-ын Иргэний хуулийн 22 дугаар зүйл, 1994 оны Монгол Улсын Иргэний хуулийн 25 дугаар зүйлд хуулийн этгээдийн байгууллагын талаар зохицуулж байсан бөгөөд хуулийн этгээд нь байгууллагаараа дамжуулан иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцох боломжтой байжээ. Мөн 2002 оны Монгол Улсын Иргэний хуулийн 26 дугаар зүйлийн 26.4 дэх хэсэгт хуулийн этгээд удирдах байгууллагаараа дамжуулан иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцохоор заасан тул хуулийн этгээдийн эрх зүйн чадамжийг ОХУ-ын Иргэний хуулийн холбогдох заалттай ижил байдлаар тайлбарлах боломжтой юм.

Харин эрх зүйн чадавхын талаар Монгол Улсад нарийн судлагдаагүй байна. Академич С.Нарангэрэл иргэний эрх зүйн чадварын агуулгыг дараах байдлаар тайлбарласан. Үүнд:

1. Эд хөрөнгө өмчлөх эрхтэй байх;
2. Эд хөрөнгөө өвлүүлэх ба гэрээслэх;
3. Хуулиар хориглоогүй аливаа аж ахуйн үйл ажиллагаа эрхлэх;
4. Бие дааж буюу бусад иргэн ба хуулийн этгээдтэй хамтран хуулийн этгээд байгуулах;
5. Хуульд харшлаагүй аливаа хэлцэл хийх ба үүрэгт оролцох;
6. Оршин суух газраа сонгох;
7. Шинжлэх ухаан, утга зохиол ба урлагийн бүтээл, шинэ бүтээл ба хуулиар хамгаалагдсан оюуны бүтээлч үйл ажиллагааны бусад үр дүнгийн зохиогчийн эрх эдлэх;

26 Сабирова Л.Л. Теоритические и правовые основы юридических лиц в российском и зарубежном праве. Вестник экономики, права и социологии, 2014, №2. стр.143.

27 Гордеева Ж.А. Правоспособность и правосубъектность: к вопросу о содержании и соотношении понятий. <https://cyberleninka.ru/article/n/pravospособnost-i-pravosubektnost-k-voprosu-o-soderzhanii-i-sootnoshenii-ponyatiy/viewer>

8. Эдийн ба эдийн бус баялгийн бусад эрх эдлэх зэргээр тодорхойлогдоно гэжээ.²⁸

Эрх зүйн чадвар нь өөрийн үйлдлээр эдгээр эрх ба үүргийг хэрэгжүүлэхгүй, харин гагцхүү эдлэх боломжтой болохыг илэрхийлнэ.²⁹ Хуулийн этгээдийн эрх зүйн чадварыг дээр тодорхойлсон иргэний эрх зүйн чадварын агуулгаар тайлбарлаж болох ч хуулийн этгээдийн эрхгүй байгууллага болон хуулийн этгээдийн мөн чанарыг ялгахад түүний эрх зүйн чадавх буюу эрх зүйн чадвар, чадамжийн асуудлыг цаашид дэлгэрүүлэн судлах хэрэгцээтэй байгаа нь харагдаж байна.

4. Үндсэн шинж

Академич С.Нарангэрэл “Монгол Улсын Хууль зүйн нэвтэрхий толь бичиг” бүтээлдээ хуулийн этгээдийн үндсэн шинжийг дараах байдлаар тодорхойлжээ. Үүнд:

- Зохион байгуулалтын нэгдэл;
- Тусгайлсан эд хөрөнгөтэй;
- Бие даасан баланс ба эд хөрөнгийн төсөв бүхий;
- Эд хөрөнгийн бие даасан хариуцлага хүлээсэн;

Иргэний гүйлгээ ба иргэний хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд өөрийн нэрийн өмнөөс оролцох боломж зэрэг юм.

Доктор Э.Байгал “Иргэний эрх зүйн ерөнхий анги” бүтээлд дээр дурдсан бие даасан баланс ба эд хөрөнгийн төсөв бүхий шинжийн оронд хуулийн этгээд нь өөрийн нэрээр эрх олж, үүрэг хүлээх шинжийг тодорхойлсныг дэлгэрүүлбэл,

- Тодорхой зорилго бүхий, тогтвортой үйл ажиллагаа эрхэлдэг зохион байгуулалтын нэгдэл- энэ шинж нь тухайн хуулийн этгээд өөрийн зорилго чиг үүргээ хэрэгжүүлэхэд чиглэсэн удирдах байгууллага, дотоод бүтэцтэй байхыг хэлнэ. Хуулийн этгээдийг үүсгэн байгуулах үндсэн баримт бичиг болох дүрэм, үүсгэн байгуулах хурлын шийдвэрт түүний зохион байгуулалт удирдлага, чиг үүрэг зэргийг тодорхой зааж өгдөг ба иймээс ч аливаа хуулийн этгээдийн дүрэм нь хамгийн чухал баримтын тоонд зүй ёсоор багтдаг. Хуулийн этгээдийн дүрмээс тухайн хуулийн этгээд чухам ямар төрөл, хэлбэрийн хуулийн этгээд болохыг тодорхойлох боломжтой юм.
- Тусгайлсан хөрөнгөтэй байх- хуулийн этгээдийн өмчлөх эрхэд байх хөрөнгө нь хуулийн этгээдийн хувь нийлүүлэгчид буюу үүсгэн байгуулагчдын оруулсан хувь хөрөнгөөс бүрдэх ба харин энэхүү хөрөнгө нь тэдний хувийн хөрөнгөөс тусгаарлагдсан байдаг. Ийм эд хөрөнгөгүй байх нь иргэний гүйлгээнд оролцох боломжгүйг илтгэх бөгөөд иргэний эрх зүйн субъект болох боломжгүй юм. Хуулийн этгээдийн үүсгэн байгуулагчдын хувь нийлүүлсэн хөрөнгө нь түүнийг үүсгэн байгуулсан үед балансад нь бүрэн тусгагдсан байна.

28 С.Нарангэрэл, Монгол Улсын хууль зүйн нэвтэрхий толь бичиг, 2021, 629 дэх тал.

29 Мөн тэнд.

- Хуулийн этгээд нь өөрийн нэрээр эрх олж, үүрэг хүлээх- аливаа хуулийн этгээд нь улсын бүртгэлд бүртгүүлсэн, оноосон нэрээрээ тодорхой эрхийг олж авах, үүрэг хүлээх боломжтой юм. Тухайлбал, газар эзэмших, эсхүл уул уурхайн хайгуулын тусгай зөвшөөрөл олж авах гэх мэт. Эдгээр эрхүүд нь тухайн хуулийн этгээдийн нэр дээр л олгогдож байгаа эрх болно.
- Хуулийн этгээдийн үйл ажиллагаанаас үүсэн бий болох эрх зүйн үр дагаврыг дээрх тусгайлсан хөрөнгөөрөө хариуцах- энэхүү шинж нь түүний тусгайлсан эд хөрөнгөтэй байх шинжтэй салшгүй холбоотой ба хуулийн этгээд нь явуулж буй аливаа үйл ажиллагаа /бусадтай байгуулсан гэрээ, үйл ажиллагаатай холбоотой бусдад учруулсан хохирол гэх мэт/-ны улмаас үүсэх бүхий л үр дагаврыг тусгайлсан хөрөнгөөрөө хариуцах юм.
- Шүүх арбитрт өөрийн нэрийн өмнөөс оролцох- нэгэнт тодорхой үйл ажиллагаа явуулж, өөрийн нэрээр эрх олж, үүрэг хүлээсэн хуулийн этгээд нь үүнээсээ гарах үр дагавартай холбоотойгоор шүүх, арбитрт нэхэмжлэл гаргах, эсхүл хариуцагчаар татагдах чадвартай байна. Тухайн хуулийн этгээдийг итгэмжлэлгүйгээр төлөөлөх эрх бүхий этгээд /ерөнхий захирал, дарга, хуулийн хэлтсийн ажилтан гэх мэт/, эсхүл итгэмжлэгдсэн төлөөлөгч нь шүүх арбитрт төлөөлөх боломжтой.³⁰

Дээр дурдсан шинж нь хуулийн этгээдийг иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч субъект байхаар хязгаарлаагүй байна. Нэгэнт хуулийн этгээд гэх ойлголтыг эрх зүйн субъект болохынх нь хувьд авч үзэхийн тулд түүний шинжийг зарим онолын дагуу авч үзье.

Кельзений онолын дагуу хуулийн этгээдийн шинжүүд нь:

- Зохиомол байгууллага байх;
- Удирдлага, зохион байгуулалттай байх;
- Эрх зүйн чадвартай байх;
- Субъектив эрх, үүрэг эдлэх боломжтой байх;
- Хүсэл зоригтой байх;
- Эрх зүйн чадавх (legal personhood)-тай байх зэрэг юм.

Де Бенитогийн хувьд хуулийн этгээдийн шинжүүд нь:

- Хэд хэдэн хувь хүний нэгдэл байх;
- Хамтын ажиллагаатай байх;
- Байгууллага байх;
- Эд хөрөнгийн онцгой эрхтэй байх;
- Нийгмийн тодорхой зорилгод үйлчилдэг байх юм.

Карнелуттигийн хувьд хуулийн этгээдийн шинжүүд нь:

- Эрх зүйн чадвартай байх;
- Эрх зүйн чадавх (legal personhood)-тай байх;
- Эдийн засгийн шинжтэй байх;
- Хууль зүйн шинжтэй байх зэрэг юм.

30 Э.Байгал, Иргэний эрх зүйн ерөнхий анги, 2009, 45-46 дахь тал.

Кельзен хуулийн этгээдэд байх шинжид хүсэл зоригийг хамааруулсан нь хуулийн этгээд ухамсаргүйн хувьд өөрийн гэсэн хүсэл зориггүй байдаг. Харин бусад шинжээр хуулийн этгээдийн агуулгыг бүрэн гаргах боломжтой. Эдгээрт гагцхүү иргэний эрх зүйн харилцааны субъект байх шинжийг огт дурдаагүй байгаа нь хуулийн этгээд гэх ойлголтын цар хүрээг харуулж байна. Хуулийн этгээдийн шинж төрийн байгууллага, засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж болон төрийн өмчит хуулийн этгээдүүдэд байгааг дурдах нь зүйтэй.

5. Чиг үүрэг

Хуулийн этгээдийн нийтлэг чиг үүргийг дараах байдлаар томьёолжээ. Үүнд³¹:

Хамтын ашиг сонирхлыг томьёолон тогтоох хуулийн этгээд болсноор оролцогчдын үйл ажиллагааг зохион байгуулалтад оруулж дотоод харилцааг журамлан тэдний хүсэл зоригийг байгууллагын (хуулийн этгээдийн) болгон төвлөрүүлж иргэний эрх зүйн харилцаанд өөрийнхөө нэрээр оролцох боломжийг бий болгодог.

Хөрөнгө нэгтгэх хуулийн этгээд нь томоохон үйлдвэрлэл, аж ахуйн үйл ажиллагаа явуулах гол нөхцөлийг бүрдүүлж хөрөнгийг удаан хугацаагаар төвлөрүүлэх зохистой хэлбэр тул зохих үр ашигтай ажиллах боломж олгоно.

Эд хөрөнгийг зохистой удирдах- хуулийн этгээд нь үйлдвэрлэл, үйлчилгээний янз бүрийн хүрээнд хөрөнгийг зах зээлийн зүй тогтлын дагуу гүйлгээнд оруулах хүчтэй арга хэрэгсэл болдог.

Үйлдвэрлэл, аж ахуйн үйл ажиллагааны эрсдлийг хязгаарлах нөхөрлөл, хоршооноос бусад хуулийн этгээд алдагдал, эрсдэл гарвал хувь нийлүүлэгчийн хувь хэмжээгээр эрсдлийг хязгаарлахаар зохион байгуулагдсан байна.

Ийнхүү хуулийн этгээд гэдэг ойлголт иргэний эрх зүйн харилцаагаар л хязгаарлагдахгүй өргөн хүрээнд хэрэглэгдэх агуулгатай ойлголт байна. Үүнийг гавьяат хуульч Б.Чимид: “Уул нь “хуулийн этгээд” гэдэг бол хувь хүн, төр нутаг дэвсгэрийн «автономи» гурваас бусад эрх зүйн харилцаанд оролцогчдыг тэдгээрийн төрөл, хэлбэр, үйл ажиллагааны чиглэл, онцлогоос хамаарахгүйгээр хураан багтаасан аугаа их хүчит нэр томьёо буюу уламжлалт ойлголт мөн. Харин социалист эрх зүйн хуучин тогтолцоонд хуулийн этгээд гэдгийг гол төлөв иргэний эрх зүйн харилцааны субьектийн утгаар хэрэглэж ирсэн билээ. Уг ойлголт энэ төвшнөөс одоо ч хэтрээгүй шахам байна. Манай олон хуульд хувь хүн, хуулийн этгээд гэхийн оронд иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллага гэж бичих, хэрэгжлэх нь ард түмэнд илүү ойлгомжтой, тэдний хяналт тогтооход ч хэрэгтэй юм.”³² гэжээ.

Иймд хуулийн этгээдийг уламжлалт буюу өргөн утгаар нь ойлгож, хэрэглээнд нэвтрүүлэх шаардлага бий болжээ. Ингэснээр эрх зүйн харилцаанд оролцогчдийн эрх зүйн байдал, төрөл, харилцаа хамаарал, эрх, үүрэг, хариуцлага эмх цэгцэндээ орох суурь тавигдах юм.

31 О.Жамбалдорж, Монгол Улсын Иргэний эрх зүй ерөнхий үндэслэл. I дэвтэр, 2004. 118 дахь тал.

32 Б.Чимид, Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал: Нийтлэг үндэслэл. Нэгдүгээр дэвтэр, 2004. 315-316 дахь тал.

II.ХУУЛИЙН ЭТГЭЭДИЙГ ИРГЭНИЙ ХУУЛИАР ЗОХИЦУУЛЖ ИРСЭН ТҮҮХЭН УЛАМЖЛАЛ

Хуулийн этгээдийг манай улс өмнөх иргэний хуулиудаар зохицуулж ирсэн уламжлалыг доорх хүснэгтээс харах боломжтой.

Хүснэгт 1. Хуулийн этгээдийг иргэний хуулиар зохицуулж ирсэн түүхэн уламжлал

№	ОЙЛГОЛТ	БҮГД НАЙРАМДАХ МОНГОЛ АРД УЛСЫН ИРГЭНИЙ ХУУЛЬ (1952)	БҮГД НАЙРАМДАХ МОНГОЛ АРД УЛСЫН ИРГЭНИЙ ХУУЛЬ (1963)	МОНГОЛ УЛСЫН ИРГЭНИЙ ХУУЛЬ (1994)	МОНГОЛ УЛСЫН ИРГЭНИЙ ХУУЛЬ (2002)
1	Хуулийн этгээд	Биеэ дааж эд хөрөнгөний эрхийг олж чадах, үүрэг авах, түүнээ хариуцах ба өөрийн эрхийн тухай шүүхэд маргаж чадах хүмүүсийн нэгдэл, албан газар ба байгууллага бол хуулийн этгээдүүд болно.	Өөртөө тусгайлсан эзэмшсэн эд хөрөнгөтэй, өөрийн нэрийн өмнөөс эд хөрөнгийн ба түүнтэй холбоотой эд хөрөнгийн бус эрх олох, үүрэг бий болгож чадах, мөн шүүх, арбитрын газар нэхэмжлэгч, хариуцагч байж чадах байгууллагыг хуулийн этгээд гэнэ.	Өмчлөх буюу эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулах эрхдээ тусгайлсан эд хөрөнгөтэй; өөрийн үйл ажиллагаагаараа эрх олж, үүрэг бий болгох чадвартай; үйл ажиллагаанаасаа үүсэн гарах үүргийг эд хөрөнгөөрөө хариуцдаг; шүүх арбитрт өөрийн нэрийн өмнөөс оролцдог байгууллагыг хуулийн этгээд гэнэ.	Өмчлөлдөө буюу эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулах эрхдээ тусгайлсан хөрөнгөтэй, өөрийн нэрээр эрх олж, үүрэг хүлээдэг, үйл ажиллагаанаасаа бий болох үр дагаврыг эд хөрөнгөөрөө хариуцдаг, нэхэмжлэгч, хариуцагч байж чадах, тодорхой зорилго бүхий, тогтвортой үйл ажиллагаа эрхэлдэг зохион байгуулалтын нэгдлийг хуулийн этгээд гэнэ.
2	Хуулийн этгээдийн төрөл		Аж ахуйн тооцооны үндсэн дээр ажилладаг, өөртөө үндсэн ба эргэлт хөрөнгөтэй, биеэ даасан баланстай улсын үйлдвэр, бусад байгууллага; Улсаас санхүүждэг, биеэ даасан төсөвтэй, дарга эрх баригчид нь /хуулиар хязгаарласнаас бусдаар/ уул төсвийг захиран зарцуулах эрхтэй улсын албан байгууллага;	Үүсгэн байгуулагч буюу оролцогч нь тусгайлсан эд хөрөнгийн тухайд эрх, үүргээ хадгалдаг хуулийн этгээд: Компани; Нөхөрлөл; Хоршоо; Өмчлөгчөөс санхүүждэг байгууллага.	Ашгийн төлөө хуулийн этгээд: Нөхөрлөл Компани Ашгийн төлөө бус хуулийн этгээд: Холбоо Сан Хоршоо

			Хөдөө аж ахуйн нэгдэл, үйлдвэр хоршооллын ба олон нийтийн бусад байгууллага, түүнчлэн хууль буюу эдгээр байгууллагын дүрэмд заасан бол тэдгээрийн харьяа биеэ даасан төсөв, баланс бүхий үйлдвэр, албан байгууллага, улс, хоршооллын дундын байгууллага.	Үүсгэн байгуулагч буюу оролцогч нь тухайн хуулийн этгээдийн тусгайлсан эд хөрөнгийн хувьд эд хөрөнгийн эрхээ хадгалдаггүй хуулийн этгээд: Олон нийтийн байгууллага Шашны байгууллага Буяны болон бусад зорилгоор байгуулагдсан сан	
3	Компани	—	—	Гишүүд /хувьцаа эзэмшигчид/-ийн оруулсан хувь хөрөнгөөс бүрдэх дүрмийн сантай, хүлээсэн үүргээ өөрийн хөрөнгөөр хариуцдаг, гишүүн нь гагцхүү дүрмийн санд оруулсан хөрөнгийнхөө хэмжээгээр хариуцлага хүлээдэг хуулийн этгээдийг компани гэнэ.	Хувьцаа эзэмшигчийн оруулсан хөрөнгө нь тодорхой тооны хувьцаанд хуваагддаг, өөрийн тусгайлсан хөрөнгөтэй, ашгийн төлөө үндсэн зорилготой хуулийн этгээдийг компани гэнэ.
4	Нөхөрлөл			Гишүүдийн оруулсан хувь хөрөнгөөс бүрдэх эд хөрөнгөтэй, хүлээсэн үүргээ энэхүү эд хөрөнгө болон гишүүдийн хувийн өмчийн эд хөрөнгөөр хуульд заасны дагуу хариуцдаг хуулийн этгээдийг нөхөрлөл гэнэ.	Гишүүдийн оруулсан хувь хөрөнгөөс бүрдэх эд хөрөнгөтэй, хүлээсэн үүргээ уг эд хөрөнгө болон гишүүдийн хувийн өмчийн эд хөрөнгөөр хуульд заасны дагуу хариуцдаг хуулийн этгээдийг нөхөрлөл гэнэ.
5	Хоршоо			Материаллаг болон нийгэм, соёлын нийтлэг хэрэгцээгээ хангах зорилгоор хувь хүмүүс сайн дураараа нэгдсэн, ардчилсан удирдлага, хяналт бүхий, хамтран өмчлөх дундын эд хөрөнгө дээр үндэслэн аж ахуй эрхлэх хуулийн этгээдийн хоршоо гэнэ.	Эдийн засгийн болон нийгэм, соёлын нийтлэг хэрэгцээгээ хангах зорилгоор хэд хэдэн затгээд сайн дураараа нэгдсэн, хамтын удирдлага, хяналт бүхий дундын эд хөрөнгө дээр үндэслэн үйл ажиллагаа явуулахаар байгуулсан хуулийн этгээдийг хоршоо гэнэ.

6	Сан			Нийгэм, соёл, боловсрол, буяны болон нийтэд тустай бусад зорилгоор сайн дурын хандив, тусламж төвлөрүүлж, гагцхүү дүрэмдээ заасан зориулалтын дагуу захиран зарцуулах эрх бүхий сайн дурын, гишүүнчлэлгүй байгууллагыг сан гэнэ.	Нэг буюу хэд хэдэн үүсгэн байгуулагч нийгэмд ашиг тустай, нэгдмэл зорилгод хүрэхийн тулд эд хөрөнгө төвлөрүүлэх замаар байгуулсан гишүүнчлэлгүй хуулийн этгээдийг сан гэнэ.
7	Холбоо				Нэгдмэл, тодорхой зорилго тавьсан хэд хэдэн этгээд сайн дурын үндсэн дээр нэгдэж байгуулсан, гишүүнчлэл бүхий хуулийн этгээдийг холбоо гэнэ.
8	Олон нийтийн байгууллага			Оюуны, материаллаг болон материаллаг бус бусад ашиг сонирхлоо хамгаалах зорилгоор сайн дурын үндсэн дээр нэгдсэн иргэд, хуулийн этгээдийн нэгдлийг олон нийтийн байгууллага гэнэ.	
9	Шашны байгууллага			Сүсэгтэн олны шашны зан үйл, хурал ном, боловсролын хэрэгцээг хангах зорилго бүхий байгууллагыг шашны байгууллага гэнэ.	Сүм хийд иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцохдоо сангийн эрх зүйн байдлын талаарх хуулийн заалтыг мөрдөнө.

Хуулийн этгээд гэх ойлголт манай улсад анх 1952 оны Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Иргэний хуулиар бий болжээ. Ингэхдээ тодорхой шинж бүхий хүмүүсийн нэгдэл, албан газар болон байгууллага хуулийн этгээдэд хамаарч байв.

1963 оны Иргэний хуульд хуулийн этгээдийг байгууллага гэж үзсэн бөгөөд үүнд төрийн байгууллага болон бусад төрийн өмчит үйлдвэр, бусад байгууллага хамаарч байжээ. Харин 1994 оны Иргэний хуулиар хуулийн этгээдийг үүсгэн байгуулагч буюу оролцогчийг тусгайлсан эд хөрөнгийн тухайд эрх, үүргээ хадгалдаг болон хадгалдаггүй гэж хувааснаас гадна шашны байгууллага, олон нийтийн байгууллага, бусад буяны сан нь хуулийн этгээдэд хамаарч байжээ.

2002 оны Иргэний хуулиар хуулийн этгээд гэдэгт тодорхой зорилго бүхий, тогтвортой үйл ажиллагаа явуулах зохион байгуулалтын нэгдэл байх шинж нэмэгдсэнээс гадна хуулийн этгээдийн төрөлд холбоо шинээр нэмэгдэж, шашны байгууллага, олон нийтийн байгууллага болон төрийн байгууллага хасагдсан байна. Иргэний хуулиас хасагдсан эдгээр байгууллага одоо хүртэл хууль тогтоомжид хэрэглэгдсээр байгаагаас гадна зарим байгууллагын эрх зүйн байдал тодорхойгүй байгаа асуудлыг дараагийн бүлэгт авч үзэх болно.

ХОЁРДУГААР БҮЛЭГ. ХУУЛЬ ТОГТООМЖ ДАХЬ ХУУЛИЙН ЭТГЭЭДИЙН ТӨРӨЛ, НЭР ТОМЬЁО, ТУЛГАМДАЖ БУЙ АСУУДАЛ

УЛСЫН БҮРТГЭЛ ДЭХ ХУУЛИЙН ЭТГЭЭДИЙН ТӨРӨЛ, ТУЛГАМДАЖ БУЙ АСУУДАЛ

Хуулийн этгээдийн иргэний эрх зүйн чадвар улсын бүртгэлд бүртгүүлснээр үүсч, хуульд заасан журмын дагуу татан буугдаж, улсын бүртгэлээс хасагдсанаар дуусгавар болно. Хуулийн этгээдийн улсын бүртгэлийн тухай хуулийн 7 дугаар зүйлийн 7.1 дэх хэсэгт дараах хуулийн этгээд, түүний салбар, төлөөлөгчийн газрыг бүртгэхээр заасан. Үүнд:

1. Нөхөрлөл;
2. Компани;
3. Холбоо /төрийн бус байгууллага/;
4. Сан;
5. Хоршоо;
6. Шашны байгууллага;
7. Нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд;
8. Төрийн байгууллага, албан газар;
9. Улсын төсөвт үйлдвэрийн газар;
10. Аж ахуйн тооцоот үйлдвэрийн газар.

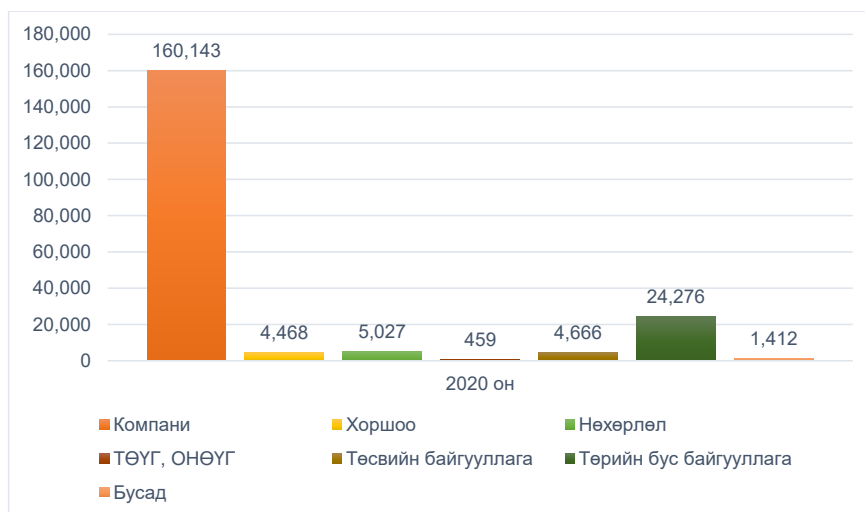
Иргэний хуулийн 33 дугаар зүйлд заасны дагуу нөхөрлөл, компани нь ашгийн төлөө хуулийн этгээд бол холбоо, сан, хоршоо нь ашгийн бус хуулийн этгээд юм. Гэтэл Иргэний хууль дахь хуулийн этгээдийн таван төрлөөс гадна төрийн бус байгууллага, нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд, төрийн байгууллага, албан газар, улсын төсөвт үйлдвэрийн газар, аж ахуйн тооцоот үйлдвэрийн газрыг хуулийн этгээдээр бүртгэж байна. Өөрөөр хэлбэл, эдгээр байгууллага нь хуулийн этгээдийн ямар төрөлд хамаарах нь тодорхойгүй байна. Улсын бүртгэлээр хуулийн этгээдийн эрх зүйн чадварыг үүсгэх ач холбогдолтой хэдий ч хуулийн этгээдийн ангиллыг бий болгосон гэж үзэх нь өрөөсгөл юм.

2000 онд Монгол Улсад хуулийн этгээдийг таван байгууллагад бүртгэдэг байжээ. Үүнийг тодруулбал:

1. Ашиг олох зорилго бүхий аж ахуйн нэгж болох нөхөрлөл, компани, хоршоо, хувиараа эрхлэх аж ахуйг Улсын татварын ерөнхий газар болон орон нутаг дахь албанд;
2. Төрийн байгууллага, төсөвт албан газрыг Санхүү, эдийн засгийн яаманд;
3. Төрийн бус үүрэг гүйцэтгэдэг үйлдвэрчин, шашин, холбоо, нийгэмлэг, сонин радио, телевиз, сууц өмчлөгчдийн холбоо, хууль зүйн товчоо зэргийг Хууль зүй, дотоод хэргийн яаманд;
4. Их, дээд сургууль коллежийг Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яаманд;
5. Улс төрийн намуудыг Улсын Дээд шүүхэд тус тус бүртгэдэг байсан.

Үүнээс үзэхэд, улс төрийн намаас бусад байгууллагын бүртгэлийг хуулийн этгээдийн улсын нэгдсэн бүртгэлд бүртгэхээр зохицуулахаар өөрчлөгдсөн ч бүртгүүлэхээр заасан хуулийн этгээдийн төрлүүд өмнөх туршлагатай ижил байгааг харж болно.

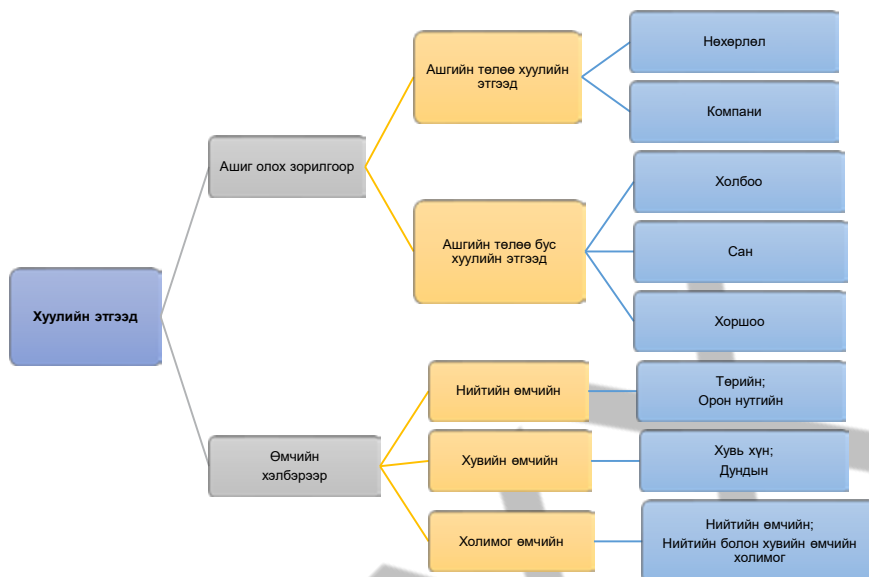
Хүснэгт 2. Бизнес регистрийн санд бүртгэлтэй аж ахуйн нэгж, байгууллагын нийт тоо (2020 он)³³

Дээрх хүснэгтээс төсвийн байгууллага гэсэн нэр томьёог ашигласныг харах боломжтой бөгөөд хуулийн этгээдийг замбараагүй төрөлжүүлэн бүртгэсээр ирснийг илтгэж байна. Монгол Улсын Иргэний хуулийн 33 дугаар зүйлийн 33.1 дэх хэсэгт заасан хуулийн этгээдийн таван төрөл нь хуулийн этгээдэд зүй ёсоор хамаарч явдаг бол хуулийн этгээдийг өмчийн хэлбэрээр нь хуваахдаа дээрх таван төрлийн хуулийн этгээдийг ойлгох уу, өөр хуулийн этгээдийн төрөл бий болох уу гэдэг нь тодорхойгүй байна. Иргэний хуульд заасны дагуу ангилбал, хуулийн этгээдийн төрлийг дараах байдлаар нэгтгэх боломжтой юм.

33 <https://www.1212.mn/>

Хүснэгт 3. Иргэний хуульд заасан хуулийн этгээдийн төрөл

Иргэний хуулийн 25 дугаар зүйлийн 25.5 дахь хэсэгт хуулийн этгээдийн эрх зүйн байдлыг хуулиар тогтооно гэж заасан тул хуулийн этгээдийн төрлүүдийн эрх зүйн байдлыг тусдаа хуулиар зохицуулахаар ойлгогдож байна. Нөхөрлөл, компанийн эрх зүйн байдлыг бие даасан хуулиар зохицуулдаг тул тэдгээрийн эрх зүйн байдал ашгийн төлөө бус хуулийн этгээдтэй харьцуулахад тодорхой байна.

1. Ашгийн төлөө хуулийн этгээд

“Ашгийн төлөө” гэдэг бол хувийн аливаа бусад үйл ажиллагаанаас бизнесийг ялгаж буй гол шалгуур юм. Албан хаагч, төсөвт байгууллагын бүх үйлчилгээний ажилтан гэх мэт нь ажил хэргийн хүн мөн боловч ашгийн төлөө биш, цалинтай боловч ашиг олох зорилгогүй хөдөлмөр эрхлэгч гэж болно.³⁴

а. Нөхөрлөл

Гишүүдийн оруулсан хувь хөрөнгөөс бүрдэх эд хөрөнгөтэй, хүлээсэн үүргээ уг эд хөрөнгө болон гишүүдийн хувийн өмчийн эд хөрөнгөөр хуульд заасны дагуу хариуцдаг хуулийн этгээдийг нөхөрлөл гэдэг.³⁵ Нөхөрлөл дараах хэлбэртэй байна. Үүнд:

- Бүх гишүүд нь бүрэн хариуцлагатай- нөхөрлөлийн хүлээсэн үүргийг гишүүд нь хувь нийлүүлсэн эд хөрөнгө болон хувийн өмчийн эд хөрөнгөөрөө хамтран хариуцдаг нөхөрлөлийг бүх гишүүд нь бүрэн хариуцлагатай нөхөрлөл гэнэ.

34 Б.Чимид, Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал: Хүний эрх, шүүх эрх мэдэл, Хоёрдугаар дэвтэр, 2004, 93 дахь тал.

35 Иргэний хуулийн 35 дугаар зүйлийн 35.1 дэх хэсэг.

- Зарим гишүүд нь бүрэн хариуцлагатай нөхөрлөлийн хүлээсэн үүргийг наад зах нь нэг гишүүн нөхөрлөлд оруулсан хөрөнгийнхөө хэмжээгээр хариуцдаг, бусад нь бүрэн хариуцлага хүлээдэг нөхөрлөлийг зарим гишүүд нь бүрэн хариуцлагатай нөхөрлөл гэнэ.
- Хязгаарлагдмал хариуцлагатай мэргэжлийн үйл ажиллагаа эрхлэх зөвшөөрөл бүхий хоёр ба түүнээс дээш иргэн хамтран байгуулах бөгөөд нөхөрлөлийн үүргийг гишүүд нь нөхөрлөлд оруулсан хөрөнгийн хэмжээгээр, нөхөх хариуцлагыг буруутай үйл ажиллагаа явуулсан гишүүн нөхөрлөлд оруулсан хөрөнгө болон хувийн өмчийн хөрөнгийн хэмжээгээр бүрэн хариуцах юм.

6. Компани

Хувьцаа эзэмшигчийн оруулсан хөрөнгө нь тодорхой тооны хувьцаанд хуваагддаг, өөрийн тусгайлсан хөрөнгөтэй, ашгийн төлөө үндсэн зорилготой хуулийн этгээдийг компани гэнэ. Компани нь дараах хэлбэртэй байна. Үүнд:

- Хязгаарлагдмал хариуцлагатай хувь нийлүүлэгчдийн оруулсан хөрөнгө нь хувьцаанд хуваагдаж, түүнийг захиран зарцуулах эрх нь дүрмээр хязгаарлагддаг компанийг нэрлэнэ.
- Хувьцаат компани (нээлттэй, хаалттай) хувь нийлүүлэгчдийн оруулсан хөрөнгө нь хувьцаанд хуваагдаж, энэ хувьцаагаа нээлттэй арилжаалдаг компани.

Ашгийн төлөө байх шалгуурыг үндэслэл болговол нөхөрлөл, компаниас гадна төрийн өмчит компани нь ашгийн төлөө үйл ажиллагаа явуулдаг хуулийн этгээдэд хамаарахаар байгааг цаашид анхаарах нь зүйтэй.

2. Ашгийн төлөө бус хуулийн этгээд

Ашгийн төлөө бус хуулийн этгээдийн үндсэн хэлбэр нь хамтран ажиллах гэрээний талууд байх ёстой боловч манай улсын хуульд энэ тухай тодорхой зохицуулалт одоогоор байхгүй байна. Иргэний хуульд ашгийн төлөө бус хуулийн этгээдийн төрлийг заасан ч бусад хууль тогтоомжоор өөр олон янзын нэр томьёог хэрэглэж байна. Түүнчлэн эдгээр тодорхой төрлүүдийг төрийн бус байгууллагаар бүртгэж байгаа нь тэдгээрийн эрх зүйн байдлыг тодорхойлсон бие даасан хууль байхгүйгээс үүдэлтэй юм.

2021 оны 11 дүгээр сард Хууль зүй, дотоод хэргийн яамнаас Улсын Их Хуралд “Холбооны эрх зүйн байдлын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төсөл”, “Сангийн эрх зүйн байдлын тухай хуулийн төсөл”-ийг өргөн барьсан. Иймд хууль тогтоомж дахь нэр томьёонуудад дүн шинжилгээ хийх замаар тулгамдсан асуудлыг тодруулж, өргөн баригдсан хуулийн төслүүд уг асуудлыг шийдвэрлэхэд дөхөм болох эсэхийг авч үзье.

а. Холбоо

Нэгдмэл, тодорхой зорилго тавьсан хэд хэдэн этгээд сайн дурын үндсэн дээр нэгдэж байгуулсан, гишүүнчлэл бүхий хуулийн этгээдийг холбоо гэнэ.³⁶ Иргэний хуульд заасан холбоог зарим хуулийн этгээдийн эрхгүй буюу бүртгэгдээгүй холбооноос ялгах хэрэгтэй. Тухайлбал, Сууц өмчлөгчдийн холбоо нь хэдийгээр холбоо нэрээр явдаг ч хуулийн этгээдийн эрхгүй байна.³⁷

36 Иргэний хуулийн 36 дугаар зүйлийн 36.1 дэх хэсэг.

37 Иргэний хуулийн 143 дугаар зүйлийн 143.3 дахь хэсэг.

Холбоог хуулийн этгээдийн улсын бүртгэлд холбоо /төрийн бус байгууллага/ гэж бүртгэж байгаа нь тэдгээрийг нэг ойлголт мэт төөрөгдөл үүсгэж байна. Түүнчлэн ашгийн төлөө бус хуулийн этгээдийн төрөл болох хоршоо нэгдэж, хоршоодын холбоо байгуулж болохоор хуульчилсан. Үүнийг 2021 оны Хоршооны тухай хуулийн 44 дүгээр зүйлийн 44.1 дэх хэсэгт заасан бөгөөд мөн зүйлийн 44.2 дахь хэсэгт “Хоршоодын холбоо нь гишүүддээ үйлчилдэг төрийн бус байгууллага байна” гэжээ. Ингэснээр төрийн бус байгууллагыг холбоог дотроо багтааж буй өргөн хүрээтэй ойлголт болгон бичсэн нь ойлгомжгүй байдал бий болгож байна.

Мөн зарим хууль тогтоомжид мэргэжлийн холбоо гэсэн ухагдахууныг хэрэглэснийг Хавсралт 14-өөс харах боломжтой. Хуульчийн эрх зүйн байдлын тухай хуулийн 3 дугаар зүйлийн 3.1.4 дэх заалт, Өмгөөллийн тухай хуулийн 38 дугаар зүйлийн 38.2 дахь хэсэг, Өргөн нэвтрүүлгийн тухай хуулийн 20 дугаар зүйлийн 20.6 дахь хэсэгт Хуульчдын холбоо, Өмгөөлөгчдийн холбоо, Монголын телевизүүдийн холбоог нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд байна гэсэн бол зарим холбоог хуульд “мэргэжлийн холбоо” гэж нэрлэжээ. Эдгээрээс Хуульчдын холбоо нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд үү, мэргэжлийн холбоо юу гэсэн асуулт урган гарч байна.

Холбооны эрх зүйн байдлыг тодорхойлсон бие даасан хууль байхгүй ч 2021 оны 11 дүгээр сард Улсын Их Хуралд Холбооны эрх зүйн байдлын тухай хуулийг төслийг өргөн барьсан.³⁸ Иймд уг төслийн зарим заалтад дүн шинжилгээ хийж, холбооны эрх зүйн байдлыг тодорхой болгоход ач холбогдолтой зохицуулалт байгаа эсэхийг авч үзье.

Хүснэгт 4. Холбооны эрх зүйн байдлын тухай хуулийн зарим зүйл, заалтад хийсэн дүн шинжилгээ

№	Холбооны эрх зүйн байдлын тухай хуулийн төслийн зүйл, заалт	Дүн шинжилгээ
1	4.1.5. “мэргэжлийн холбоо” гэж нийтийн болон хувийн эрх зүйн хуулийн этгээдийн эрх, үүргийг хүлээж, хууль болон өөрийн дүрмээр зохион байгуулалт, үйл ажиллагаагаа зохицуулдаг, энэ хуулийн 33.1-д заасан эрх бүхий байгууллагаас эрх олгогдсон хуулийн этгээдийг хэлнэ.	Уг заалтад анх удаа мэргэжлийн холбоо гэснийг тодорхойлсон бөгөөд хуулийн этгээдийг нийтийн болон хувийн эрх зүйн хуулийн этгээд гэж хуваах алхам хийжээ. Харин нийтийн болон хувийн эрх зүйн хуулийн этгээдийн ойлголт, ялгагдах шинжийг тодорхойлсон нарийвчилсан зохицуулалт одоогоор байхгүй тул эдгээрийн эрх, үүрэгт юуг ойлгох нь тодорхойгүй болно. Түүнчлэн холбоо нь Иргэний хуульд заасан ашгийн төлөө бус, хувийн эрх зүйн хуулийн этгээд байхад мэргэжлийн холбоо нь нийтийн болон хувийн эрх зүйн хуулийн этгээдэд хамаарах нь хэр оновчтойг дахин нягтлах шаардлагатай гэж үзлээ.

2	5.1.Холбоо нь үйл ажиллагаагаа төрөөс хараат бусаар, өөрийгөө удирдан хууль тогтоомжийн хүрээнд явуулна. 5.4.Холбоо нь Улсын Их Хурал, төрийн захиргааны болон нутгийн өөрөө удирдах байгууллагын бодлого, шийдвэр, үйл ажиллагааны талаарх мэдээллийг хуульд заасны дагуу олж авах, түгээх, өөрийн байр сууриа илэрхийлэх эрхтэй.	Үүнээс харвал, холбоог төрийн бус байгууллагатай дүйцүүлж, төрөөс хараат бус байх, эрх бүхий байгууллагуудад байр сууриа илэрхийлэх, эвлэлдэн нэгдэх эрх чөлөөг эдлэх хүрээнд байгуулагдах хуулийн этгээдийн агуулгаар тодорхойлжээ. Ингэснээр төрийн бус байгууллага болон холбоог давхардуулан бүртгэж буй практикийг нэгтгэх ач холбогдолтой. Гэвч холбоог "association", төрийн бус байгууллагыг "non-governmental organization" гэж нэрлэдэг бөгөөд уг хоёр ойлголт нэг агуулгатай биш юм. Тодруулбал, холбоо нь нэгдмэл зорилготой хүмүүсийн нэгдэл байдаг бол төрийн бус байгууллага нь төрөөс хараат бус байгуулагдаж, аль нэг улсын харьяалалд хамаарахгүй байгууллага байдаг. Харин тус хуулийн төслөөр холбоо болон төрийн бус байгууллагыг нэг байгууллага болгосноор "олон нийтийн байгууллага" гэдэг нэр томъёогоор эвлэлдэн нэгдэх эрхээ хэрэгжүүлэхээр байгуулагдсан бүртгэгдсэн болон бүртгэгдээгүй нэгдэл, холбоо, эвсэл, нийгэмлэгийг авч үзэх боломж бүрдэхээр байна.
3	8.1.Төрийн гүйцэтгэх эрх мэдлийн байгууллагын хуульд заасан зарим чиг үүргийг холбоогоор хуульд заасны дагуу, эсхүл гэрээний үндсэн дээр гүйцэтгүүлж болно. 8.2.Энэ хуулийн 8.1-д заасан чиг үүрэгт нэг удаагийн шинжтэй ажил, үйлчилгээг гүйцэтгүүлэх төрийн чиг үүрэг хамаарахгүй. 8.3.Холбоогоор гүйцэтгүүлэх төрийн чиг үүргийн жагсаалтыг Засгийн газар батална. 8.4.Төрийн гүйцэтгэх эрх мэдлийн байгууллагын чиг үүргийг холбоогоор гүйцэтгүүлэх тухай шийдвэрийг сонгон шалгаруулалтын дүн болон тухайн салбарын асуудал эрхэлсэн Засгийн газрын гишүүний саналыг үндэслэн Засгийн газар гаргана. 8.5.Холбоог сонгон шалгаруулах, гэрээ байгуулахад дараах зарчмыг баримтална: 8.5.1.холбооны хараат бус байдлыг хүндэтгэх; 8.5.2.үл ялгаварлах, тэгш боломж олгох; 8.5.3.нээлттэй, ил тод байх; 8.5.4.ашиг сонирхлын зөрчилгүй байх.	Холбоонд төрийн гүйцэтгэх эрх мэдлийн байгууллагын хуульд заасан зарим чиг үүргийг хуулиар, эсхүл гэрээний үндсэн дээр шилжүүлэх нь төслийн 5 дугаар зүйлийн 5.1 дэх хэсэгт заасан холбооны үйл ажиллагаа төрөөс хараат бус байх зарчимтай зөрчилдөж байна. Мөн Захиргааны ерөнхий хуулийн 5 дугаар зүйлийн 5.1.3 дахь заалтад заасан захиргааны чиг үүргийг хууль болон нийтийн эрх зүйн гэрээний үндсэн дээр шилжүүлэх авсан этгээдээс ялгагдахгүй болох үр дагавартай байна. Холбоог төрийн бус байгууллагын агуулгаар тодорхойлсон хирнээ төрийн зарим эрх мэдлийг шилжүүлэх нь зохимжгүй байх бөгөөд ийнхүү шилжүүлснээр хүн холбоо байгуулах замаар эвлэлдэн нэгдэх эрхээ чөлөөтэй хэрэгжүүлэх боломжийг хязгаарлахаар байна.

Ийнхүү Холбооны эрх зүйн байдлын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төсөлд холбоог нэгдмэл, тодорхой зорилго тавьсан хэд хэдэн этгээд сайн дурын үндсэн дээр нэгдэж байгуулсан, гишүүнчлэл бүхий ашгийн төлөө бус хуулийн этгээдийг ойлгохоор заажээ. Түүнчлэн мэргэжлийн холбоо гэдгийг тодорхойлсон ч нийтийн болон хувийн эрх зүйн хуулийн этгээдийн эрх, үүргийг эдэлнэ гэж зааснаар мэргэжлийн холбоог нийтийн болон хувийн эрх зүйн хуулийн этгээдийн алинд нь ч хамаарч болох мэтээр тодорхойлсон нь өрөөсгөл байна. Учир нь нийтийн болон хувийн эрх зүйн хуулийн этгээдийн ойлголт, эрх, үүргийг хуулиар тодорхойлоогүй бөгөөд тэдгээр нь хоорондоо ялгагдах өөр шинжийг агуулж байдаг. Иймд төслийн зарим заалтыг дахин нягтлах шаардлагатай гэж үзлээ.

6.Сан

Нэг буюу хэд хэдэн үүсгэн байгуулагч нийгэмд ашиг тустай, нэгдмэл зорилгод хүрэхийн тулд эд хөрөнгө төвлөрүүлэх замаар байгуулсан гишүүнчлэлгүй хуулийн

этгээдийг сан гэнэ.³⁹ Сан нь хөрөнгийн нэгдэл бүхий хуулийн этгээд болохын хувьд онцлог зохицуулалтыг шаардана. Одоогийн байдлаар Төрийн бус байгууллагын тухай хуулийн 25 дугаар зүйлд сангийн тухай тусгай зохицуулалтаар санг зохицуулж байна. Сангийн зохицуулалтын хувьд аливаа нэг Сан нь ТББ гэж нэрлэгдэх, бүртгэгдэж байгааг зайлшгүй засаж, Иргэний хуульд нийцүүлэх шаардлагатай.⁴⁰

Зарим хуульд сан нь төрийн өмчит хуулийн этгээд болон өөр бусад хуулийн этгээд байхаар заажээ. Тухайлбал, Хөрөнгө оруулалтын сангийн тухай хуулийн 7 дугаар зүйлийн 7.1 дэх хэсэгт хөрөнгө оруулалтын сан нь хуулийн этгээдийн эрхтэй тусгай зориулалтын компани байна. Харилцааны холбооны тухай хуулийн 5 дугаар зүйлийн 5.1 дэх хэсэгт Засгийн газар харилцаа холбооны талаар хэрэгжүүлэх бүрэн эрхийнхээ хүрээнд бүх нийтийн үйлчилгээний үүргийн сан бүрдүүлэх, түүнийг зарцуулах журам батлахаар заажээ. Энэ сан нь Засгийн газраас үүсгэн байгуулагдаж байгаагаараа онцлог байна.

Засгийн газрын тусгай сангийн тухай хуулийн 4 дүгээр зүйлийн 4.1.1 дэх заалтад Засгийн газрын тусгай сан гэж Засгийн газрын тодорхой чиг үүрэг, зорилтыг санхүүжүүлэх зориулалттай төсвийн тусгай дансыг ойлгохоор заажээ. Ийнхүү үүнд хамаарах байгаль орчин, уур амьсгалын сан, боловсролын зээлийн сан, бүх нийтийн үйлчилгээний үүргийн сан, гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох сан, жижиг, дунд үйлдвэрийг хөгжүүлэх сан, Засгийн газрын нөөц сан, зэвсэгт хүчний хөгжлийн сан, ирээдүйн өв сан, кино урлагийг дэмжих сан, мэргэжлийн боловсрол, сургалтыг дэмжих сан, нийгмийн даатгалын сан, нийгмийн халамжийн сан, соёл, урлагийг дэмжих сан, спортыг дэмжих сан, төсвийн тогтворжуулалтын сан, улсын авто замын сан, хилийн чанадад байгаа Монгол Улсын иргэдэд туслах сан, хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих сан, хөдөө аж ахуйг дэмжих сан, шинжлэх ухаан, технологийн сан, эрүүл мэндийг дэмжих сан, эрүүл мэндийн даатгалын сан, өргөн нэвтрүүлэг хөгжүүлэх сан зэрэг нь нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд, эсхүл төрийн өмчит хуулийн этгээдийн аль нь болох тодорхойгүй байна.

Тухайлбал, Ирээдүйн өв сангийн тухай хуулийн 4 дүгээр зүйлийн 4.1.6 дахь заалтад Ирээдүйд өв сан корпорацийг төрийн өмчит хуулийн этгээд байхаар заасан бол бусад Засгийн газрын тусгай сангууд хуулийн этгээд болох эсэхийг тодруулах шаардлагатай байна. Доктор П.Одгэрэл “Захиргааны ерөнхий анги” бүтээлдээ нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд дотор нийтийн эрх зүйн санг хамааруулжээ. Ингэхдээ: “Сан нь тодорхой хөрөнгийн тусламжтайгаар өмнөө тавьсан зорилгыг хэрэгжүүлэх хэрэгслүүр юм. Нийтийн зорилтыг хэрэгжүүлэхийн тулд захиргааны байгууллага болон бусад нийтийн эрх зүйн этгээдээс байгуулдаг. Эдгээрт Сургалтын төрийн сан, Хүний хөгжлийн сан, орон нутгийг хөгжүүлэх сан, байгаль орчныг хамгаалах сан гэх мэт хамаарах бөгөөд энд мөнгийг нь биш байгууллагыг нь хэлнэ”⁴¹ гэжээ.

Үүнээс харахад, зарим сан нь нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээдийн нэг төрөлд хамаарахаар байгааг анхаарч хувийн эрх зүйн сангийн эрх зүйн байдлыг оновчтой тодорхойлох шаардлагатай байна. 2021 оны 11 дүгээр сард Сангийн эрх зүйн байдлын тухай хуулийн төслийг Улсын Их Хуралд өргөн барьсан бөгөөд уг төслийн зарим заалтад дүн шинжилгээ хийж үзье.

39 Иргэний хуулийн 36 дугаар зүйлийн 36.2 дахь хэсэг.

40 Баасанжав Консалтинг ХХК, Төрийн бус байгууллагын тухай хуулийг шинэчлэн найруулах хэрэгцээ, шаардлагын тандан судалгаа, 2017, 23 дахь тал.

41 П.Одгэрэл, Захиргааны эрх зүйн ерөнхий анги, 2016, 109 дэх тал.

Хүснэгт 5. Сангийн эрх зүйн байдлын тухай хуулийн төслийн зарим зүйл, заалтад хийсэн дүн шинжилгээ

№	Сангийн эрх зүйн байдлын тухай хуулийн төслийн зүйл, заалт	Дүн шинжилгээ
1	3.1.Засгийн газрын тусгай сан, хөрөнгө оруулалтын сангийн үйл ажиллагааг энэ хуулиар зохицуулахгүй.	Засгийн газрын тусгай сан, хөрөнгө оруулалтын санг уг хуулийн төслөөр зохицуулахгүй тул тэдгээрийг нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд, төрийн өмчит хуулийн этгээдэд хамаарах эсэхийг тодруулж, нэгдсэн байр сууринд хүрэх шаардлага хэвээр үлдэнэ.
2	4.1.2.“хувийн сан” гэж зөвхөн дүрэмдээ заасан нэг, эсхүл хэд хэдэн тодорхой этгээдээс хандивласан хөрөнгөөр санхүүжилт авч үйл ажиллагаа явуулдаг ашгийн төлөө бус хуулийн этгээдийг; 4.1.3.“нийтийн сан” гэж олон нийтээс болон бусад этгээдээс хөрөнгө төвлөрүүлэх замаар санхүүжилт авч үйл ажиллагаа явуулдаг ашгийн төлөө бус хуулийн этгээдийг;	Иргэний хуульд заасан санг нийтийн болон хувийн гэж хуваасан байх бөгөөд ашгийн төлөө бус хуулийн этгээдийн төрөлд хамаарахаар төсөлд тусгажээ.
3	5.1.Сан нь дүрэмд заасан зорилго, үйл ажиллагаагаа хэрэгжүүлэхийн тулд аж ахуйн үйл ажиллагаа эрхэлж болно. 5.2.Аж ахуйн үйл ажиллагаа эрхлэх шийдвэрийг тухайн сангийн дүрэмд заасан эрх барих байгууллага гаргана.	Хуулийн төсөлд нийтийн болон хувийн санг ашгийн төлөө үйл ажиллагаа явуулахыг хориглож, ашгийн төлөө бус хуулийн этгээд гэж тодорхойлсон хирнээ дүрэмд заасан зорилго, үйл ажиллагаагаа хэрэгжүүлэх нэрээр аж ахуйн үйл ажиллагаа эрхлэхийг зөвшөөрсөн нь оновчгүй зохицуулалт байна. Учир нь Монгол Улсад төрийн бус байгууллагууд нь өөрийн зорилго, үйл ажиллагаагаа хэрэгжүүлэхээр аж ахуйн үйл ажиллагаа явуулж, татвараас чөлөөлөгддөг тул мөнгө угаах арга хэрэгсэл болох эрсдэл үүсдэгээс гадна ашгийн төлөө хуулийн этгээд татвараас зугтахын тулд төрийн бус байгууллагын хэлбэрээр байгуулагдах тохиолдол газар авсан. Иймд санг ТББ-ын нэгэн адил аж ахуйн үйл ажиллагаа явуулахыг зөвшөөрөх зохицуулалт нь тулгамдаж буй асуудлыг шийдвэрлэх бус даамжруулах сөрөг үр дагавартай байна.

Ийнхүү сан нь гишүүнчлэл бүхий хүмүүсийн нэгдэл бус хөрөнгийн нэгдэл бүхий хуулийн этгээд тул аж ахуйн үйл ажиллагаа явуулах тухай ойлголт байх боломжгүй юм. Иймд Сангийн эрх зүйн байдлын тухай хуулийн төслийн зарим зохицуулалт сангийн онцлог шинжийг алдагдуулахаар байна. Түүнчлэн Засгийн газрын тусгай сангуудыг нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд, эсхүл төрийн өмчит хуулийн этгээдэд хамааруулах асуудал тодорхойгүй үлдэж байна.

с.Хоршоо

Эдийн засгийн болон нийгэм, соёлын нийтлэг хэрэгцээгээ хангах зорилгоор хэд хэдэн этгээд сайн дураараа нэгдсэн, хамтын удирдлага, хяналт бүхий дундын эд хөрөнгө дээр үндэслэн үйл ажиллагаа явуулахаар байгуулсан хуулийн этгээдийг хоршоо гэнэ.⁴² Хоршооны тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга 2021 оны 05 дугаар сарын 06-ны өдөр батлагдсан. Уг хуулийн 6 дугаар зүйлийн 6.1 дэх хэсэгт заасны дагуу хоршоо нь анхан шатны болон дундын гэсэн хэлбэртэй байгуулагдах юм. Ийнхүү 1998 оны Хоршооны тухай хуулийг шинэчлэн найруулснаар хоршоотой холбоотой эрх зүйн зохицуулалт Иргэний хуульд нийцэх боломж бүрдэхээр байна.

42 Иргэний хуулийн 36 дугаар зүйлийн 36.4 дэх хэсэг.

3.Төрийн бус байгууллага

Хуулийн этгээдийн улсын бүртгэлийн тухай хуульд холбоо болон төрийн бус байгууллагыг нэг байгууллага болгон бүртгэж байгаа тухай өмнөх хэсэгт авч үзсэн билээ. Төрийн бус байгууллага гэсэн ойлголтоос гадна олон нийтийн байгууллага гэсэн нэр томъёог хэрэглэдэг бөгөөд тэдгээр нь утга агуулгын хувьд ойролцоо боловч үүслээрээ ялгаатай байна. Олон нийтийн байгууллага гэх ойлголтыг Монгол Улсад хүчин төгөлдөр үйлчилж буй 16 хуульд, төрийн бус байгууллага гэх ойлголтыг харин 56 хуулиар хэрэглэжээ.

Төрийн бус байгууллага (non-governmental organization) гэх ойлголтыг анх Засгийн газар хоорондын төрөлжсөн байгууллага болон олон улсын хувийн байгууллагуудын оролцооны эрхийг ялгах хэрэгцээ шаардлага үүссэнээр 1945 онд НҮБ оруулж ирсэн. НҮБ-ын гишүүн улс орнуудын 1945 оны 6 сарын 26-ны өдөр баталсан НҮБ-ийн дүрмийн 71-р зүйлд:

“71 дүгээр зүйл. Эдийн засаг, нийгмийн зөвлөл түүний эрх хэмжээний хүрээний тодорхой асуудлыг сонирхож байгаа засгийн газрын бус байгууллагуудтай уг асуудлаар зөвлөлдөх талаар зохих арга хэмжээ авах эрхтэй. Тийм арга хэмжээг олон улсын байгууллагуудтай тохиролцож болох бөгөөд мөн шаардлагатай бол Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын холбогдох гишүүн улстай зөвлөлдсөний дараа тухайн улсын үндэсний байгууллагуудтай тохиролцож болно.

Article 71. The Economic and Social Council may make suitable arrangements for consultation with non-governmental organizations which are concerned with matters within its competence. Such arrangements may be made with international organizations and, where appropriate, with national organizations after consultation with the Member of the United Nations concerned.” гэж тусгасан.

Үүгээр “non-governmental organization” гэдгээр төр болон Засгийн газраас хараат бус байгууллагыг энэ ойлголтын хүрээнд хамруулсан.⁴³ Ийнхүү НҮБ бараг бүх төрлийн хувийн байгууллагыг төрийн бус байгууллага гэж хүлээн зөвшөөрч байна. Эдгээр байгууллагын үндсэн шинж нь төрийн хяналтаас хараат бус, үйл ажиллагаа нь ашгийн төлөө чиглээгүй, гэмт хэргийн бус шинжтэй байх явдал юм.

Монгол Улс НҮБ-ын гишүүн орны хувьд 1997 оны 1 дүгээр сарын 31-ний өдөр Төрийн бус байгууллагын тухай хуулийг баталсан бөгөөд тус хуулиар нам, үйлдвэрчний эвлэл, сүм хийдээс бусад төрийн бус байгууллагын харилцааг зохицуулахаар заажээ. Төрийн бус байгууллага гэдэгт иргэд, төрийн байгууллага /хууль тогтоох, гүйцэтгэх, шүүх эрх мэдлийг хэрэгжүүлэх байгууллага/-аас бусад хуулийн этгээдээс нийгмийн болон өөрсдийн ашиг сонирхол, үзэл бодлын үүднээс сайн дурын үндсэн дээр байгуулагдан үйл ажиллагаагаа төрөөс хараат бус, өөрийгөө удирдах зарчмаар явуулдаг ашгийн төлөө бус байгууллагыг ойлгоно.⁴⁴ Уг хууль Иргэний хуулиас өмнө батлагдсан тул төрийн бус байгууллага нь ашгийн төлөө бус хуулийн этгээд мөн эсэх тодорхойгүй байна.

Олон нийтийн байгууллага гэх нэр томъёог 1992 оны Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван зургаадугаар зүйлийн 10 дахь хэсэгт “...нийгмийн болон өөрсдийн ашиг сонирхол, үзэл бодлын үүднээс нам, олон нийтийн бус байгууллага байгуулах, сайн дураараа эвлэлдэн нэгдэх эрхтэй” гэж заасан. Үүний дагуу 1994 оны Иргэний

43 <https://www.gdrc.org/ngo/peter-willems.html#one>

44 Төрийн бус байгууллагын тухай хуулийн 4 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэг.

хуулийн 21 дүгээр зүйлийн 5 дахь хэсэгт зааснаар олон нийтийн байгууллагыг үүсгэн байгуулагч буюу оролцогч нь тухайн хуулийн этгээдийн тусгайлсан эд хөрөнгийн хувьд эд хөрөнгийн эрхээ хадгалдаггүй хуулийн этгээдийн төрөлд хамаарч байжээ. Харин 2002 оны Иргэний хуулиар олон нийтийн байгууллага гэсэн хуулийн этгээдийн төрөлд хамаарахгүй бөгөөд хуулийн этгээдээс өргөн агуулгатай ойлголт байна.

Үүнийг Монгол Улсын гавьяат хуульч Г.Совд “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн тайлбар” бүтээлдээ:

“Иргэдийн эвлэлдэн нэгдэх эрх бол тэдгээрийн сайн дурын үндсэн дээр өөрсдийнх нь үнэнхүү итгэл үнэмшил, ашиг сонирхолд нийцсэн бөгөөд тэр нь нэр томьёоны хувьд эвлэл, эвсэл, холбоо, нам, үйлдвэрчин, зөвлөл гэх мэт байж болох бөгөөд аль ч нэрийг авсан байхаас шалтгаалахгүй гол зорилго нь нийгмийн болон эсхүл эвлэлдэн нэгдсэн хэсгийн ашиг сонирхлыг хамгаалахад оршино. Ардчилсан нийгэмд иргэд улс төрийн нийтлэг үзэл бодлын хувьд эвлэлдэн нэгдэх явдал чөлөөтэй байдаг учраас ямар ч нэртэй байгууллагад эвлэлдэн нэгдэж болдог. Гэхдээ эдгээр байгууллагууд нь ашгийн төлөө үйл ажиллагаа явуулж болохгүй гэдэг түгээмэл хэвшил байдаг.

Ардчилсан нийгэмд иргэд улс төрийн нийтлэг үзэл бодлын хувьд эвлэлдэн нэгдэх явдал чөлөөтэй байдаг учраас ямар ч нэртэй байгууллагад эвлэлдэн нэгдэж болдог. Гэхдээ эдгээр байгууллагууд нь ашгийн төлөө үйл ажиллагаа явуулж болохгүй гэдэг түгээмэл хэвшил байдаг.

Иргэдийн эвлэлдэн нэгдэх эрхийг илэрхийлдэг нийгэм-эдийн засгийн, нийгэм-соёлын нэгдлүүдэд төрийн биш байгууллагууд гэдэг нэрийн дор хамаарсан үйлдвэрчний байгууллага, ажил хэрэгч хүмүүсийн нэгдэл, хэрэглэгчдийн эрх ашгийг хамгаалах байгууллага болон төрөл бүрийн мэргэжлийн хүмүүсийн ашиг сонирхлыг илэрхийлэх, хамгаалах зорилго бүхий эвлэл, холбоо зэрэг олон төрөл байгууллага байж болно”⁴⁵ хэмээн тайлбарлажээ.

Үүнээс харахад, олон нийтийн байгууллагад бүртгэгдээгүй холбоо, хүмүүсийн нэгдэл хамаарч болохоор байх тул хуулийн этгээдээс өргөн хүрээтэй ойлголт байх боломжтой юм. 1994 оны Иргэний хуулийн 21 дүгээр зүйлийн 5 дахь хэсэгт зааснаар олон нийтийн байгууллагыг үүсгэн байгуулагч буюу оролцогч нь тухайн хуулийн этгээдийн тусгайлсан эд хөрөнгийн хувьд эд хөрөнгийн эрхээ хадгалдаггүй хуулийн этгээдийн төрөлд хамаарч байжээ. Хэрэв төрийн бус байгууллагыг Холбооны эрх зүйн байдлын тухай хуулийн төсөлд заасанчлан холбоо нэрээр томьёолсон тохиолдолд эвлэлдэн нэгдэх эрхийн хүрээнд байгуулагдсан хүмүүсийн бүх төрлийн нэгдлийг Үндсэн хуульд заасан олон нийтийн байгууллага гэсэн нэр томьёогоор илэрхийлэх боломжтой гэж харж байна. Төрийн бус байгууллага хуулийн этгээд мөн эсэхийг тодруулахын тулд АНУ болон Европын Холбооны зохицуулалтыг харьцуулан авч үзье.

45 Г.Совд, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн тайлбар, 2000, 103 дахь тал.

АНУ дахь төрийн бус байгууллагын тухай

АНУ-д төрийн бус байгууллага нь ихэвчлэн ашгийн төлөө бус үйл ажиллагаа явуулдаг ч ашгийн төлөө бус байгууллага болгон төрийн бус байгууллага болдоггүй байна. Дэлхий дахинд улс бүрийн хууль, эрх зүйн тогтолцооноос хамааран төрийн бус байгууллагыг янз бүрээр байгуулдаг.⁴⁶

АНУ-д ардчилал хөгжих үндэс нь төрийн хяналт, засгийн газрын оролцооноос хараат бус иргэний нийгэм гэж үздэг. Иргэний нийгэм гэдэг нь нийтлэг зорилго, ашиг сонирхлын төлөө нэгдсэн иргэдийн сайн дурын үндсэн дээр байгуулагдсан нийгмийн байгууллагуудын нэгдэл юм. Үүнд төрийн бодлого бүхий бие даасан судалгааны байгууллага, өмгөөллийн байгууллага, хүний эрхийг хамгаалагч, ардчиллыг дэмжигч байгууллага, хүмүүнлэгийн байгууллага, хувийн сан, буяны байгууллага, нийгэмлэг, холбоо зэрэг ашгийн төлөө бус хуулийн этгээд ордог ба улс төрийн нам хамаарахгүй.

АНУ-д ойролцоогоор 1.5 сая орчим төрийн бус байгууллага үйл ажиллагаа явуулдаг. Эдгээр төрийн бус байгууллагууд нь гадаад бодлого, сонгууль, байгаль орчин, эрүүл мэнд, эмэгтэйчүүдийн эрх, эдийн засгийн хөгжил болон бусад олон асуудлаар олон төрлийн үйл ажиллагаа явуулдаг. Ихэвчлэн засгийн газар дангаараа шийдэж чадахгүй нийгэм, эдийн засгийн асуудалд шинэ хандлагыг боловсруулж, шийдвэрлэдэг. АНУ-д улс төртэй холбоогүйгээр олон ТББ үйл ажиллагаа явуулдаг. Эдгээрт нийтлэг итгэл үнэмшилд суурилсан шашны байгууллага, үйлдвэрчний эвлэл, ядуу, хөгжлийн бэрхшээлтэй гэх мэт эмзэг бүлгийн хүмүүст тусалдаг бүлгүүд багтах бөгөөд төсөөлж болох бүхий л асуудлыг төлөөлөх ТББ-ууд байдаг.

Аливаа бүлэг хүмүүс санаа бодол, нийтлэг ашиг сонирхлоороо нэгдэж төрийн ямар ч оролцоо, зөвшөөрөлгүйгээр албан бус байгууллага байгуулах, нэгдэх боломжтой. Гэхдээ тухайн бүлэгт холбооны болон муж улсын татвараас чөлөөлөгдөх зэрэг хуулийн ашигтай байдал үүсэх нь тодорхой байвал АНУ-ын 50 муж улсын аль нэг мужийн хуулийн дагуу албан ёсоор нэгдэж, төрийн бус байгууллагаар бүртгүүлэх боломжтой. ТББ байгуулахын тулд заавал АНУ-ын иргэн байхыг шаарддаггүй.

Бүртгэлд тавигдах шаардлага, төрийн бус байгууллагын хэлбэр нь муж бүрд харилцан адилгүй байдаг ч ерөнхийдөө энгийн тул хэн ч хэдхэн хоногийн дотор мужийн түвшинд ТББ байгуулах боломжтой. Бүртгэлийн явцад байгууллагын товч тодорхойлолт, түүний зорилго, нэр, муж дахь төлөөлөгчийн хаяг зэргийг бүрдүүлэх ба зохих хэмжээний төлбөрийг төлөх ёстой байдаг.

Ихэнх мужид ТББ-ыг бүртгэх үйл явцыг хууль тогтоох байгууллага эсвэл бусад төрийн албан тушаалтны зөвшөөрөлгүйгээр явуулах өөрийн хуультай байна. Энэ нь төрийн албан тушаалтан ямар байгууллагыг бүртгэх эсэхийг зөвшөөрөхдөө эрх мэдлээ урвуулан ашиглах эрсдэлийг бууруулдаг. Харин хэд хэдэн мужид шашин шүтлэг, боловсролын болон бусад буяны зорилгоор байгуулагдсан зарим ТББ-ууд буяны хөрөнгийг хамгаалах, олон нийтээс хандив цуглуулах үйл ажиллагааг зохицуулах үүрэгтэй төрийн албан тушаалтанд бүртгүүлэх ёстой байдаг.

46 <https://www.humanrightscareers.com/issues/types-of-ngos/>

АНУ-д олон ТББ-ууд муж болон холбооны татвараас чөлөөлөгддөг. Энэ нь ТББ-ууд ашгийн бус байгууллагын чиглэлээр үйл ажиллагаагаа явуулахад хялбар болдог төдийгүй өөрсдийн орлогодоо (санхүүжилт) татвар төлөх шаардлагагүй. Хэрэв АНУ-ын Холбооны Засгийн газрын орлогын албан татвараас чөлөөлөгдөхийг хүсвэл тус төрийн бус байгууллага АНУ-н Дотоод орлогын албанд хандан хүсэлтээ өгдөг. Татвараас чөлөөлөгдөх эрх бүхий ТББ-уудыг Дотоодын орлогын тухай хуульд заасан байх бөгөөд ТББ-ын төрөл, явуулж буй үйл ажиллагаанаас хамаарна.⁴⁷ Үүнээс харвал, АНУ нь төрийн бус байгууллагыг төрөөс хараат бус, татвараас чөлөөлөгдөх, өргөн эрх мэдэлтэй байгууллага болгон өргөмжилсөн байна.

Европын Холбооны төрийн бус байгууллагын тухай

2001 оны 11 дүгээр сарын 19-20, 2002 оны 03 дугаар сарын 20-22, 2002 оны 07 дугаар сарын 05-ны хооронд Страсбург хотод зохион байгуулагдсан олон талт уулзалтад оролцогчид Хүний эрх, үндсэн эрх чөлөөг хамгаалах тухай конвенцын 11 дүгээр зүйлд заасан “Хүн бүр тайван жагсаал хийх, бусадтай эвлэлдэн нэгдэх эрх чөлөөтэй” гэсэн заалт болон төрийн бус байгууллагууд ардчилсан нийгмийг хөгжүүлэх, цаашид оршин тогтнохдоо иргэдийн оролцоог хангах үйл ажиллагаанд чухал хувь нэмэр оруулдаг гэдгийг харгалзан үзээд санамж бичиг гаргажээ. Үүндээ төрийн бус байгууллагын тухай ойлголт, түүний үндсэн зарчим зэргийг тодорхойлсон бөгөөд доор дэлгэрүүлэн авч үзлээ.

2002 оны Европ дахь төрийн бус байгууллагын статусын үндсэн зарчим тайлбар, санамж бичгийн хамрах хүрээ⁴⁸:

- ТББ нь үндсэндээ сайн дурын өөрөө удирдах ёсны байгууллага учир төрийн эрх бүхий байгууллага түүнийг удирдан чиглүүлдэггүй. Үндэсний хууль тогтоомжид тодорхойлохдоо хэрэглэгддэг нэр томьёо нь өөр өөр байж болох ч холбоо, буяны байгууллага, сан, ашгийн бус хуулийн этгээд, нийгэмлэг, итгэлцэл зэрэг хамаарна. Харин улс төрийн намын үүрэг бүхий байгууллага хамаарахгүй;
- ТББ-д хүн, хуулийн этгээд болон хүмүүсийн нэгдэл бүхий бусад байгууллагыг хамааруулна. Тэдгээр нь бүтэц, үйл ажиллагааны хүрээнд үндэсний болон олон улсын байж болно;
- ТББ ихэвчлэн гишүүнчлэлтэй байдаг ч заавал байх шинж биш юм;
- ТББ нь ашиг олох үндсэн зорилгогүй байх ёстой. Өөрсдийн үйл ажиллагаанаас олсон ашгийг гишүүд, үүсгэн байгуулагчдад хуваарилдаггүй, харин зорилгодоо хүрэхийн тулд ашигладаг байна;
- ТББ нь албан бус байгууллага эсхүл эрх зүйн чадавхтай хуулийн этгээдийн аль нэг нь байж болно. Хуулийн этгээдээс гадна үндэсний хууль тогтоомжийн дагуу өөр өөр статустай байж болно.

47 United States Department of State. 2021. Non-Governmental Organizations (NGOs) in the United States - United States Department of State. <https://www.state.gov/non-governmental-organizations-ngos-in-the-united-states/>

48 <https://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/8082>

Иргэний нийгмийн байгууллага гэдэг утгаараа төрийн бус байгууллага хуулийн этгээдээс өргөн хүрээтэй ойлголт болж байх тул Монгол Улс ижил утга агуулгатай олон нийтийн байгууллага гэсэн ухагдахуунаар эвлэлдэн нэгдэх эрхээ хэрэгжүүлэх зорилгоор байгуулагдах хуулийн этгээд болон хуулийн этгээдийн эрхгүй байгууллагыг ойлгож, хэрэглэх боломжтой. Иймд хуулийн этгээдийн улсын бүртгэлийн тухай хуулиар төрийн бус байгууллагыг хуулийн этгээдээр бүртгэх нь оновчгүй байна.

4.Шашны байгууллага

Иргэний хуулийн 36 дугаар зүйлийн 36.6 дахь хэсэгт сүм хийд иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцохдоо сангийн эрх зүйн байдлын талаарх хуулийн заалтыг мөрдөнө гэж заасан боловч сангийн эрх зүйн байдлыг зохицуулсан хууль одоогоор байхгүйг дурдсан билээ. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Есдүгээр зүйлийн 3 дахь хэсэгт төр, сүм хийдийн хоорондын харилцааг хуулиар зохицуулна гэсний үндсэн дээр 1993 оны 11 дүгээр сарын 11-ний өдөр Төр, сүм хийдийн харилцааны тухай хууль батлагдан гарсан.

Уг хуульд “шашны байгууллага” гэж сүсэгтэн олны шашин-номын эрэлт хэрэгцээг хангах зорилгоор байгуулагдаж, шашны зан үйл, хурал ном, боловсролын ажлыг эрхлэн гүйцэтгэж буй албан ёсны зөвшөөрөл бүхий хийд, сүм, дацан, төв болон тэдгээрийн удирдах байгууллагыг ойлгохоор хуульчилжээ. Төр, сүм хийдийн харилцааны тухай хуулийн 9 дүгээр зүйлийн 3.6 дахь заалтад сүм хийд дүрэмдээ хуулийн этгээд болох үндэслэлээ заахаар зохицуулсан.

1994 оны Иргэний хуульд шашны байгууллагыг хуулийн этгээдийн нэг төрөл болгон хуульчилж байсан түүх бий. Ингэхдээ шашны байгууллага, санг ашгийн төлөө бус байхаар заасан байсан тул Төр, сүм хийдийн харилцааны тухай хуулийн 9 дүгээр зүйлийн 3.6 дахь заалт 1994 оны Иргэний хууль дахь хуулийн этгээдийн ойлголттой нийцдэг байсан бол одоо хүчин төгөлдөр үйлчилж буй хууль тогтоомж тус заалттай зөрчилдөж байгааг анхаарах шаардлагатай.

Ийнхүү ашгийн бус байгууллагын бүртгэл болон зарим төрлийн үйл ажиллагаа нь тусгай зөвшөөрөл, шалгуурын үндсэн дээр олгогдсон байхаас гадна үйл ажиллагаа нь хууль болон дүрэмд заасан зорилгод нийцэж байгаа эсэх, орлогын эх үүсвэр болон зарцуулалт, тэр дундаа аж ахуйн үйл ажиллагааны орлогыг үндсэн үйл ажиллагаандаа зарцуулж байгаа эсэх нь хуулийн дагуу төрийн болон олон нийтийн хяналтад байх ёстой юм.⁴⁹

Гандантэгчэглин хийд нь улсын бүртгэлд төрийн бус байгууллага гэсэн бүртгэлтэй байна.⁵⁰ Үүнээс өөр бусад шашны байгууллагууд мөн ялгаагүй төрийн бус байгууллагаар бүртгүүлжээ. Үүнийг 2017 оны тоон мэдээллээс харах боломжтой.

49 Иргэдэд туслах хүний эрхийн төв ТББ, Ашгийн бус байгууллагын талаарх Монгол Улсын эрх зүйн зохицуулалт. Эрх зүйн дүн шинжилгээ, 2018, 12 дахь тал.

50 <https://ikon.mn/n/2dtf?fbclid=IwAR2adhYsbi8kRCZ3i2KVdcOvG16Hv9AlMHQVYNIf9yGey93eeRhEIOpxLg>

Хүснэгт 6. Шашны ТББ-ын тоо баримт⁵¹

№	Шашны урсгал	Тоо	Хувь
1	Христийн	277	52.8
2	Буддын	206	39.2
3	Ислам	21	4
4	Бөө мөргөл	17	3.2
5	Шинто	2	0.4
6	Хиндү	1	0.2
7	Бахай	1	0.2
Нийт тоо		525	100

Шашны байгууллагууд Хуулийн этгээдийн улсын бүртгэлийн тухай хуулийн 7 дугаар зүйлийн 7.1 дэх хэсэгт заасны дагуу шашны байгууллагаар бус төрийн бус байгууллагаар бүртгүүлдэг буруу практик тогтсон байна. Иймд шашны байгууллагыг Төр, сүм хийдийн харилцааны тухай хуулиар зохицуулж, хуулийн этгээдээр бүртгэсэн тохиолдолд ТББ бус шашны байгууллагаар бүртгэх хэрэгцээ шаардлага бий болжээ.

5. Нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд

Иргэний хуулийн 26 дугаар зүйлийн 3 дахь хэсэгт нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээдийн иргэний эрх зүйн чадвар хуульд заасан журмаар байгуулагдсанаар үүсч татан буугдсанаар дуусгавар болох бөгөөд иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцохдоо бусад оролцогчидтой адил тэгш эрхтэй гэжээ. Өөрөөр хэлбэл, нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд нь хуулийн этгээдийн адил иргэний эрх зүйн чадвартай байх бөгөөд хуульд зааснаар үүсэхээр байна.

Монгол Улсын Иргэний хуулийн шинжлэх ухааны тайлбарт “Нийтийн эрх зүйн олонхи хуулийн этгээд нь төр, засаглалын бүрэн эрхтэй байдаг. Тэдгээрт улсын сан хөмрөгийн хувьд эд хөрөнгийн харилцаанд оролцож байгаа төр, засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж хамаарна. Нийтийн эрх зүйн хэм хэмжээн дээр үндэслэн байгуулагдсан, төр засаглалын бүрэн эрх хэрэгжүүлдэггүй шинжлэх ухаан, соёл гэгээрлийн, шашны болон төр засаг, нийгэмд тустай чиг үүрэг бүхий бусад байгууллага, албан газар нь нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд байна. Эдгээрийн тоонд академи, их сургууль, дунд сургууль, музей, эмнэлэг, халамжийн газар, худалдааны танхим, номын сан, шашны байгууллага зэрэг багтана. Ихэнх тохиолдолд нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд нь эрх зүйн тусгай чадамжтай байна. Өөрөөр хэлбэл, эрх зүйн тусгай актаар тодорхойлогдсон бүрэн эрхийн хүрээнд үйл ажиллагаа явуулна”⁵² гэжээ.

Иргэний хуулийн 26 дугаар зүйлийн 7 дахь хэсгийн заалтын агуулгаас үзэхэд нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд нь өөрийн дүрэм, үүсгэн байгуулсан бусад баримт бичигт заасан зорилгод нийцсэн үйл ажиллагаа явуулах ёстой тул эрх зүйн чадвар нь зорилгодоо нийцсэн тусгай буюу хязгаарлагдмал шинжтэй байдаг гэж зарим судлаач үзжээ.⁵³

51 Баасанжав Консалтинг ХХК, Төрийн бус байгууллагын тухай хуулийг шинэчлэн найруулах хэрэгцээ, шаардлагын тандан судалгаа, 2017, 15-16 дахь тал.

52 Монгол Улсын Иргэний хуулийн шинжлэх ухааны тайлбар, 2015, 49 дэх тал.

53 О.Жамбалдорж, Монгол Улсын Иргэний эрх зүй ерөнхий үндэслэл, I дэвтэр. 2004, 126 дахь тал.

Нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээдийн онол анх Франц улсаас гаралтай бөгөөд “нийтийн өмч” гэх ойлголт бий болсноор эрх зүйн чадавхтай байгууллагыг нийтийн болон хувийн эрх зүйн хуулийн этгээд гэж хуваах шалгуур үүсжээ. Тухайн үед Герман улсад мөн нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээдийн үзэл санаа бий болсон ч эдгээр хоёр улсын хууль тогтоомжид өөрөөр тусгагдсан. Францын хувьсгалын үр дүнд хаант засаглалаас бүгд найрамдах засаглал руу шилжсэнээр төрийн эрх мэдлийг ард түмэн хэрэгжүүлэх үндэс тавигджээ. Тухайн үед төрийг хувийн эрх зүйн хуулийн этгээдтэй ижил эрхтэй эрх зүйн харилцаанд оролцохоос бусад тохиолдолд хуулийн этгээд гэж үздэггүй байсан. Харин 20-р зууны эхэнд захиргааны эрх зүйн салбарт төрийн байгууллагын бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхийг нийтийн өмчийг удирдах хувийн шинжтэй үйл ажиллагаанаас ялгаж эхэлжээ.⁵⁴

Герман улсад төрийг бүхэлд нь хуулийн этгээдийн хувиар авч үзэхээс гадна эрх мэдлийн хэрэгжүүлэх бүрэн эрх бүхий этгээдийн хувьд ганц өмчийн харилцаагаар хязгаарлагдахгүйгээр иргэдийн нэгэн адил субъектив эрх эдэлнэ гэж үзэж байжээ.⁵⁵ Нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд гэх ойлголт төр өөрийн байгууллагаар дамжуулан өмчийн харилцаанд оролцох шаардлагаас анх үүссэн гэж үзэж болохоор байна. Ийнхүү Франц, Герман улсад нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээдэд төр өөрөө хамаарах эсхүл зөвхөн төрийн байгууллага, засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийг хамааруулах байдлаараа ялгаатай хөгжсөн болох нь харагдаж байна.

АНУ-ын судлаач Kenneth C. Cole эрдэм шинжилгээний бүтээлдээ төрийг хуулийн этгээдийн төрөл бус бие даасан, бүрэн эрхт хуулийн этгээд гэж үзэх онолын талаар бичжээ.⁵⁶ Оросын эрдэмтэн В.И. Чиркин “Нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд” өгүүлэлдээ “хуулийн этгээд” гэх ойлголт нь анх Германы ном зохиолуудад 19-р зууны 2-р хагаст гарч ирсэн, харин дараагаар нь Германы 1896 оны иргэний хуульд тусгагдсан гэж үзэж болохоор байна хэмээн бичжээ. Эрх зүйн хэм хэмжээгээр зохицуулагддаг харилцаа нь амьдралын явцад илүү олон төрөлд хуваагдах болсноор “хуулийн этгээд” гэх ойлголт нь ч мөн адил олон төрөлд хуваагдах болсон. М.И. Кулагин 1987 онд бичсэн “Төрийн монополи капитализм ба хуулийн этгээд” гэсэн бүтээлдээ гадаад орнуудад хуулийн этгээдийн 3 үндсэн хэлбэр байна гэжээ. Үүнд: 1. Хувийн эрх зүйн хуулийн этгээд, 2. Нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд 3. Холимог гэсэн 3 төрлийн хуулийн этгээд байна гэж үзсэн.⁵⁷

Эрдэм шинжилгээний бүтээл, судалгаанд “public legal entity”, “legal entity of public law”, “public corporation”, “legal entity with public participation”, “publicly traded company”, “public company”, “legal entity of public interest”, “public interest company” гэсэн олон нэр томъёо байдаг ч бүгд нэг утгыг илэрхийлдэггүй байна. Жишээ нь, “public company” болон “publicly traded company” гэх нэр томъёо бол хувийн эрх зүйн томоохон компанийг илэрхийлэх англо-саксоны эрх зүйн бүлийн орнуудад байдаг ухагдахуун юм. Харин “legal entity of public interest”, “public interest company” гэж төрийн өмчийн оролцоотой хувийн эрх зүйн хуулийн этгээдийг илэрхийлсэн нэр

54 Сулейменов М.К., Карагузов Ф.С., Кот А.А., Дуйсенова А.Е., Скрыбин С.В. О понятии и правовом статусе юридических лиц публичного права в законодательстве некоторых развитых иностранных государствах и бывших советских республиках.

55 Мөн тэнд.

56 Yз: Kenneth C. Cole. The Theory of the State as a Sovereign Juristic Person. The American Political Science Review. Vol.42, No.1, 1948. p.16-31 <https://doi.org/10.2307/1949458>

57 В.Е. Чиркин. Юридическое лицо публичного права. <https://cyberleninka.ru/article/n/yuridicheskoe-litso-publichnogo-prava/viewer>

томьёо байна. Дани, Эстони улсад эдгээр байгууллага нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээдэд хамаардаг бол бусад улс оронд хамаардаггүй юм. Ийнхүү нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээдийг “public legal entity”, “legal entity of public law”, “public corporation”, “legal entity with public participation” гэж нэрлэдэг⁵⁸ тул цаашид дэлгэрүүлэн судлах нөхцөлд өөр утга агуулгатай төсөөтэй нэр томьёог хооронд нь ялгаж ойлгох, хэрэглэхэд анхаарах нь зүйтэй.

Иргэний хуулийн 7 дугаар зүйлийн 7.3 дахь хэсэгт төр, засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж болон аймаг, нийслэл, сум, дүүрэг нь иргэний эрх зүйн харилцаанд хуулийн этгээдийн нэгэн адил оролцоно гэж заасан. Харин төрийн байгууллага, захиргааны байгууллага, төрийн эрх мэдлийг хэрэгжүүлж буй болон хуулийг хэрэгжүүлж буй байгууллага иргэний эрх зүйн харилцаанд ямар байдлаар оролцохыг тодорхой заасан зохицуулалт байхгүй. Үүнийг нэг хуулиар, эсхүл тодорхой хуулийн зүйл, заалтаар шууд хуульчлахаас илүү онолын болон тогтолцооны үүднээс тайлбарлаж, нэгтгэх шаардлагатай асуудал юм. Өөрөөр хэлбэл, нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд гэх ойлголтыг тодорхойлж, түүнд ямар байгууллага хамаарахыг шинж, үүсгэн байгуулах нөхцөл, эрх, үүрэг, хариуцлагаар ялгах шаардлагатай байна.

Хуулийн этгээдийг дотор нь нийтийн болон хувийн эрх зүйн хуулийн этгээд гэж үздэг орнуудын жишгээр авч үзэх тохиолдолд “нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд”-ийн нөгөө талд “хувийн эрх зүйн хуулийн этгээд” оршино. Ингэснээр хуулийн этгээдүүдийг дотор нь нийтийн болон хувийн эрх зүйн гэж ялгаснаар үүсгэн байгуулах, өөрчлөн байгуулах, татан буулгах харилцаа, ажилтнуудын хөдөлмөр, нийгмийн баталгаа, энэ талаар төрөөс хүлээх үүрэг, хуулийн этгээдийн удирдлага, нийтийн ба хувийн өмчийн талаар эдлэх эрх, хуулийн этгээдийн татвар, дампуурал, захиргааны, иргэний хэргийг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд хэрхэн оролцох зэрэг нь тодорхой болно.

Монгол Улсын Иргэний хуулийн тайлбарт төр, засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, албан газар, соён гэгээрлийн, шинжлэх ухаан, шашны байгууллага цөм нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээдэд хамаарахаар тайлбарласан нь Герман улсын нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээдийн ойлголтыг нутагшуулах оролдлого хийсэн болохыг илтгэж байна.

Нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд болон хувийн эрх зүйн хуулийн этгээд гэсэн ойлголтууд нь агуулга болон багтаамжийн хувьд давхцах тохиолдол байх тул тэдгээрийг хооронд ялгаж зааглах хүндрэлтэй байдлыг бий болгодог. Тодруулбал:

- Хувийн эрх зүйн хуулийн этгээдийг үүсгэн байгуулагчийн өргөдлөөр бүртгэдэг бол нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээдийг хууль болон эрх бүхий байгууллагын шийдвэрээр үүсгэн байгуулдаг. Гэвч хувийн эрх зүйн хуулийн этгээдийг төрийн захиргааны эрх бүхий байгууллага байгуулах тохиолдол (тухайлбал захиргааны байгууллага чиг үүргээ хэрэгжүүлэхийн тулд хувийн эрх зүйн хуулийн этгээд байгуулах шаардлага тулгарах) байх тул энэ шинжээр нийтийн болон хувийн эрх зүйн хуулийн этгээдийг ялгах хангалттай шалгуур болж чадахгүйд хүрч байна.

58 Сулейменов М.К., Карагусов Ф.С., Кот А.А., Дуйсенова А.Е., Скрыбин С.В. О понятии и правовом статусе юридических лиц публичного права в законодательстве некоторых развитых иностранных государствах и бывших советских республиках.

- Нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд нь нийтийн эрх ашгийн төлөө байдаг бол хувийн эрх зүйн хуулийн этгээд хувийн эрх ашгийн төлөө байна гэсэн шинжийг шалгуур болгох нь хангалтгүй бөгөөд хувийн эрх зүйн хуулийн этгээд нь нийтийн ашиг сонирхлын төлөө үйл ажиллагаа явуулах тохиолдол (үүнд ашгийн төлөө бус хуулийн этгээдүүдийг хамруулан ойлгож болно) байдаг бөгөөд хувийн эрх зүйн хуулийн этгээдийн үйл ажиллагаа нь үндсэндээ нийтийн эрх ашгийн төлөө л байдаг (ашгийн төлөө үйл ажиллагаа явуулж буй хуулийн этгээд нь хэдийгээр ашиг олох зорилготой үйл ажиллагаа явууллаа ч нийтийн ашиг сонирхлыг тодорхой хэмжээнд хангаж байж үйл ажиллагаа явуулах боломжтой⁵⁹, мөн олсон ашгаасаа татвар төлдөг) гэж тайлбарлаж болно.
- Хувийн эрх зүйн хуулийн этгээд нь улсын бүртгэлд заавал бүртгүүлснээр түүний эрх зүйн чадвар бий болдог бол нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд нь бүртгүүлэх шаардлагагүйгээр үүсэн байгууллын баримт бичгээр чадвар чадамжийн асуудал нь шийдэгдэнэ⁶⁰ гэж үзвэл мөн л хангалтгүй юм. Учир нь Хуулийн этгээдийн улсын бүртгэлийн тухай хуулийн 7.1 дүгээр зүйлийн 7.1.7-с үзвэл нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд улсын бүртгэлд бүртгүүлэх ёстой байна.
- Үйл ажиллагаа нь нийтийн эрх зүйн хэм хэмжээгээр зохицуулагдаж байна уу, хувийн эрх зүйн хууль тогтоомжоор зохицуулагдаж байна уу гэдгээр шалгуур болгож нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд болон хувийн эрх зүйн хуулийн этгээдийг ялгахад мөн л хүндрэлтэй байна. Тодруулбал, орон нутгийн өмчит болон өмчийн оролцоотой хувийн эрх зүйн хуулийн этгээдэд компанийн засаглал хэрэгжихгүй байна.⁶¹ Өөрөөр хэлбэл, Компанийн тухай хуульд заасан зохицуулалт буюу хувийн эрх зүйн хэм хэмжээ үйлчлэхгүй байна (Хувьцаа эзэмшигчдийн хурал, аймаг, нийслэлийн ИТХ-ын болон ЗД-ын шийдвэрээр орон нутгийн өмчит болон өмчийн оролцоотой хуулийн этгээдийн ТУЗ-ийг томилж байна. Орон нутгийн өмчит болон өмчийн оролцоотой хуулийн этгээдийн ихэнх буюу 231 байгууллагын гүйцэтгэх захирлыг ЗД томилж, хөлсөөр ажиллах, эсхүл контрактын гэрээ байгуулан дүгнэж байна).⁶²
- Нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд нь нийтийн засаглалын эрх мэдэлтэй байдаг гэж үзвэл хувийн эрх зүйн хуулийн этгээд нь хууль болон, гэрээний үндсэн дээр төрийн захиргааны эрх мэдлийг шилжүүлэн авсан байх тохиолдол байдаг. Төрийн захиргааны эрхтэй хувийн эрх зүйн хуулийн этгээд нь Захиргааны ерөнхий хуулийн 5.1 дүгээр зүйлийн 5.1.3-д зааснаар

59 МУ-ын ҮХ-ийн 16 дугаар зүйлийн 16.10-д "...олон нийтийн бүх байгууллага нийгэм, төрийн аюулгүй байдлыг сахиж хуулийг дээдлэн биелүүлнэ..." гэж зааснаас үзвэл ашгийн төлөө үйл ажиллагаа явуулж буй хувийн эрх зүйн хуулийн этгээдийн үйл ажиллагаа нь нийтийн ашиг сонирхлыг хангаж байх шаардлагатай байна.

60 Оросын эрдэмтэн В. И.Чиркин "Нийтийн эрх зүйн этгээд" өгүүлэлдээ нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээдийн шинжүүдийг тодорхойлсон байх бөгөөд нийтийн эрх зүйн этгээд нь дандаа бүртгүүлээд байх шаардлага байдаггүй харин ямар нэгэн хууль зүйн баримт бичиг дээр тулгуурлан байгуулагдаж, үйл ажиллагаа явуулдаг гэж бичжээ. <https://cyberleninka.ru/article/n/yuridicheskoe-litso-publichnogo-prava/viewer>

61 Хуулийн нөхөрлөл Өмгөөллийн ивээл баг. Орон нутгийн чиг үүргийг хэрэгжүүлэхэд орон нутгийн өмчийн төрөл, ангилал, зохион байгуулалтын талаарх судалгааны тайлан. УБ., 2021. 63 дахь тал.

62 Мөн тэнд.

захиргааны байгууллага болж байх тул төрийн засаглалын тодорхой эрхийг олж авдаг байна. Иймд төрийн засаглалын тодорхой эрхтэй эсэх нь нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээдийг хувийн эрх зүйн хуулийн этгээдээс ялгах гол шалгуур болж байна. Гэвч төрийн захиргааны эрх мэдлийг хувийн эрх зүйн хуулийн этгээд гэрээний үндсэн дээр хэрэгжүүлэх хүрээнд гарсан актын талаар гаргасан гомдлыг хэн шийдвэрлэх нь нэлээд асуудалтай байдаг, учир нь тэд төрийн захиргааны шаталсан бүтцийн гадна оршдог тул шууд харьяалан захирах дээд байгууллага гэж байхгүй, харьцангуй автоном, өөрөө удирдах ёсны үндсэн дээр ажилладаг.⁶³

Дээрхээс үзвэл, хувийн болон нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээдийн шинжийг давхар агуулдаг хуулийн этгээд буюу холимог хуулийн этгээд байна гэдэг нь харагдаж байна. Хувийн болон нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээдийн зааг ялгааг бүрэн гаргах боломжгүй, эсхүл ийнхүү ялгааг нь гаргаж чадахгүй байгаагаас холимог хуулийн этгээд гэх ойлголт урган гарч байгаа төдийгүй түүний (холимог хуулийн этгээд) эрх зүйн байдлыг Монгол Улсад хүчин төгөлдөр үйлчилж буй хууль тогтоомжид хараахан тодорхойлоогүй байна. Үүнээс үүдэн зарим судалгаанд нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээдийг хуулиар олгосон тусгай чиг үүрэг бүхий төрийн байгууллагаас бусад хуулийн этгээд хэмээн тодорхойлжээ.⁶⁴

Хуулийн этгээдийн улсын бүртгэлд Хуульчдын холбоо, Өмгөөлөгчдийн холбоо, Монголын телевизүүдийн холбоо нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээдээр бүртгэлтэй байна. Харин нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээдийн бусад тодорхой төрлийг тодорхойлоогүй тул тэдгээр нь улсын бүртгэлд өөр хуулийн этгээдээр бүртгүүлэх үр дагавар бий болжээ. Нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээдээс гадна нийтийн эрх зүйн этгээд гэсэн нэр томьёог зарим хууль тогтоомжоор хэрэглэж байгаа нь ойлгомжгүй байна.

Нийтийн эрх зүйн этгээдэд захиргааны байгууллага, Монголын Нотариатчдын танхим, засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, дагуул хотыг хамааруулж байна. Ийнхүү нийтийн эрх зүйн этгээд болон нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд гэж нэг утга агуулгатай ойлголтыг хоёр өөрөөр, эсхүл хоёр өөр агуулгатай ойлголтыг ойлгомжгүй томьёолсон эсэх тодорхойгүй байна. Хэрэв нийтийн эрх зүйн этгээдэд хуулийн этгээдийн эрхгүй аливаа байгууллага хамааруулах нөхцөлд нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээдээс өргөн агуулгатай болно. Энэ тохиолдолд ч нийтийн эрх зүйн этгээд гэсэн нэр томьёог хэрэглэх нь зохимжгүй юм.

Учир нь эрх зүйн этгээд гэж эрх эдэлж, үүрэг хүлээх чадвартай хүний эрх зүйн байдлыг тэмдэглэсэн ойлголт.⁶⁵ Ийм ойлголтын нэрийн урд “нийтийн” гэсэн тодотгол нэмснээр нэр томьёоны утга агуулга ойлгомжгүй бөгөөд нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээдтэй давхардах асуудал үүсэхээр байна. Иймд нийтийн эрх зүйн этгээдийг нарийвчлан судалж, нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээдээс ерөнхий ойлголт гэж үзэх тохиолдолд өөрөөр томьёолох нь зүйтэй бөгөөд цаашид хуулийн этгээдийг хувийн болон нийтийн гэж ангилах хэрэгцээ бий болсныг үгүйсгэхгүй юм.

63 Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн, Төрийн бус байгууллагад төрийн зарим чиг үүргийг гэрээний үндсэн дээр шилжүүлэх нь-харьцуулсан судалгаа. 2013, 23 дахь тал.

64 Иргэдэд туслах хүний эрхийн төв ТББ, Ашгийн бус байгууллагын талаарх Монгол Улсын эрх зүйн зохицуулалт. Эрх зүйн дүн шинжилгээ. 2018, 22 дахь тал.

65 Д.Баярсайхан, Эрх зүйн онол.1996, 227 дахь тал.

6.Төрийн байгууллага, албан газар

Хуулийн этгээдийн улсын бүртгэлийн тухай хуулийн 7 дугаар зүйлийн 7.1.8, 7.1.9 дэх заалтад заасан төрийн байгууллага, албан газар, улсын төсөвт үйлдвэрийн газарт Засгийн газрын тусгай сан, комисс, хороо, үндэсний зөвлөл хамаарахгүй байна. Төрийн болон орон нутгийн өмчийн тухай хуулийн 14 дүгээр зүйлийн 14.1 дэх хэсэгт “Төрийн өмчит үйлдвэрийн газраас бусад улсын төсвөөс санхүүждэг хуулийн этгээдийг төрийн байгууллага, албан газар гэнэ.” гэжээ. Төрийн байгууллага болон албан газар чухам яаж ялгагдах нь тодорхойгүй байна.

Тус ерөнхий тодорхойлолтоос төрийн үндсэн чиг үүргийг хэрэгжүүлдэг хэдий ч төсвөөс санхүүждэггүй байгууллагуудын эрх зүйн байдал, нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд болон төрийн өмчит хуулийн этгээдийн харилцаа хамаарал, уялдаа холбоог тодорхойлох боломжгүй юм. Жишээ нь, Төв банк /Монголбанк/-ны тухай хуулийн 3 дугаар зүйлийн 3.2 дахь хэсэгт заасанчлан Монголбанк нь төрөөс үүсгэн байгуулсан хуулийн этгээд байна. Санхүүжилтийн хувьд Монголбанк үйл ажиллагаагаа явуулахад хүлээх үүргийн баталгаа болгох зорилгоор өөрийн хөрөнгөтэй бөгөөд энэ нь дүрмийн сан, ерөнхий нөөцийн сан, дахин үнэлгээний сан, бусад сан, цэвэр орлогоос бүрдэж⁶⁶ байх тул улсын төсвөөс санхүүждэггүй байгууллага гэж үзнэ. Гэтэл дээрх хуулийн тодорхойлолт ёсоор Монголбанк нь төрийн байгууллага, албан газарт хамаарахгүй тул нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд мөн гэж дүгнэхэд хүндрэлтэй байна.

Тэгвэл төрийн байгууллага, албан газрыг эрдэмтэн судлаачдын бүтээлд хэрхэн тодорхойлсныг авч үзвэл, Үндсэн хуулийн эхийг баригч Б.Чимид үзэхдээ төрийн байгууллага гэдэг бол төрөөс хуулийн дагуу байгуулагдан, албан хаагчдаас бүрдэн төсвөөр санхүүжиж, төрийн тодорхой чиг үүрэг, түүний аль нэг хэсгийг шууд эрхлэн хэрэгжүүлдэг, түүндээ тохирсон засаглах бүрэн эрх, эдлэг (материаллаг) нөөц бүхий нийтийн эрх зүйн субъект мөн.⁶⁷ Өөрөөр хэлбэл төрийн байгууллага гэдэгт шинэ Үндсэн хуулийн ёсоор хууль тогтоох, гүйцэтгэх, шүүх эрх мэдлийн байгууллагын тогтолцоонд ордог засаглах эрх бүхий байгууллага⁶⁸ хамаарах юм гэлээ.

Чингэлтэй дүүргийн анхан шатны шүүхийн шүүгч, доктор Н.Баярмаа “төрийн байгууллага”-ыг дээрх шинжүүдийг агуулсан нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээдэд хамааруулсан бол доктор П.Одгэрэл нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээдийг:

1. Төрийн гүйцэтгэх байгууллагууд;
2. Нийтийн эрх зүйн бусад хуулийн этгээд;
 - а. гишүүнчлэл бүхий нэгдэл
 - б. албан газар
 - в. нийтийн эрх зүйн сан гэж ангилсан.⁶⁹

Үүний дагуу Монголбанкыг албан газар гэсэн ангилалд хамааруулжээ. Улсын төсвөөс санхүүждэггүй, өөрөө өөрийгөө санхүүжүүлдэг Монголбанк шиг байгууллага

66 Төв банк /Монголбанк/-ны тухай хуулийн 35 дугаар зүйлийн 35.1 дэх хэсэг.

67 Б.Чимид, Үндсэн хуулийг дээдлэн шүтэх ёс. Ихэс дээдэс, хүн бүрт хандсан дөрвөн өчил, 2006, 86 дахь тал.

68 Б.Чимид, Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал. 2 дахь хэвлэл, 183 дахь тал.

69 П.Одгэрэл, Захиргааны эрх зүйн ерөнхий анги, 2016, 106-110 дахь талаас дэлгэрэнгүй үзнэ үү.

төсвийн байгууллагад тооцогдох эсэх асуудал мөн гарч болох талаар судлаачид авч үзсэн байна.⁷⁰ Төсвийн тухай хуулийн 4 дүгээр зүйлийн 4.1.34 дэх заалтын дагуу төсвийн байгууллага гэдэгт баталсан төсвийн дагуу төрийн чиг үүрэгт хамаарах ажил, үйлчилгээг хэрэгжүүлдэг, Хуулийн этгээдийн улсын бүртгэлийн тухай хуульд заасны дагуу улсын бүртгэлийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны байгууллагад бүртгүүлсэн төрийн болон орон нутгийн өмчит, ашгийн төлөө бус хуулийн этгээдийг хэлж байна.

Ийнхүү ТБОНӨТХ-д төрийн өмчийн хуулийн этгээдийн төрлийг ойлгомжгүй, чухамдаа бол бизнесийн харилцааг зохицуулах суурь хууль болж байгаа Иргэний хуульд заасан хуулийн этгээдийн хэлбэрийг зөрчиж тогтоосон байна.⁷¹ Эдгээрээс дүгнэвэл төрийн байгууллага, албан газар болон төрийн өмчит үйлдвэрийн газар зэрэг төрийн өмчит хуулийн этгээдэд хамаарч байгаа ойлголтуудын ангиллыг оновчтой хийж эрх зүйн зохицуулалтын хувьд тодорхой болгох шаардлагатай байна.

Үүнийг гавьяат хуульч Б.Чимид: “Нөгөө талаар улсын өмч, төрийн төсөвт улсын их, дээд сургууль мэргэжлийн их урлагийн газар, улсын нэгдсэн эмнэлэг зэрэг албан газрууд төлбөртэй үйлчилгээ үзүүлж, өөрөө санхүүжүүлэх арга механизмд шилжиж байгаа нь тэдгээрийн нийтийн болон тусгай эрх зүйн субъект байх боломж өөрчлөгдөж байна. Үүнээс шалтгаалан соёл, боловсрол, эрүүл мэндийн зэрэг төрийн албан газруудын статусыг тогтоосон хууль, эрх зүйн актуудыг нийтийн ба тусгай (хувийн) эрх зүйн онолын үүднээс задлан шинжилж шинэчлэхэд тус дөхөм үзүүлэхүйц шинжлэх ухааны санал зөвлөмж гаргах нь чухал болжээ.”⁷² гэснийг мөн онцлох нь зүйтэй.

Төрийн байгууллага нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд, ашгийн төлөө бус төрийн өмчит хуулийн этгээдийн аль болохыг нарийн тодорхойлох боломжгүй хэдий ч хуулийн этгээд мөн байна. Үүнтэй зөрчилдөх хэм хэмжээ бол 2015 оны Эрүүгийн хуулиар хуулийн этгээдэд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх зохицуулалт юм. Төр өөрөө өөртөө эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх асуудал байх боломжгүй. Тэр ч утгаараа Эрүүгийн хуульд заасан хуулийн этгээдэд нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд, тэр дундаа төрийн байгууллага хамаарах боломжгүйг анхаарах шаардлагатай.

Хуулийн этгээд нь ухамсаргүй, хүсэл зориггүй хийсвэр этгээд болохыг судалгааны эхний хэсэгт авч үзсэн. Энэ утгаараа хуулийн этгээд үйлдэх гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнийг задлан шинжлэхэд түүний субъектив талыг (мэдэх, хүсэх элемент) тодорхойлох боломжгүй юм. Өөрөөр хэлбэл, хуулийн этгээдэд зөрчлийн хариуцлага хүлээлгэх боломжтой байдаг тул нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээдийг тодорхойлохдоо Эрүүгийн хуулийн холбогдох зохицуулалттай уялдуулах хэрэгцээ, шаардлага үүсэхийг үгүйсгэх аргагүй билээ.

7. Үйлдвэрийн газар

“Үйлдвэрийн газар” гэх ойлголт 1991 онд “Аж ахуйн нэгжийн тухай” хууль баталж, “хувиараа эрхлэх аж ахуй”, “хоршоо”, “нөхөрлөл”, “компани” гэх мэт нэр өргөн хэрэглэх болсноор нэлээд бүдгэрсэн юм. Эдгээр нэр нь аль нэг аж ахуйн

70 Н.Баярмаа, Нийтийн эд юмсын эрх зүй: Монгол Улс дахь төрийн болон Орон нутгийн өмчийн эрх зүйн зохицуулалтын өнөөгийн байдал, тулгамдсан асуудал, шийдвэрлэх арга зам, 2018, 29 дэх тал.

71 Мөн тэнд, 37 дахь тал.

72 Б.Чимид, Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал: нийтлэг үндэслэл. Нэгдүгээр дэвтэр, 2004, 318 дахь тал.

буюу эдийн засаг дахь бизнесийн байгууллагуудыг төрөлжүүлсэн нэр болохоос бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, ажил гүйцэтгэх, үйлчилгээ үзүүлэх ажил эрхэлдэг нийт газрын ерөнхий нэр болох “үйлдвэрийн газар” гэдгийг төлөөлөхгүй мэт. Ийм учраас үйлдвэрийн газрын зохион байгуулалтын хэлбэр болсон ХК, ХХК мэтийг оролцуулан, төрийн 100 хувийн өмчит бүх газрыг бүхэлд нь “үйлдвэрийн газар” гэсэн томъёогоор “төрийн болон орон нутгийн өмчийн тухай хууль”-д бүлэглэж статусыг тогтсон болно.⁷³

Төрийн болон орон нутгийн өмчийн тухай хуулийн 15 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт төрийн өмчит үйлдвэрийн газар гэдэгт дан ганц төрийн өмчид үндэслэсэн болон улсын төсвөөс санхүүждэг үйлдвэрийн газар орох бөгөөд тэдгээрийг эд хөрөнгийн эрхийн байдлаар нь аж ахуйн тооцоотой үйлдвэрийн газар, улсын төсөвт үйлдвэрийн газар гэж ангилахаар заасан.

Аж ахуйн тооцоотой үйлдвэрийн газар гэж өөрт олгогдсон эд хөрөнгийн үндсэн дээр өөрийгөө санхүүжүүлэх зарчмаар ажиллаж бие даан иргэний гүйлгээнд ордог хуулийн этгээдийг хэлнэ. Харин улсын төсөвт үйлдвэрийн газар гэж өөрт олгогдсон эд хөрөнгийн үндсэн дээр төсвийн хөрөнгөөр санхүүждэг, зөвхөн төрийн хэрэгцээнд зориулсан үйлдвэрлэл, ажил, үйлчилгээ эрхэлдэг хуулийн этгээдийг хэлнэ.

Шүүгч Н.Баярмаа үйлдвэрийн газруудын талаар: “Салбар хуулийн зохицуулалтын хүрээнд тодорхойгүй нөхцөл байдлыг дагуулж буй төрийн өмчит аж ахуйн нэгжийн нэгэн хэлбэр болох үйлдвэрийн газар, аж ахуйн тооцоот үйлдвэрийн газруудын зохицуулалтыг тодорхой болгох, төрийн өмчит компаниудад компанийн сайн засаглалын стандартыг хуульчлан тогтоох явдал эдгээр зохицуулалтад илт үгүйлэгдсэн хэвээр байна. Төрийн өмчит үйлдвэрийн газар хэмээх ойлголт нь зохион байгуулалт эрх зүйн хэлбэрийн хувьд тодорхой бус хуулийн этгээд тул компанийн засаглалыг шууд үйлчилнэ гэж ойлгоход бэрхшээлтэй байна. Суурь зохион байгуулалтын хэлбэр тодорхойгүйгээс болоод энэ төрлийн хуулийн этгээдийн дотоодод үйл ажиллагаа хэрхэн өрнөж байгааг төсөөлөхөд бэрх байна”⁷⁴ гэжээ. Үүнээс төрийн болон орон нутгийн өмчит аж ахуйн нэгж гэсэн ойлголт мөн гарч ирж байгаа тул үйлдвэрийн газрууд төрийн өмчийн оролцоотой ашгийн төлөө хувийн эрх зүйн хуулийн этгээд болох эсэхийг гүнзгийрүүлэн судлах шаардлагатай юм.

II. МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ ТОГТООМЖ ДАХЬ НЭР ТОМЬЁО, ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ

Эрх зүйн харилцаанд оролцогч нь төр, иргэн, албан тушаалтан, ажилтан, хуулийн этгээд, мөн хуулийн этгээдийн эрхгүй байгууллага байдаг бөгөөд манай улс иргэний хуулиараа хуулийн этгээдийн төрлийг тоочих аргаар зохицуулсан. Харин бусад хууль тогтоомжид эрх зүйн харилцааны субъектүүдийг олон янзаар томъёолон хэрэглэж байна. Тухайлбал, “иргэн, хуулийн этгээд”, “төрийн болон төрийн бус байгууллага”, “иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллага”, “албан тушаалтан, хувь хүн, хуулийн этгээд”, “банк, бусад хуулийн этгээд, иргэн”, “төрийн болон орон нутгийн өмчит, төрийн болон орон нутгийн өмчийн оролцоотой хуулийн этгээд” гэж

73 Б.Чимид, Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал: Нийтлэг үндэслэл. Нэгдүгээр дэвтэр, 2004, 319 дэх тал.

74 Н.Баярмаа, Нийтийн эд юмсын эрх зүй: Монгол Улс дахь Төрийн болон орон нутгийн өмчийн эрх зүйн зохицуулалтын өнөөгийн байдал, тулгамдсан асуудал, шийдвэрлэх арга зам, 2018.

эрх зүйн харилцааны субъектүүдийг замбараагүй ангилан хэрэглэжээ. Эдгээрт хамаарах зарим ойлголтыг судалгааны өмнөх хэсэгт авч үзсэн тул төрийн болон орон нутгийн өмчит хуулийн этгээд, аж ахуйн нэгж, корпораци гэсэн нэр томьёоны агуулга, тулгамдаж буй асуудлыг тодорхойлъя.

1.Төрийн болон орон нутгийн өмчит хуулийн этгээд

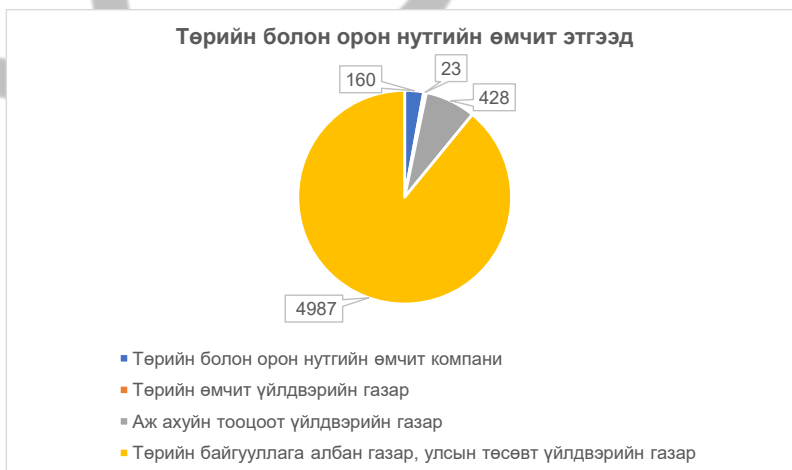
Иргэний хуулийн 30 дугаар зүйлийн 30.2 дахь хэсэгт “Чиг үүргээ хэрэгжүүлэх болон нийгмийн хэрэгцээг хангах зорилгоор төр өөрийн өмчөөр дангаар буюу хамтран хуулийн этгээд байгуулж болно” гэж төрийн өмчит хуулийн этгээд байгуулж болохыг баталгаажуулсан.

Төрийн болон орон нутгийн өмчийн тухай хуулийн 13 дугаар зүйлд заасны дагуу төрийн өмчит хуулийн этгээдийг эд хөрөнгийн эрхийн байдлаар нь 1/төрийн байгууллага, албан газар; 2/төрийн өмчит үйлдвэрийн газар; 3/төрийн болон орон нутгийн өмчит төрөлжсөн мэргэшлийн эмнэлэг, нэгдсэн эмнэлэг гэж ангилна. Үүнээс харвал, төрийн өмчит хуулийн этгээдийг тодорхойлсон бөгөөд төрийн болон нутгийн өмчит хуулийн этгээдийг тодорхойлсон хууль байхгүй ч бусад хуулиар уг нэр томьёог түгээмэл хэрэглэж байна. Түүнчлэн хууль тогтоомжид ялгамжтай дараах нэр томьёог хэрэглэж байна. Үүнд:

- Төрийн болон орон нутгийн өмчит аж ахуйн нэгж;
- Төрийн болон орон нутгийн өмчит компани;
- Төрийн болон орон нутгийн өмчит хувьцаат компани;
- Төрийн болон орон нутгийн өмчит үйлдвэрийн газар;
- Төрийн болон орон нутгийн өмчит аж ахуйн тооцоотой газар.

Эдгээрийг нийтэд нь төрийн болон орон нутгийн өмчит этгээд гэж нэрлэсэн тохиолдол байгааг доорх тоон хүснэгтээс харах боломжтой.

Хүснэгт 8. Төрийн болон орон нутгийн өмчит этгээдийн тоо (2020 он) ⁷⁵

75 Монгол Улсын Засгийн газрын хэрэг эрхлэх газрын 2020 оны 08 дугаар сарын байдлаар мэдээлсэн тоо.

Мөн төрийн өмчит этгээдүүдийг нийтийн болон хувийн эрх зүйн статусыг нь ялгахгүйгээр төрийн өмчит хуулийн этгээд гэж “нэг малгайн дор” өөрөөр хэлбэл ерөнхийлсөн байдлаар зохицуулахыг хичээсний үр дүнд өөр хоорондоо үйл ажиллагаа нь уялдаагүй, хуулийн хийдлийг ашиглахыг эрмэлзсэн, үр ашиг муутай олон компани, сан, төслийн нэгж, үйлдвэрийн газрууд төрөн гарахад хүрсэн⁷⁶ гэсэн судлаачдын шүүмжлэл бий. Иймд төрийн болон орон нутгийн өмчит хуулийн этгээд нь хуулийн этгээдийн ямар төрөл болохыг оновчтой зохицуулах шаардлагатай байна.

2.Төрийн болон орон нутгийн өмчит аж ахуйн нэгж

2011 оны Төсвийн тухай хуулийн 24 дүгээр зүйлийн 24.2 дахь хэсэгт “төрийн болон орон нутгийн өмчит аж ахуйн нэгж” гэсэн нэр томъёог ашигласан. Аж ахуйн нэгж гэдэг нь хуулийн этгээдээс өргөн агуулгатай ойлголт. Үүнийг Аж ахуйн нэгжийн албан татварын тухай хуулийн 4 дүгээр зүйлийн 4.1.1 дэх заалтад “Улсын бүртгэлд бүртгэгдэж, аж ахуйн үйл ажиллагаа эрхэлж байгаа компани, нөхөрлөл, хоршоо, төрийн болон орон нутгийн өмчит аж ахуйн тооцоотой үйлдвэрийн газар, тэдгээртэй адилтах орлогын албан татвар төлөх үүрэг бүхий хуулийн этгээд, хуулийн этгээдийн эрхгүй этгээд болон үндсэн үйл ажиллагаа нь ашгийн бус боловч бараа борлуулах, ажил гүйцэтгэх, үйлчилгээ үзүүлж орлого олсон дотоод, гадаадын хуулийн этгээдийг хэлнэ” гэж тодорхойлсноос харж болно.

Ийнхүү аж ахуйн нэгж нь дотроо хуулийн этгээд болон хуулийн этгээдийн эрхгүй байгууллагыг багтаасан ойлголт байна. Харин төрийн болон орон нутгийн өмчит аж ахуйн нэгж гэдэгт төрийн болон орон нутгийн өмчит хуулийн этгээдийг ойлгох уу, аж ахуйн нэгжийг дотор нь ийнхүү хуваасан уу гэсэн асуулт урган гарч байна. Нэгэнт хуульд аж ахуйн нэгжийг дотор нь ангилаагүй тул төрийн болон орон нутгийн өмчит аж ахуйн нэгж гэсэн ойлголтыг тодорхойлоход бэрхшээлтэй байна.

Хөрөнгө оруулалтын маргааныг шийдвэрлэх олон улсын төвийн Улс болон гадаад улсын иргэний хооронд хөрөнгө оруулалтын маргааныг шийдвэрлэх тухай конвенц (ICSID)-ийг 1965 онд “эдийн засгийн хөгжлийн төлөөх олон улсын хамтын ажиллагаа”-ны ашиг сонирхолд нийцүүлэн, эдгээр ашиг сонирхлыг хангахад “олон улсын хувийн хөрөнгө оруулалт” гүйцэтгэх үүргийг хүлээн зөвшөөрч боловсруулсан.⁷⁷

Хөрөнгө оруулагч-улсын маргааныг шийдвэрлэх дэглэм нь гадаадын хөрөнгө оруулагчдын маргааныг улс төрөөс ангид байлгах зорилготой байсан тул ICSID-ийн конвенц нь уг дэглэмийг зөвхөн “Хэлэлцэн тохирогч улсын болон хэлэлцэн тохирогч бусад улсын харьяат (national)-ын хооронд хөрөнгө оруулалтаас шууд үүссэн эрх зүйн маргааныг шүүх эрхтэй байхаар зохицуулсан.”⁷⁸

Тиймээс ICSID-ийн конвенц нь улс хоорондын маргаан эсвэл хувь этгээдүүдийн хоорондын маргааныг арбитраар хэлэлцэхээс сэргийлдэг. Хэрэв Төрийн өмчит аж ахуйн нэгж нь үндсэндээ төрийн чиг үүргийг гүйцэтгэж байсан эсвэл төрийн төлөөлөгчийн үүргийг гүйцэтгэж байсан бол түүнийг хөрөнгө оруулалтын гэрээний хамгаалалтаас хасна гэж хэлэх нь маргаангүй мэт санагдана. Хэрэв тухайн аж

76 Н.Баярмаа, Төрийн нийтийн өмч: Газар ба үл хөдлөх эд хөрөнгө, газрын хэвлийн баялаг ба хувьцаа, 2021, 73 дахь тал.

77 Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Nationals of Other States (ICSID Convention), preamble.

78 Мөн тэнд, 25 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэг.

ахуйн нэгж гадаадад арилжааны чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулж байгаа бол шүүхүүд тэднийг хүлээн авагч улсын эсрэг нэхэмжлэл гаргах чадвартай хэлэлцэн тохирогч бусад улсын «харьяат» болохыг тогтоодог байна.

ICSID-ийн конвенцын төслийг боловсруулах үед төрийн өмчит үйлдвэрийн газрууд нэхэмжлэл гаргахдаа ямар статустай байх эсэхийг тодруулах шаардлага бий болсон. ICSID-ийн анхны Ерөнхий нарийн бичгийн дарга, Конвенцыг бичсэн гол хүмүүсийн нэг Аарон Брочес энэ асуултад нийцүүлэхийн тулд одоо “Брочесын тест” гэж нэрлэгддэг шалгуурыг зохиожээ. Брочес “холимог эдийн засгийн компани эсвэл төрийн өмчит хуулийн этгээд нь засгийн газрын төлөөлөгчийн үүрэг гүйцэтгэдэг эсвэл үндсэндээ төрийн чиг үүргийг гүйцэтгэдэг бол Хэлэлцэн тохирогч бусад улсын харьяат байх эрхийг хасч болохгүй” гэж хоёр үндсэн шалгуураар дүгнэх санааг гаргажээ.⁷⁹

“Хэлэлцэн тохирогч бусад улсын харьяат (National of another Contracting State)” гэдэгт маргаанд хамаарахгүй энэхүү конвенцын бусад гишүүн орнууд болон гадаадын хяналтын дагуу талуудын хүлээн зөвшөөрсөн маргааны талуудын харьяат хувь хүн, хуулийн этгээд байж болно.⁸⁰ Иймд Монгол Улсын төрийн өмчит хуулийн этгээдийг дотор нь ангилж, ялгахдаа энэхүү Брочесын тестийг харгалзан үзэх боломжтой байна.

3.Корпораци

Ирээдүйн өв сангийн тухай хуулийн 4 дүгээр зүйлийн 4.1.6 дахь заалтад “Ирээдүйн өв сан корпораци” /цаашид корпораци/ гэж Сангийн хөрөнгийн удирдлагын мандатаар олгогдсон эрх хэмжээний хүрээнд хэрэгжүүлэх үүрэг бүхий 100 хувь төрийн өмчит хуулийн этгээдийг хэлнэ” гэжээ. Корпорацийг хуулийн этгээдийн нэг төрөл хэмээн андуурах тохиолдол элбэг байдаг. Гэтэл уг ойлголт нь хуулийн этгээдтэй ижил утгатай нэр томьёо юм.

Тодруулбал, англо-саксоны эрх зүйн бүлийн орнуудад хуулийн этгээдийг корпораци буюу “corporation” гэж нэрлэдэг байна. Америкийн Нэгдсэн Улсад хуулийн этгээд буюу корпорацийг дотор нь:

- 1/ нийтийн (public);
- 2/ холимог (quasi-public);
- 3/ ашгийн төлөө (business);
- 4/ ашгийн төлөө бус (non-profit) гэж дөрөв хуваадаг.⁸¹

Иймд корпораци гэх англо-саксоны эрх зүйн орнуудын хуулийн этгээдийг илэрхийлсэн нэр томьёог Монгол Улсын хууль тогтоомжид хэрэглэх нь зохимжгүй байна. Түүнчлэн өмнөх хэсэгт дурдсанчлан Засгийн газрын тусгай сангуудыг Иргэний хуульд заасан сан, нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд, эсхүл төрийн өмчит хуулийн этгээдэд хамааруулах асуудал тодорхойгүй байгааг анхаарах шаардлагатай юм.

79 Aaron Broches, Selected Essays, World Bank, ICSID, and other Subjects of Public and Private International Law (Martinus Nijhoff Publishers 1995).

80 Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Nationals of Other States (ICSID Convention), preamble, Article 25(2).

81 Сабирова Л.Л. Теоретические и правовые основы юридических лиц в российском и зарубежном праве. Вестник экономики, права и социологии, 2014. №2. стр.143.

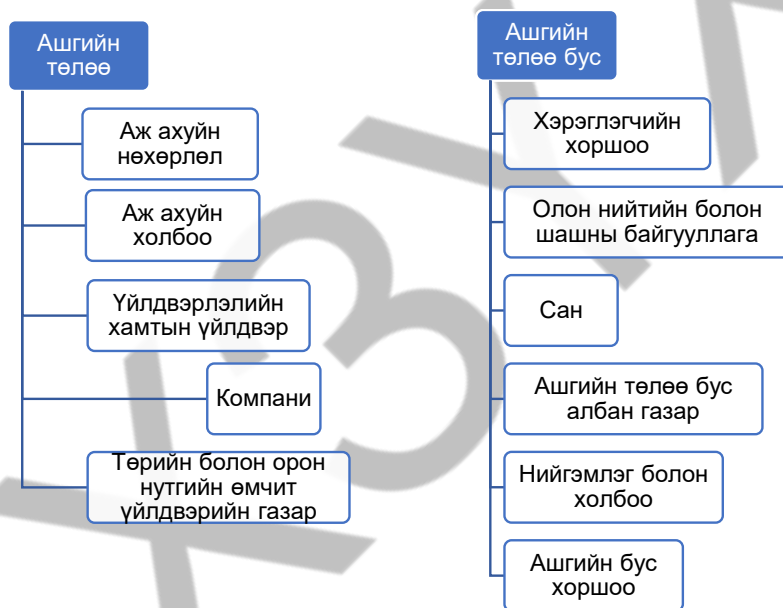
ГУРАВДУГААР БҮЛЭГ. ХАРЬЦУУЛСАН СУДАЛГАА

1.ОХУ-ын хуулийн этгээдийн төрөл

ОХУ-ын Иргэний хуулийн Дөрөвдүгээр бүлэгт хуулийн этгээдийн талаар тусгайлан зохицуулсан. 2014 оны 09 дүгээр сарын 01-ний өдрөөс “Оросын Холбооны Улсын Иргэний хуулийн 4 дүгээр бүлэгт өөрчлөлт оруулах тухай” хууль хүчин төгөлдөр болсон. Уг хуулиар хуулийн этгээдийн институтийг өөрчилж, хуулийн этгээдийн ойлголт, үүсгэн байгуулах баримт бичгийн бүрэлдэхүүн, удирдах байгууллагын хариуцлага, хуулийн этгээдийн төрлийг өөрчилсөн.

ОХУ-ын Иргэний хуулийн 4 дүгээр бүлэгт өмнө нь хуулийн этгээдийг ашгийн төлөө болон ашгийн төлөө бус гэж ангилдаг байсан бөгөөд дараах төрлийн хуулийн этгээдийг зохицуулсан байжээ. Үүнд⁸²:

Хүснэгт 9. ОХУ-ын хуулийн этгээдийн хуучин ангилал

82 <https://zhazhda.biz/base/vidy-jurlic>

Хүснэгт 10. ОХУ-ын Иргэний хуулийн Дөрөвдүгээр бүлэг⁸³

Хуулийн дэд бүлэг	Хуулийн зүйл, заалт	Агуулга
Нийтлэг үндэслэл	48 дүгээр зүйл. Хуулийн этгээдийн ойлголт	1. Хуулийн этгээд гэж өөрийн гэсэн эд хөрөнгөтэй, түүгээрээ хариуцлага хүлээх, иргэний эрх, үүргийг өөрийн нэрээр олж авч, хэрэгжүүлэх, шүүхэд нэхэмжлэгч болон хариуцагч байх чадвартай байгууллагыг хэлнэ. 2. Хуулийн этгээд нь энэ хуульд заасан зохион байгуулалтын аль нэг хэлбэрээр хуулийн этгээдийн улсын бүртгэлд бүртгүүлсэн байх ёстой. 3. Үүсгэн байгуулагч нар нь эд хөрөнгийн өмчлөх эрхтэй хуулийн этгээдэд төрийн болон орон нутгийн нэгдмэл байгууллага, албан байгууллага хамаарна. Гишүүд нь нэгдлийн эрх эдэлдэг хуулийн этгээдэд нэгдлийн байгууллага (корпоративные организации) хамаарна.
	50 дугаар зүйл. Ашгийн болон ашгийн бус байгууллага	1. Ашиг олох үндсэн зорилгоор үйл ажиллагаа явуулах хуулийн этгээд нь ашгийн төлөө байгууллага байна. Ашиг олох үндсэн зорилгогүй, олсон ашгаа гишүүддээ хуваадаггүй хуулийн этгээд нь ашгийн төлөө бус байгууллага байна. 2. Ашгийн төлөө хуулийн этгээдийг аж ахуйн нөхөрлөл болон холбоо, тариалангийн (фермерийн) аж ахуй, аж ахуйн нөхөрлөл (хозяйственное партнерство), үйлдвэрлэлийн хоршоо (производственные кооперативы), төрийн болон орон нутгийн нэгдмэл үйлдвэрийн газар хэлбэрээр байгуулна. 3. Ашгийн төлөө бус хуулийн этгээдийг зохион байгуулалтын дараах хэлбэрээр байгуулна: 1. Хэрэглэгчийн хоршоо; 2. Олон нийтийн байгууллага; 3. Нийгмийн хөдөлгөөн; 4. Холбоо; 5. Үл хөдлөх эд хөрөнгө өмчлөгчдийн нөхөрлөл; 6. Хасаг нийгэмлэг; 7. ОХУ-ын угсаатны цөөнхийн нэгдэл; 8. Нийтийн болон сайн үйлсийн сан; 9. Төрийн байгууллага; 10. Шашны байгууллага; 11. Нийтийн эрх зүйн компани (публично-правовая компания); 12. Өмгөөлөгчдийн холбоо; 13. Улсын нэгдэл; 14. Нотариатчдын танхим.

Үүнээс харахад, ОХУ-ын Иргэний хуулиар хуулийн этгээдийг ангилахдаа ашгийн болон ашгийн төлөө бус гэдгээс гадна бүх хуулийн этгээдийг нэгдмэл (унитарные) болон нэгдэл (корпоративные) гэж хуваах болжээ. Нэгдэл бүхий хуулийн этгээдийн үүсгэн байгуулагчид нь тус хуулийн этгээдийн гишүүн байдаг бол нэгдмэл хуулийн этгээдийн үүсгэн байгуулагчид гишүүн байдаггүй байна. Д.И.Степанова зэрэг зарим судлаачид уг ангиллыг дэмжихгүй байгаа ч хуулийн хийдлийг арилгахад ач холбогдолтой гэсэн байр суурьтай судлаачид ч байгаа юм.⁸⁴ Түүнчлэн судлаачид тэдгээр хуулийн этгээдийг нийтийн болон хувийн эрх зүйн хуулийн этгээд гэж хуваадаг бөгөөд төр болон төрийн байгууллагыг хуулийн этгээд гэж үздэгээрээ онцлог байна.

83 <http://www.consultant.ru/>

84 Соломонов.Е.В. Виды юридических лиц: новое в гражданском законодательстве. Вестник Омского университета. Серия "Право". 2015. №1 (42). стр.132.

1.БНКУ-ын хуулийн этгээдийн төрөл

Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын 1994 оны Иргэний хуулийн 2 дугаар бүлгийн 33-57 дугаар зүйлд хуулийн этгээдийн ойлголт, төрөл, хуулийн этгээдийг үүсгэн байгуулах, улсын бүртгэлд бүртгүүлэх, эрх зүйн чадваргүйд тооцох, салбар, төлөөлөгчийн газар зэрэг олон зохицуулалтыг хуулийн этгээдийн ойлголтын хүрээнд тусгаж зохицуулсан байна. Үүний дараагийн бүлгүүдэд нөхөрлөл, компани, холбоо, сан зэрэг хуулийн этгээдийн хэлбэрүүдийг тус тус авч үзжээ.

Уг хуулийн дагуу үйл ажиллагааны үндсэн зорилго нь ашиг олох /ашгийн төлөө байгууллага/ болон ашиг олох зорилгогүй, цэвэр ашгаа гишүүддээ хуваарилдаггүй байгууллага /ашгийн төлөө бус байгууллага/-ыг хуулийн этгээд гэнэ.⁸⁵

Хүснэгт 11. БНКУ-ын хуулийн этгээдийн төрөл⁸⁶

Ашгийн төлөө хуулийн этгээд	1. Аж ахуйн нөхөрлөл	- Бүх гишүүд нь бүрэн хариуцлагатай нөхөрлөл; - Зарим гишүүд нь бүрэн хариуцлагатай нөхөрлөл; - Хязгаарлагдмал хариуцлагатай нөхөрлөл; - Нэмэлт хариуцлагатай нөхөрлөл.
	2. Хувьцаат компани	
	3. Үйлдвэрлэлийн хоршоо	
	4.Төрийн өмчит үйлдвэрийн газар ⁸⁷	- Санхүүгийн удирдлагад суурилсан; - Үйл ажиллагааг удирдах эрхэд суурилсан.
Ашгийн төлөө бус хуулийн этгээд	1. Албан газар	Улсын төсвийн санхүүждэг хуулийн этгээдийг зөвхөн албан газрын хэлбэрээр байгуулж болно. ⁸⁸
	2. Холбоо	
	3. Хэрэглэгчийн хоршоо	
	4. Сан	
	5. Шашны байгууллага	

Казахстан улсын Төрийн өмчийн тухай хуульд төрийн өмчит хуулийн этгээдэд төрийн өмчит үйлдвэрийн газар болон албан газар⁸⁹-ыг хамруулсан байх бөгөөд албан газар гэдэгт удирдлагын, нийгэм-соёлын болон ашгийн төлөө бус бусад чиг үүргийг хэрэгжүүлдэг, БНКУ-ын хууль тогтоомжоор нэмэлт санхүүжилтийн эх үүсвэрийг тогтоогоогүй бол гагцхүү улсын төсвөөс санхүүждэг, төрөөс үүсгэн байгуулсан ашгийн төлөө бус байгууллагыг⁹⁰ ойлгохоор заасан байна. Энэ нь доктор П.Одгэрэлийн “Захиргааны эрх зүйн ерөнхий анги” бүтээлдээ тодорхойлсон албан газрын ойлголттой төстэй байна.

85 Казахстан улсын Иргэний хуулийн 33 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэг.

86 https://adilet.zan.kz/eng/docs/K940001000_?fbclid=IwAR120eb3iU2d5jrkCBP6dSI2eW45PeVYvap6hABK5CZLrhQubfmoCyVP6S8

87 Казахстан улсын Иргэний хуулийн 34 дүгээр зүйлийн 34.2 дахь хэсэгт зааснаар аж ахуйн нэгж нь хуулийн этгээдэд хамаардаг.

88 Төрийн өмчийн тухай хууль, 2011, 34.3-1-р зүйл.

89 Төрийн өмчийн тухай хууль, Law of the Republic of Kazakhstan dated 1 March 2011 No. 413-IV, 14-р зүйл, <https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z1100000413>

90 Мөн тэнд, 15-р зүйл.

Хуулийн этгээдийн бүртгэлийн журмыг зохицуулсан гол хууль тогтоомж нь 1995 оны 04-р сарын 17-ны өдрийн Хуулийн этгээдийн улсын бүртгэл, салбар, төлөөлөгчийн газрын бүртгэлийн тухай хууль, Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын Хууль зүйн сайдын 2007 оны 04-р сарын 12-ны өдрийн тушаалаар батлагдсан Хуулийн этгээдийн улсын бүртгэл, салбар, төлөөлөгчийн газрын бүртгэлийн тухай заавар юм. 1995 оны Хуулийн этгээдийн улсын бүртгэл, салбар, төлөөлөгчийн газрын бүртгэлийн тухай хуулийн 3 дугаар зүйлд хуулийн этгээдийн бүртгэлийг дараах байдлаар зохицуулсан. Үүнд:

Хүснэгт 12. БНКУ-ын хуулийн этгээдийн бүртгэл

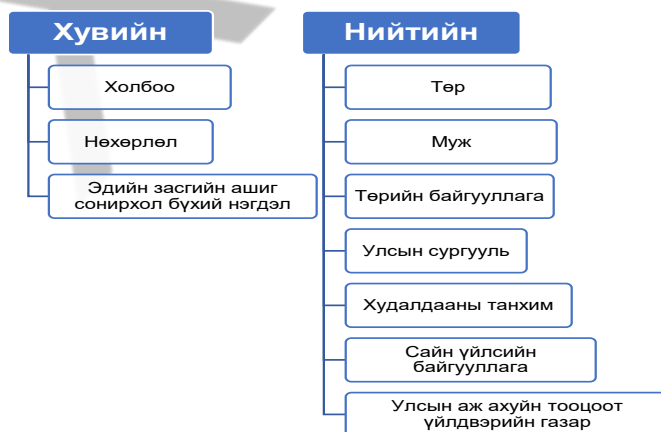
3 дугаар зүйл. Улсын бүртгэлд бүртгүүлэх хуулийн этгээд, салбар, төлөөлөгчийн газар
Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын нутаг дэвсгэрт байгуулагдсан бүх хуулийн этгээдийг үүсгэн байгуулах зорилго, үйл ажиллагааны төрөл, шинж чанар, оролцогчдын (гишүүдийн) бүрэлдэхүүнээс үл хамааран улсын бүртгэлд бүртгэнэ.
Бүгд Найрамдах Казахстан улсын нутаг дэвсгэрт байрлах хуулийн этгээдийн салбар, төлөөлөгчийн газар нь хуулийн этгээдийн эрхийг олж авахгүйгээр бүртгэлд хамрагдана.

Мөн БНКУ-ын Иргэний хуулийн 42 дугаар зүйлд хуулийн этгээдийн улсын бүртгэлийн ерөнхий заалтуудыг тусгасан байна. Үүнд зааснаар ашгийн төлөө бус хуулийн этгээд нь шүүхийн байгууллагад бүртгүүлэх ёстой бол ашгийн төлөө хуулийн этгээд нь Бүгд Найрамдах Казахстан улсын хууль тогтоомжид зааснаас бусад тохиолдолд «Иргэдийн төлөөх засгийн газар» төрийн байгууллагад бүртгүүлэх ёстой байна.

Эдгээрээс үзэхэд БНКУ нь Монгол Улсын адилаар хуулийн этгээдийг ашгийн төлөө болон ашгийн төлөө бус гэж ангилсан бөгөөд ашгийн төлөө бус хуулийн этгээдэд албан газрыг оруулан хуульчилснаараа онцлог байна. Мөн БНКУ-ын хууль тогтоомжоор нэмэлт санхүүжилтийн эх үүсвэрийг тогтоогоогүй бол гагцхүү улсын төсвөөс санхүүждэг, төрөөс үүсгэн байгуулсан ашгийн төлөө бус байгууллагыг албан газарт хамааруулж байна. Ингэснээр улсын төсвөөс санхүүждэггүй, төрөөс үүсгэн байгуулсан байгууллагын статус орхигдоогүй зохицуулагдсан байна.

2.БНФУ-ын хуулийн этгээдийн төрөл, бүртгэл

Хүснэгт 13. БНФУ-ын хуулийн этгээдийн төрөл⁹¹

91 https://miit.ru/content/rpajд+и+topr+npaвo.pdf?id_vf=14346

БНФУ-д аж ахуйн үйл ажиллагаа явуулдаг байгууллага харьцангуй олон байдаг. Тухайлбал, хязгаарлагдмал хариуцлагатай компани (SARL), хувьцаат компани (SA), хувьцаа эзэмших хязгаарлагдмал эрхтэй компани (SAS), ганцхан үүсгэн байгуулагчтай хязгаарлагдмал хариуцлагатай компани (EURL), бүрэн хариуцлагатай нөхөрлөл (SNC), хязгаарлагдмал хариуцлагатай нөхөрлөл (SCS), хязгаарлагдмал хариуцлагатай хувьцаат нөхөрлөл (SCPA) зэрэг юм.⁹² Дээрх ангиллаас харахад төр болон муж зэрэг онцлог субъектүүдийг нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээдэд хамааруулж байгаа бол Монгол Улсын хувьд төрийг хуулийн этгээдийн нэг төрөл гэж хуульчлаагүй байна. Мөн Монгол Улсад аж ахуйн тооцоот үйлдвэрийн газар хэмээх ойлголт байх ба энэ нь төрийн өмчит хуулийн этгээдийн нэгэн төрөл байхад БНФУ-д улсын аж ахуйн тооцоот үйлдвэрийн газар хэмээх төстэй ойлголтыг нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээдэд хамааруулжээ.

3. ХБНГУ-ын хуулийн этгээдийн төрөл, бүртгэл

ХБНГУ-ын хууль тогтоомжид хуулийн этгээд гэх ойлголтыг эрх зүйн чадвар, чадамжтай, хуулийн этгээдийн шинжийг агуулж буй хуулиар хүлээн зөвшөөрөгдсөн холбоо, хөрөнгийн нэгдэл гэж үздэг байна. Иргэний хуульд заасны дагуу хуулийн этгээд нь холбоо, сан, бусад хувийн компаниас бүрддэг.⁹³

Хүснэгт 14. ХБНГУ-ын хуулийн этгээдийн төрөл

Хувийн эрх зүйн хуулийн этгээд	1. Холбоо (Vereine)- нийтлэг нэгдсэн зорилго бүхий, өөрийн гэсэн дүрэмтэй хэд хэдэн этгээдүүдийн үүсгэн байгуулсан байнгын шинжтэй байгууллагын нэгдэл.	- Ашгийн төлөө бус- үйл ажиллагааны үндсэн зорилго нь ашиг олох, арилжаа хийх бус, шүүхийн харьяалал бүхий нутаг дэвсгэрийнхээ хүрээнд хууль ёсны дагуу бүртгүүлснээр эрх зүйн чадавхыг олж авдаг аливаа холбоог хэлнэ (Amtsgericht). Жишээ нь: Ажил олгогчдын Холбоо, Амбулатори эрүүл мэндийн холбоо, Үл хөдлөх хөрөнгө, газар өмчлөгчдийн холбоо гэх мэт. - Ашгийн төлөө- үйл ажиллагааны үндсэн зорилго нь ашгийн төлөө, холбооны хуулиар тусгайлсан зохицуулалт дутмаг байдгийн улмаас улсын шийдвэрээр эрх зүйн чадавх олж авдаг аливаа холбоог хэлнэ. Энэхүү шийдвэр нь тухайн холбоо байрлаж буй нутаг дэвсгэрийн газрын эрх мэдэлд хамаарна. Жишээ нь: Өр цуглуулагчдын холбоо, Үл хөдлөх хөрөнгийн зах зээл, Албан тушаалтнууд /эвлэлийн гишүүдэд зориулсан худалдааны төв, Хувийн эрүүл мэндийн тооцооны газрууд гэх мэт.
	Сан (Stiftungen)- хуулийн этгээдийн шинжтэй хууль ёсны дагуу эрх зүйн чадавх олж авсан, харьяалах газар нутгийн төрийн захиргааны эрх бүхий байгууллагаар хүлээн зөвшөөрөгдсөн эд хөрөнгийн нэгдлийг хэлнэ.	- Сан нь зөвхөн хөрөнгөөс бүрдэх ба гишүүнгүй байна; сангаас ашиг хүртдэг этгээдүүд ч мөн адил сангийн гишүүн бус мөн түүний нэг хэсэгт тооцогдохгүй. - Сангийн зорилго нь үүсгэн байгуулагчийн хүсэл зоригоос шалтгаалдаг. - Хандивын гүйлгээ хийгдэж, сан байрлах газрын төрийн эрх бүхий байгууллага хүлээн зөвшөөрснөөр сангийн эрх зүйн чадвар үүснэ. - Сан нь тусгайлсан эрх зүйн чадвартай байна.

92 Феликсовна Б.З. Юридические лица: понятие, признаки, виды во Франции. М., 2017. стр.10-11.

93 Steffen Wrttig, Eberhard Zehendner. The Electronic Agent: A Legal Personality under German Law. 2003. https://www.researchgate.net/publication/228978997_The_electronic_agent_a_legal_personality_under_German_Law

	3. Бусад хувийн компани	- Хувьцаат компани: Өр төлбөрийг нэхэмжлэгчдийн өмнө зөвхөн байгууллагын хөрөнгөөр хариуцна. Хувьцаанд хуваагдах зарласан хөрөнгөтэй байна. - Хувьцаагаар хязгаарлагдмал нөхөрлөл: Удирдах зөвлөлдөө хувийн хариуцлага хүлээх гишүүдтэй хувьцаат корпораци. - Хязгаарлагдмал хариуцлагатай компани: Германы хязгаарлагдмал хариуцлагатай компани нь тусдаа бие даасан эрх зүйн чадвартай ашгийн төлөө компани бөгөөд хуулиар зөвшөөрөгдсөн ямар ч зорилгоор байгуулж болно. Хувьцаа эзэмшигчид нь компанийн хувь нийлүүлсэн хөрөнгөнд нэг буюу хэд хэдэн хувьцаа эзэмших замаар компанид оролцоно. Тусдаа бие даасан эрх зүйн чадвартай учир компани гуравдагч этгээдтэй хэлцэл хийхэд хувьцаа эзэмшигчид нь гуравдагч этгээдийн өмнө хувиараа хариуцлага хүлээхгүй. - Бүртгэлтэй хоршоо: Эдийн засаг, нийгэм, соёлын хэрэгцээ, хүсэл эрмэлзлээ хамтран эзэмшдэг, ардчилсан удирдлагатай бизнес хийх замаар хангахаар сайн дурын үндсэн дээр нэгдсэн хүмүүсийн өөрөө удирдах холбоо. - Хамтын даатгалын холбоо: харилцан хамаарлын зарчмын үндсэн дээр гишүүдээ даатгалд хамруулах зорилготой, даатгагчдад зориулсан тусгайлсан хуулийн этгээдийн хэлбэр буюу холбоо.
Нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд	1. Гишүүнчлэл бүхий нэгдэл (Körperschaften): гишүүд дээр суурилсан, жишээ нь сүмийн цуглаан, Германы Анагаах ухааны Танхим, мэргэжлийн холбоод гэх мэт 2. Албан газар (Anstalten): хэрэглэгч дээр суурилсан, жишээ нь өргөн нэвтрүүлгийн байгууллага, эмнэлэг, нийтийн номын сан, Deutsche Bundesbank 3. Нийтийн эрх зүйн сан (Stiftungen): хүмүүсийн нэгдэл байхгүй, зөвхөн хөрөнгө	

ХБНГУ-ын хууль тогтоомжид хуулийн этгээдийг хувийн ба нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд гэсэн үндсэн хоёр төрөлд хуваан авч үзээд нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээдийн ангилал дотор гишүүнчлэл бүхий нэгдэл, албан газар, нийтийн эрх зүйн санг багтаан хуульчилжээ. Монгол Улсын хууль тогтоомжтой харьцуулахад “сан” гэх ойлголтыг нарийвчлан зохицуулж, нийтийн болон хувийн эрх зүйн хуулийн этгээд гэх ялгаатай ойлголтыг төрөлжүүлэн ангилж, нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээдийг илүү системчлэн тусгасан байна.

4. Япон Улсын хуулийн этгээдийн төрөл, бүртгэл

Япон Улсад хуулийн этгээдийг 1896 оны Иргэний хуульд тодорхойлсон. Тус хуулийн 33 дугаар зүйлийн 33.2 дахь хэсэгт “Эрдэм шинжилгээний, урлагийн, буяны, тахилгын, шашны болон бусад олон нийтийн эрх ашгийн төлөөх хуулийн этгээд, үйлдвэр аж ахуй эрхлэх зорилго бүхий хуулийн этгээд болон бусад хуулийн этгээдийг үүсгэн байгуулах, бүтэц зохион байгуулалтыг нь тодорхойлох, үйл

ажиллагаа эрхлэх, эрхлэн хамгаалахыг тус ба бусад хуульд заасны дагуу явуулна”⁹⁴ гэжээ.

Хүснэгт 15. Япон улсын хуулийн этгээдийн төрөл

1. Ашгийн төлөө бус хуулийн этгээд	1. Нийтийн ашиг сонирхлын хуулийн этгээд ИХ-ийн 34 дүгээр зүйлд Эрдэм шинжилгээний аливаа үйл ажиллагаа, урлаг, буяны үйлс, тахилга, шашин шүтлэг, нийтийн ашиг сонирхолд хамаарах ашгийн төлөө бус аливаа холбоо, санг төрийн эрх бүхий байгууллагын зөвшөөрлөөр хуулийн этгээдээр байгуулж болно.	• Холбоо. • Сан
Ашгийн төлөө хуулийн этгээд	3.Компани Япон Улсын Компанийн тухай хуульд ⁹⁵ Компанийн 4 төрөл байхаар хуульчилсан бөгөөд Компани нь хуулийн этгээд байна ⁹⁶ гэж тодорхойлжээ. Мөн уг хуулиар нийтийн өмчит компани хэмээх ойлголтыг тодорхойлж өгсөн байна.	• Хувьцаат компани-“Кабушики-Кайша” • Ерөнхий түншлэлийн компани-“Гомэй-Кайша”, • Хязгаарлагдмал түншлэлийн компани-“Гоуши-Кайша” • Хязгаарлагдмал хариуцлагатай компани-“Гоуду-Кайша”
	4.Нөхөрлөл Япон улсын хууль тогтоомжоор Иргэний хуулийн дагуу үүсгэн байгуулагдсан нөхөрлөл, Худалдааны хуулийн дагуу үүссэн нөхөрлөл, Хөрөнгө оруулалтын хязгаарлагдмал нөхөрлөлийн тухай хуулийн дагуу үүссэн хязгаарлагдмал нөхөрлөл болон хязгаарлагдмал хариуцлагатай нөхөрлөл зэрэг хэлбэрийг хүлээн зөвшөөрч байна	• Кумиай (partnership) • Кумиай гэж нэрлэгддэг бизнесийн холбоо нь тусдаа хуулийн этгээдийн чадваргүй тул аж ахуйн нэгжийн хувьд бизнес эрхлэх боломжгүй.⁹⁷ Хэдийгээр Кумиай нь Худалдааны тухай хуулиар бус Иргэний хуулийн дагуу байгуулагддаг боловч хэд хэдэн чиглэлээр Арилжааны хуульд захирагддаг ба Кумиайг олон талаараа АНУ-ын нөхөрлөлийн нийтлэг эрх зүйн үзэл баримтлалтай харьцуулах боломжтой.⁹⁸ • Хязгаарлагдмал хариуцлагатай нөхөрлөл • Хувь хүн эсвэл хуулийн этгээд хөрөнгө оруулахаар тохиролцсон үед Хязгаарлагдмал хариуцлагатай нөхөрлөлийн гэрээ («Түншлэлийн гэрээ») нь хүчин төгөлдөр болох талаар хязгаарлагдмал хариуцлагатай нөхөрлөл ийн тухай хуульд⁹⁹ тусгажээ. Өөрөөр хэлбэл хязгаарлагдмал хариуцлагатай нөхөрлөл нь нөхөрлөлийн хэлбэр болж байна.

94 Б.Урангоо, Япон улсын иргэний хуулийн орчуулга. Ерөнхий үндэслэл, 2016, 15-16 дахь тал.

95 Companies Act of Japan (Part I, Part II, Part III and Part IV) Law number: Act No. 86 of 2005, Article 6.2, <http://www.japaneselawtranslation.go.jp/law/detail/?id=2035&vm=04&re=02>

96 Companies Act of Japan (Part I, Part II, Part III and Part IV) Law number: Act No. 86 of 2005, Article 3, <http://www.japaneselawtranslation.go.jp/law/detail/?id=2035&vm=04&re=02>,

97 The Civil Code (Law No. 89, 27 April 1896) English: EHS No. 2100 II(FA-FAA), Art. 667-688.

98 Scott K. Goldsmith, Japanese business entities, Case Western Journal of International Law, Volume 6, Issue 2, Article 7, p.275.

99 Limited Liability Partnership Act - Act No. 40 of 2005, Article 3.1 <http://www.asianlii.org/jp/legis/laws/lpaan40o2005376/>

	.	- Anonymous partnership (silent partnership) - Хэлэлцээрийн эхний тал нь хоёр дахь талын бизнест хувь нэмрээ оруулах, хоёр дахь тал нь өөрийн бизнесээс олсон ашгийг эхний этгээдэд хуваарилах амлалт өгснөөр дуугүй нөхөрлөлийн гэрээ хүчин төгөлдөр болно.¹⁰⁰ Дуугүй тал нь идэвхтэй үүрэг гүйцэтгэдэггүй бөгөөд зөвхөн хувь нэмэр оруулах үүрэгтэй.
		Хөрөнгө оруулалтын хязгаарлагдмал нөхөрлөл Энэ хуульд ашигласан «хөрөнгө оруулалтын хязгаарлагдмал нөхөрлөл» гэсэн нэр томьёо нь... хөрөнгө оруулалтын хязгаарлагдмал нөхөрлөлийн гэрээний дагуу хязгаарлагдмал биш хариуцлагатай тал болон хязгаарлагдмал хариуцлагатай талуудаас байгуулагдсан нөхөрлөлийг хэлнэ.¹⁰¹
Бусад	2.Гадаадын хуулийн этгээд ИХ. 36 дугаар зүйл: Үндэсний засгийн газар, үндэсний засаг захиргааны нэгж, аливаа арилжааны хуулийн этгээд (корпораци)-аас бусад нь гадаадын хуулийн этгээд (корпораци) байгуулахыг зөвшөөрдөггүй. Гэхдээ энэ нь хууль тогтоомж, гэрээгээр зөвшөөрөгдсөн гадаадын хуулийн этгээд (корпораци)-д хамаарахгүй.	

Үүнээс харахад шашны байгууллага, эрдэм шинжилгээний болон урлагийн зэрэг байгууллага нь ашгийн төлөө бус холбоо буюу сангийн хэлбэрээр үүсгэн байгуулагдаж болохоор байна. Харин эдгээр холбоо, сангийн хэлбэрээр үүсгэн байгуулагдаагүй аливаа этгээд өөрийн нэрэндээ «үүсгэн байгуулагдсан “холбоо» эсвэл «үүсгэн байгуулагдсан сан» гэсэн үг эсвэл эдгээртэй андуурч болзошгүй бусад нэрийг ашиглаж болохгүй¹⁰² гэж нэр ашиглах хязгаарлалт хийж өгчээ. Япон улсад мөн Төрийн бус байгууллага нь хуулийн этгээдийн статусыг авч болохоор¹⁰³ байгаа нь сонирхол татаж байна.

Хөрөнгө оруулалтын хязгаарлагдмал нөхөрлөлийн тухай хуулиар мөн аж ахуй нэгж (enterprise) гэсэн ойлголтыг тодорхойлсон. Үүний дагуу аж ахуй нэгж гэсэн нэр томьёо нь хуулийн этгээд (гадаадын хуулийн этгээдээс бусад) эсвэл бизнес эрхэлж буй хувь хүнийг хэлнэ¹⁰⁴ гэж заажээ. Япон улсын хууль тогтоомжуудаас харвал “Энэ хуулийн дагуу шашны бүлгүүд хуулийн этгээд болж болно¹⁰⁵, Японы банк бол

100 Commercial Code, Book 2 Ch.4 Article 535

http://www.japaneselawtranslation.go.jp/law/detail_main?re=&vm=02&id=2735 ,

101 Limited Partnership Act for Investment, Law number: Act No. 90 of 1998, Article 2.2.

<http://www.japaneselawtranslation.go.jp/law/detail/?id=3822&vm=2&re=>

102 The Civil Code, Act No. 89 of April 27, 1896, Article 35,

<http://www.japaneselawtranslation.go.jp/law/detail/?printID=&id=2057&re=02&vm=02>

103 Specified Nonprofit Activity Promotion Law (Act No. 7 of 1998) Chapter 4, Article 70 A,

<https://elaws.e-gov.go.jp/document?lawid=410AC1000000007>

<https://www.jnpoc.ne.jp/en/nonprofits-in-japan/legal-framework/>

104 Мөн тэнд, Article 2.1.

105 Religious Corporations Act, Law number: Act No. 126 of 1951, Article 4.1,

<http://www.japaneselawtranslation.go.jp/law/detail/?ft=1&re=2&dn=1&x=43&y=15&co=01&ia=03&ja=04&ky=%E5%AE%97%E6%95%99%E6%B3%95%E4%BA%BA%E6%B3%95&page=1>

хуулийн этгээд юм.”¹⁰⁶ зэргээр байгууллагууд нь хууль тус бүрээр хуулийн этгээдийн статусыг олж авч байгаа бөгөөд улсын бүртгэлд бүртгүүлэхдээ мөн л хуульд заасан хуулийн этгээдүүдийг бүртгэж байна. Жишээлбэл Худалдааны бүртгэлийн тухай хуульд Иргэний хуульд заасан компаниудыг бүртгэхээр заажээ. Үүнд:

6 дугаар зүйл.Бүртгэлийн алба нь дараах төрлийн арилжааны бүртгэлийг хөтөлнө. Үүнд:

- (i) худалдааны нэрийн бүртгэл;
- (ii) насанд хүрээгүйн бүртгэл;
- (iii) асран хамгаалагчийн бүртгэл;
- (iv) менежерийн бүртгэл;
- (v) хувьцаат компанийн бүртгэл;
- (vi) ерөнхий түншлэлийн компанийн бүртгэл;
- (vii) хязгаарлагдмал түншлэлийн компанийн бүртгэл;
- (viii) хязгаарлагдмал хариуцлагатай компанийн бүртгэл;
- (ix) гадаадын компанийн бүртгэл.

Үүнээс үзвэл Япон улс хуулийн этгээд гэсэн нэр томъёоны тодорхойлолт хийгээгүй тул хуулийн этгээдийн улсын бүртгэлийн тухай хуульгүй байна.

Япон улс нь төрийн өмчийн талаар авч үзэхдээ Монгол Улсаас ялгаатай нь Төрийн болон орон нутгийн өмчийн тухай хууль гэж нэгтгэж зохицуулаагүй бөгөөд Төрийн өмчийн тухай хууль¹⁰⁷, Орон нутгийн нийтийн өмчит аж ахуй нэгжийн тухай хууль¹⁰⁸ зэрэг бие даасан тусдаа хуулиудаар төрийн болон орон нутгийн өмчийн харилцааг ялгаж зохицуулахын зэрэгцээ өмчийн тухай хуульдаа зөвхөн өмчийн ангилал, харилцааг, аж ахуй нэгж, хуулийн этгээдийн тухай хуульдаа тэдгээрийн үйл ажиллагааны талаар л зохицуулж байгааг харж болно.

Орон нутгийн нийтийн өмчит аж ахуй нэгжийн тухай хуульд “орон нутгийн төрийн байгууллагын удирдаж буй аж ахуйн нэгжүүдийн дундах дараах аж ахуйн нэгжид (үүнд хамаарах аж ахуйн нэгж, цаашид «орон нутгийн нийтийн аж ахуйн нэгж» гэх) хамаарна.” гэж заасан. Үүнд:

- 1. ус хангамжийн төсөл (усан хангамжийн системийн жижиг бизнесээс бусад);
- 2. Үйлдвэрлэлийн усан хангамжийн бизнес;
- 3. замын бизнес;
- 4. автомат машин тээврийн бизнес;
- 5. төмөр замын аж ахуйн нэгж;
- 6. цахилгаан эрчим хүчний бизнес;

106 Bank of Japan Act, Law number: Act No. 89 of 1997, Article 6 <http://www.japaneselawtranslation.go.jp/law/detail/?id=3788&vm=02&re=01>

107 National Property Law (Act No. 73 of 1952), <https://elaws.e-gov.go.jp/document?lawid=323AC0000000073>

108 Local Public Enterprise Law (Act No. 292 of 1952), https://elaws.e-gov.go.jp/document?lawid=327AC0000000292_20191214_501AC0000000037&keyword=%E5%9C%B0%E6%96%B9%E5%85%AC%E5%96%B6%E4%BC%81%E6%A5%AD%E6%B3%95document?lawid=327AC0000000292_20191214_501AC0000000037&keyword=%E5%9C%B0%E6%96%B9%E5%85%AC%E5%96%B6%E4%BC%81%E6%A5%AD%E6%B3%95

7. хийн бизнес зэргийг тусгажээ.

Өөрөөр хэлбэл үйл ажиллагаанаас нь хамаарсан ангиллын хүрээнд орон нутгийн нийтийн өмчит аж ахуйн нэгж хариуцсан үйл ажиллагааг тодруулж хуулийн хамрах хүрээг мөн үйл ажиллагаагаар нь тодорхойлжээ. Гэсэн ч энэхүү хуульд хуулийн этгээдтэй холбогдох заалтыг тусгаагүй байна.

Дүгнэвэл,

Монгол Улсын хууль тогтоомж дахь хуулийн этгээдийн ойлголтын талаар судлахдаа хэд хэдэн улсын жишээн дээр харьцуулан судалж үзлээ. Хуулийн этгээдийг үйл ажиллагааны зорилго, үндсэн чиглэлээс хамаарч ашгийн болон ашгийн бус хэмээн ангилах нь улс бүрд нийтлэг байгаа бол харин хуулийн этгээдийг хувийн болон нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд хэмээн төрөлжүүлэн ангилах практик ХБНГУ болон БНФУ-ын жишээн дээр харагдаж байна. Эдгээр улсууд нь хуулийн этгээдийн ойлголтыг нарийвчлан зохицуулж, нийтийн болон хувийн эрх зүйн хуулийн этгээд гэх ялгаатай ойлголтыг төрөлжүүлэн ангилж, нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд болон түүний доторх бусад ойлголтуудыг илүү тусгайлан зохицуулсан нь авууштай тал юм.

ДҮГНЭЛТ

1. Хуулийн этгээдийн тухай хийсвэрлэх онолын дагуу хуулийн этгээд нь эрх, үүрэг эдлэх боломжтой хийсвэр этгээд байх бөгөөд эрх зүйн чадамжгүй, харин эрх зүйн чадвартай байна. Харин бусад онолын дагуу хуулийн этгээд нь тодорхой зорилгод үйлчилдэг, амьдрал дээр бодитойгоор орших байгууллага юм.
2. “Хуулийн этгээдийн эрх зүйн чадавх” гэж манайд судлагдаагүй ухагдахуун байх бөгөөд хүнээс бусад этгээд (байгууллага, амьтан, хиймэл оюун ухаан)-ийг хуулийн этгээд мөн эсэхийг тодорхойлдог томоохон шалгуур тул дэлгэрүүлэн судлах шаардлагатай байна. ОХУ-ын зарим судлаачид хуулийн этгээдийн эрх зүйн чадавх нь эрх зүйн чадвар болон чадамжаас бүрддэг гэж үзжээ. Тус ухагдахууныг дэлгэрүүлэн судалснаар хуулийн этгээдийн мөн чанарыг ойлгох, оновчтой төрөлжүүлэн ангилахад ач холбогдолтой болно.
3. Манай улсад хуулийн этгээд гэх ойлголт анх 1952 оны Иргэний хуулиар бий болсон бөгөөд нэр томъёоны хувьд орос хэлний “юридическое лицо” гэснийг орчуулсан хууль зүйн нэр томъёо байх боломжтой байна.
4. 1963 оны Иргэний хуульд хуулийн этгээдийг байгууллага гэж үзсэн бөгөөд үүнд төрийн байгууллага болон бусад төрийн өмчит үйлдвэр, бусад байгууллага хамаарч байжээ. Харин 1994 оны Иргэний хуулиар хуулийн этгээдийг үүсгэн байгуулагч буюу оролцогчийг тусгайлсан эд хөрөнгийн тухайд эрх, үүргээ хадгалдаг болон хадгалдаггүй гэж хувааснаас гадна шашны байгууллага, олон нийтийн байгууллага, бусад буяны сан нь хуулийн этгээдэд хамаарч байжээ. Харин 2002 оны Иргэний хуулиар олон нийтийн байгууллага, шашны байгууллагыг хуулийн этгээдийн төрөлд хамааруулаагүй байна.
5. 2002 оны Иргэний хуульд хуулийн этгээдийг “иргэний эрх зүйн чадвар”-тай гэж үзсэнээр түүнийг гагцхүү иргэний эрх зүйн харилцааны субъект болох үүднээс ойлгох, хэрэглэх нөхцөл бий болжээ. Хуулийн этгээдийн эрх зүйн чадварыг тодорхойлсон эх сурвалж, судалгааны бүтээл тун цөөхөн байгаа бол бусад улсад хуулийн этгээдийг эрх зүйн чадвартай, эрх зүйн чадамжтай гэж үздэг байна. Хуулийн этгээдийн эрх зүйн чадамж нь хууль болон үүсгэн байгуулах баримт бичигт заасны дагуу хуулийн этгээд бодитойгоор байгууллагаа байгуулсан үеэс үүснэ хэмээн тайлбарладаг байна.
6. Кельзен хуулийн этгээдийг чөлөөт хүсэл зоригтой гэж үзсэн бол бусад судлаачид хуулийн этгээд өөрийн гэсэн ухамсар, хүсэл зориггүй гэж тайлбарладаг байна. Хуулийн этгээдийн бусад шинжийг Монгол Улсын Иргэний хуульд тодорхой заасан бөгөөд хуулийн этгээд нь эрх зүйн харилцааны субъект болохын хувьд өргөн агуулгатай ойлголт байна.
7. Хуулийн этгээдийн улсын бүртгэлийн тухай хуулиар Иргэний хуулийн 33 дугаар зүйлд заасан хуулийн этгээдийн таван төрлөөс гадна төрийн бус байгууллага, шашны байгууллага, нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд, төрийн байгууллага, албан газар, аж ахуйн тооцоот үйлдвэрийн газар, улсын төсөвт үйлдвэрийн газар зэргийг хуулийн этгээд гэж бүртгэж байна.

- Ингэхдээ ашгийн төлөө бус хуулийн этгээдийн төрөл болох сан, холбоог, түүнчлэн хуучин хуулийн этгээдийн нэг төрөлд хамаарч байсан шашны байгууллагыг төрийн бус байгууллагаар бүртгэж байгаа буруу практик тогтжээ.
8. Төрийн бус байгууллага болон олон нийтийн байгууллага гэсэн нэр томьёогоор ойролцоо утгатай (эвлэлдэн нэгдэх эрх чөлөөгөө хэрэгжүүлэхээр нэгдсэн бүлэг хүмүүс) боловч үүслээрээ ялгаатай ойлголт байна. Олон нийтийн байгууллага нь Монгол Улсын Үндсэн хуульд заасан нэр томьёо бөгөөд хуулийн этгээдээс өргөн агуулгатай ойлголт байх тул цаашид төрийн бус байгууллага бус олон нийтийн байгууллага гэсэн нэр томьёог хэрэглэх нь оновчтой гэж үзэж байна.
 9. Төрийн бус байгууллага нь ашгийн төлөө бус байгууллага байдаг ч ашгийн төлөө бус хуулийн этгээд болгон төрийн бус байгууллага биш юм. Ийнхүү хуулийн этгээдийн нэг төрөлд хамааруулах эсэх нь тухайн улсын сонголт байдаг ч манай улсын хувьд төрийн бус байгууллагыг хуулийн этгээд гэж үзэх шаардлагагүй байна. Иймд бүртгэлийн давхардал, зөрчилдөөнийг цэгцлэхээс гадна төрийн бус байгууллагын хяналтгүйгээр аж ахуйн үйл ажиллагаа явуулан мөнгө угаах арга хэрэгсэл болж буй асуудлыг шийдвэрлэх шаардлагатай юм.
 10. Иргэний хуульд заасан холбооноос гадна зарим хуулиар мэргэжлийн холбоо гэсэн нэр томьёог өргөн хэрэглэж байна. Монголын Хуульчдын холбоо, Өмгөөлөгчдийн холбоо, Монголын телевизүүдийн холбоог нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд гэж хуулиар тодорхойлсон хэдий ч эдгээр холбоо нь мэргэжлийн холбоонд хамаарахаар байгаа тул зөрчилдөөн үүсч байна.
 11. 2021 оны 11 дүгээр сард Улсын Их Хуралд өргөн баригдсан Холбооны эрх зүйн байдлын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийн зарим заалтад дүн шинжилгээ хийж үзэхэд мэргэжлийн холбоог нийтийн болон хувийн эрх зүйн хуулийн этгээдийн эрх, үүргийг эдлэх холбоо гэж тодорхойлж, холбоог төрийн бус байгууллагатай адилтгаж, төрийн бус байгууллага гэх нэр томьёог хэрэглээгүй байна. Уг хуулийн төслөөр хуулийн этгээдийг нийтийн болон хувийн гэж хуваах алхам хийсэн боловч мэргэжлийн холбоо нь тэдгээрийн аль алинд хамаарахаар зохицуулсан нь өрөөсгөл юм. Учир нь нийтийн болон хувийн эрх зүйн хуулийн этгээдийн шинж, ялгааг тодорхойлж, уг асуудал дээр нэгдсэн байр сууринд хүрээгүй атлаа мэргэжлийн холбооний эдлэх эрх, үүргийг ийнхүү бүрхэг томьёолсон нь асуудлыг шийдвэрлэх ач холбогдолгүй байна. Түүнчлэн холбоог төрөөс хараат бус байх зарчмыг заасан хэрнээ гэрээний үндсэн дээр төрийн зарим чиг үүргийг хэрэгжүүлэх боломж олгосныг дахин нягтлах шаардлагатай гэж үзлээ.
 12. Сангийн эрх зүйн байдлыг зохицуулсан бие даасан хууль байхгүйгээс болж хөрөнгийн нэгдэл бүхий хуулийн этгээдийн төрлийг зохицуулж буй хэм хэмжээ хийдэлтэй байна. Мөн Засгийн газрын тусгай сан, төрийн сангууд нь Иргэний хуулийн сан, нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд, төрийн өмчит хуулийн этгээдийн алинд хамаарах нь тодорхойгүй байна.
 13. Сангийн эрх зүйн байдлын тухай хуулийн төслийн зарим зүйл, заалтад дүн шинжилгээ хийхэд санг аж ахуйн үйл ажиллагаа эрхэлж болохоор заажээ.

- Ингэснээр сангаар дамжуулан мөнгө угаах нөхцөлийг бүрдүүлэх эрсдэлтэй юм. Түүнчлэн Засгийн газрын тусгай сан, төрийн санг тус хуулийн төслөөр зохицуулахгүй тул тэдгээр нь төрийн өмчит хуулийн этгээд үү, нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд үү гэсэн асуулт хэвээр үлдэж байна.
14. Нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд нь Герман, Францаас үүсэлтэй ойлголт бөгөөд төр өөрийн байгууллагаар дамжуулан өмчийн харилцаанд оролцох шаардлагаас анх үүссэн гэж үзэж болохоор байна. Төрийг нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд гэж үзэхгүй ч төрийн байгууллага, албан газар, зарим сан, төрийн засаглах чиг үүргийг хэрэгжүүлэх ашгийн төлөө бус байгууллагыг нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд гэж үзэх боломжтой байна.
 15. Монгол Улсын хувьд Иргэний хуульд нийтийн эрх зүйн этгээдийн эрх зүйн чадварын талаар заасан боловч бусад хууль тогтоомжоор нийтийн эрх зүйн этгээд гэсэн нэр томьёо зэрэгцэн оршиж байх тул тэдгээрийн ижил болон ялгаатай шинжийг задлан шинжлэх шаардлагатай байна. Хэрэв нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээдийг хүлээн зөвшөөрөх тохиолдолд нөгөө талд нь хувийн эрх зүйн хуулийн этгээд байх шаардлага үүснэ. Ийнхүү хуулийн этгээдийн улсын бүртгэлд төрийн байгууллага, албан газар зэрэг нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээдэд хамаарах байгууллагыг тусдаа бүртгэх тохиолдолд “нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд” гэж бүртгэхгүйгээр түүнд хамааруулан ойлгоход л хангалттай байна.
 16. Хуулийн этгээдийн улсын бүртгэлийн тухай хуулиас бусад хууль тогтоомжоор хуулийн этгээдийн төрөлд хамааруулаагүй боловч хуулийн этгээд эсэх нь тодорхойгүй олон байгууллагыг зохицуулжээ. Тухайлбал, төрийн болон орон нутгийн өмчит хуулийн этгээд, төрийн өмчит компани, төрийн болон орон нутгийн өмчит үйлдвэрийн газар, төрийн болон орон нутгийн өмчит аж ахуйн тооцоот үйлдвэрийн газар, төрийн болон орон нутгийн өмчит аж ахуйн нэгж гэсэн ялгамжтай, олон нэр томьёо байна. Эдгээрийг нийтэд нь төрийн болон орон нутгийн өмчит этгээд гэсэн нэршил дор судлаачид бичиж байгаа хэдий ч хоорондоо ялгамжтай эрх зүйн зохицуулалт шаарддаг олон байгууллагыг хамруулан замбараагүй хэрэглэж буй асуудлыг цэгцлэх шаардлагатай юм.
 17. Төрийн болон орон нутгийн өмчит хуулийн этгээд нь нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээдтэй ямар харилцаа холбоотой болох нь тодорхойгүй байна. Хувийн болон нийтийн эрх зүйн салбарын судлаач, эрдэмтэд хүртэл өөр өөр байр суурьтай байгаагаас болж уг асуудлыг нэг мөр болгоход бэрхшээлтэй байна.
 18. Ийнхүү Иргэний хуульд заагаагүй хуулийн этгээдийн төрлүүд бусад хууль тогтоомжоор бий болсон боловч хоорондоо уялдаа холбоогүй байгаа нь тэдгээр хууль тогтоомж хийдэл, зөрчилтэй байгааг илэрхийлж байна.
- Иймд эдгээр асуудлыг цэгцлэхэд нэмэр болох дараах зөвлөмжийг боловсрууллаа.

ЗӨВЛӨМЖ

1. Хуулийн этгээдийг эрх зүйн харилцааны субъектынх нь хувьд ойлгож, нийтийн болон хувийн эрх зүйн хуулийн этгээд гэж ангилах шаардлага бий болжээ. Үүний тулд хуулийн этгээдийн эрх зүйн чадвар, чадамж, тэдгээрийг багтаасан “legal personality” гэх ойлголтыг нарийвчлан судлах шаардлагатай байна.
2. Ийнхүү хуваахын тулд нийтийн эрх зүйн этгээдийг дэлгэрүүлэн судалж, нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээдээс өргөн ойлголт мөн эсэхийг тодорхойлж, өөр агуулгатай тохиолдолд өөр нэр томьёогоор илэрхийлэх хэрэгтэй юм. Учир нь эрх зүйн этгээд гэж хүний эрх зүйн байдлыг илтгэх ойлголт бөгөөд урд нь “нийтийн” гэж тодотгосноор уг нэр томьёоны агуулга бүрэн дүүрэн илэрхийлэгдэхгүй байна. Нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээдийн шинжийг тодорхой болгосны үндсэн дээр бусад улс орны жишгээр Захиргааны ерөнхий хуулиар тусгайлан зохицуулах боломжтой юм. Мөн нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд захиргааны эрх зүйн чадавхтай эсэхийг тодруулах шаардлагатай.
3. Төрийн болон орон нутгийн өмчит этгээдүүдийн олон янз байгууллагыг хооронд нь уялдуулж, онцлогт нь тааруулсан зохицуулалтыг бий болгох шаардлагатай байна. Төрийн болон орон нутгийн өмчийн тухай хуулийн төслийг боловсруулах явцад төрийн болон орон нутгийн өмчит хуулийн этгээдийг нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээдтэй уялдуулах, үйлдвэрийн газар, албан газар, төрийн өмчит компанийг нэг малгай дор хийхээс илүүтэйгээр тус бүрд нь тохирсон зохицуулалтыг бий болгож, хуулийн этгээдийн ойлголт, ангиллыг шинээр эргэцүүлэн шийдэл гаргахад анхаарах нь зүйтэй.
4. Хуулийн этгээдийг хэдийгээр англи хэлэнд “legal person”, “legal entity”, “juridical person”, “juridical entity”, “fictitious person” гэж нэрлэдэг ч “corporation” гэж англо-саксоны эрх зүйн бүлийн орнуудын хуулийн этгээд болохыг санаж, харьцуулсан судалгаа хийхдээ корпораци гэж монгол хэлэнд хуулийн этгээдийг буулгахгүй байхад анхаарах шаардлагатай.
5. Нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээдийг англи хэлэнд “public legal entity”, “legal entity of public law”, “public corporation”, “legal entity with public participation” гэж олон янзаар хэлдэг ч “publicly traded company”, “public company”, “legal entity of public interest”, “public interest company” гэсэн өөр утгатай нэр томьёотой андуурахгүй байх нь зүйтэй. Жишээ нь, “public company” болон “publicly traded company” гэх нэр томьёо бол хувийн эрх зүйн томоохон компанийг илэрхийлэх англо-саксоны эрх зүйн бүлийн орнуудад байдаг ухагдахуун юм. Харин “legal entity of public interest”, “public interest company” гэж төрийн өмчийн оролцоотой хувийн эрх зүйн хуулийн этгээдийг илэрхийлсэн нэр томьёо байна.
6. Ийнхүү цаашид дэлгэрүүлэн судалгаа хийхэд эрх зүйн бүлээс хамааран хуулийн этгээдийн ойлголт, ангилал, тэдгээрийг илэрхийлсэн нэр томьёо өөр болохыг анхааралдаа авч, өөрийн орны онцлогт тохируулан хуулийн этгээдийг оновчтой тодорхойлох, төрөлжүүлэн ангилах, зөрүүтэй ойлголтуудыг жигдлэх шаардлагатай юм.

НОМ ЗҮЙ

Хууль тогтоомж

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль (1992)
2. Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Иргэний хууль (1952)
3. Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Иргэний хууль (1963)
4. Монгол Улсын Иргэний хууль (1994)
5. Газрын хэвлийн тухай хууль (1988)
6. Үйлдвэрчний эвлэлүүдийн эрхийн тухай хууль (1991)
7. Өмч хувьчлах тухай хууль (1991)
8. Хот, тосгоны эрх зүйн байдлын тухай хууль (1993)
9. Жагсаал, цуглаан хийх журмын тухай хууль (1994)
10. Эрдэсийн сангийн тухай хууль (1994)
11. Нөхөрлөлийн тухай хууль (1995)
12. Байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль (1995)
13. Төрийн тусгай хамгаалалтын тухай хууль (1995)
14. Иргэдээс төрийн байгууллага, албан тушаалтанд гаргасан өргөдөл, гомдлыг шийдвэрлэх тухай хууль (1995)
15. Төрийн тусгай хамгаалалтын тухай хууль (1995)
16. Төв банк /Монголбанк/-ны тухай хууль (1996)
17. Төрийн болон орон нутгийн өмчийн тухай хууль (1996)
18. Орон сууц хувьчлах тухай хууль (1996)
19. Соёлын тухай хууль (1996)
20. Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хууль (1997)
21. Дампуурлын тухай хууль (1997)
22. Төрийн бус байгууллагын тухай хууль (1997)
23. Дайчилгааны тухай хууль (1998)
24. Аялал жуулчлалын тухай хууль (2000)
25. Архидан согтуурахтай тэмцэх тухай хууль (2000)
26. Ажиллах хүч, гадаадад гаргах, гадаадаас ажиллах хүч, мэргэжилтэн авах тухай хууль (2001)
27. Харилцаа холбооны тухай хууль (2001)
28. Иргэний хууль (2002)
29. Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль (2002)
30. Мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодисын эргэлтэд хяналт тавих тухай хууль (2002)
31. Зар сурталчилгааны тухай хууль (2002)
32. Банк бус санхүүгийн үйл ажиллагааны тухай хууль (2002)
33. Боловсролын тухай хууль (2002)

34. Бүсчилсэн хөгжлийн удирдлага зохицуулалтын тухай хууль (2003)
35. Сууц өмчлөгчдийн холбооны эрх зүйн байдал, нийтийн зориулалттай орон сууцны байшингийн дундын өмчлөлийн эд хөрөнгийн тухай хууль (2003)
36. Даатгалын тухай хууль (2004)
37. Даатгалын мэргэжлийн оролцогчийн тухай хууль (2004)
38. Мал хулгайлах гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьчилан сэргийлэх тухай хууль (2004)
39. Санхүүгийн зохицуулах хорооны эрх зүйн байдлын тухай хууль (2005)
40. Тамхины хяналтын тухай хууль (2005)
41. Авлигын эсрэг хууль (2006)
42. Ашигт малтмалын тухай хууль (2006)
43. Гаалийн тухай хууль (2008)
44. Үйлдвэрлэл, технологийн паркийн эрх зүйн байдлын тухай хууль (2009)
45. Банкны тухай хууль (2010)
46. Гадаадын иргэний эрх зүйн байдлын тухай хууль (2010)
47. Компанийн тухай хууль (2011)
48. Нотариатын тухай хууль (2011)
49. Эрүүл мэндийн тухай хууль (2011)
50. Дээд боловсролын санхүүжилт, суралцагчдын нийгмийн баталгааны тухай хууль (2011)
51. Жендэрийн эрх тэгш байдлыг хангах тухай хууль (2011)
52. Төсвийн тухай хууль (2011)
53. Жолоочийн даатгалын тухай хууль (2011)
54. Хадгаламж, зээлийн хоршооны тухай хууль (2011)
55. Банк, эрх бүхий хуулийн этгээдийн мөнгөн хадгаламж, мөнгөн хөрөнгийн шилжүүлэг, зээлийн үйл ажиллагааны тухай хууль (2011)
56. Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих тухай хууль (2011)
57. Нийгмийн халамжийн тухай хууль (2012)
58. Хуульчийн эрх зүйн байдлын тухай хууль (2012)
59. Эвлэрүүлэн зуучлалын тухай хууль (2012)
60. Инновацийн тухай хууль (2012)
61. Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай хууль (2012)
62. Зээлийн батлан даалтын сангийн тухай хууль (2012)
63. Хөрөнгө оруулалтын сангийн тухай хууль (2013)
64. Гэрч, хохирогчийг хамгаалах тухай хууль (2013)
65. Үнэт цаасны зах зээлийн тухай хууль (2013)
66. Банкин дахь мөнгөн хадгаламжийн даатгалын тухай хууль (2013)
67. Номын сангийн тухай хууль (2014)
68. Соёлын өвийг хамгаалах тухай хууль (2014)
69. Малын индексжүүлсэн даатгалын тухай хууль (2014)

70. Эрүүгийн хууль (2015)
71. Захиргааны ерөнхий хууль (2015)
72. Галын аюулгүй байдлын тухай хууль (2015)
73. Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын тухай хууль (2015)
74. Эрүүл мэндийн даатгалын тухай хууль (2015)
75. Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний эрхийн тухай хууль (2016)
76. Ард нийтийн санал асуулгын тухай хууль (2016)
77. Барилгын тухай хууль (2016)
78. Гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх тухай хууль (2016)
79. Ирээдүйн өв сангийн тухай хууль (2016)
80. Монгол Улсын батлан хамгаалах тухай хууль (2016)
81. Ахмад настны тухай хууль (2017)
82. Арбитрын тухай хууль (2017)
83. Авто замын тухай хууль (2017)
84. Биеийн тамир, спортын тухай хууль (2017)
85. Гамшгаас хамгаалах тухай хууль (2017)
86. Залуучуудын хөгжлийг дэмжих тухай хууль (2017)
87. Зөвлөлдөх санал асуулгын тухай хууль (2017)
88. Зөрчлийн тухай хууль (2017)
89. Зөрчил шалган шийдвэрлэх тухай хууль (2017)
90. Монгол Улсын хөгжлийн банкны тухай хууль (2017)
91. Малын генетик нөөцийн тухай хууль (2017)
92. Мал, амьтны эрүүл мэндийн тухай хууль (2017)
93. Төрийн албаны тухай хууль (2017)
94. Хог хаягдлын тухай хууль (2017)
95. Үндэсний төлбөрийн системийн тухай хууль (2017)
96. Согтуурах, мансуурах донтой хүнийг захиргааны журмаар албадан эмчлэх тухай хууль (2018)
97. Хуулийн этгээдийн улсын бүртгэлийн тухай хууль (2018)
98. Донорын тухай хууль (2018)
99. Аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татварын тухай хууль (2019)
100. Өмгөөллийн тухай хууль (2019)
101. Өргөн нэвтрүүлгийн тухай хууль (2019)
102. Гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хууль (2019)
103. Жижиг, дунд үйлдвэр, үйлчилгээг дэмжих тухай хууль (2019)
104. Засгийн газрын тусгай сангийн тухай хууль (2019)
105. Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн тухай хууль (2020)
106. Архив, албан хэрэг хөтлөлтийн тухай хууль (2020)
107. Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, түүний удирдлагын тухай хууль (2020)

108. Оюуны өмчийн тухай хууль (2020)
109. Барааны тэмдэг, газар зүйн заалтын тухай хууль (2021)
110. Патентийн тухай хууль (2021)
111. Хоршооны тухай хууль (2021)
112. Монгол Улсын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хууль (2021)
113. Монгол Улсын нийслэл Улаанбаатар хотын эрх зүйн байдлын тухай хууль (2021)
114. Хүний эрх хамгаалагчийн эрх зүйн байдлын тухай хууль (2021)
115. Кино урлагийг дэмжих тухай хууль (2021)
116. Хөдөлмөрийн тухай хууль (2021)
117. НҮБ-ын дүрэм (1945)
118. Улс болон гадаад иргэний хооронд хөрөнгө оруулалтын маргааныг шийдвэрлэх тухай конвенц (1965)
119. Холбооны эрх зүйн байдлын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төсөл
120. Сангийн эрх зүйн байдлын тухай хуулийн төсөл

Сурах бичиг, гарын авлага

1. Г.Совд, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн тайлбар, 2000
2. Д.Баярсайхан, Эрх зүйн онол, 1996
3. Б.Буянхишиг, Иргэний эрх зүйн удиртгал, 2012
4. О.Жамбалдорж, Монгол Улсын Иргэний эрх зүй ерөнхий үндэслэл, I дэвтэр 2004
5. Э.Байгаль, Иргэний эрх зүйн ерөнхий анги, 2009
6. Б.Тэмүүлэн, Д.Энхзул, Б.Буянхишиг, Иргэний эрх зүйн ерөнхий анги. Анхны хэвлэл, 2010
7. Б.Урангоо, Япон улсын иргэний хуулийн орчуулга. Ерөнхий үндэслэл, 2016
8. Анатолий Коструба. Теория юридического лица: Интегративный подход. Учреждение образования Гродненский Государственный Университет имени Янки Купалы. Проблемы гражданского права и процесса. 2020.

Эрдэм шинжилгээний өгүүлэл

1. Elvia Arcelia Quintana Adriano. Natural persons, juridical persons and legal personhood. Mexican Law Review, Vol.VIII, No.1. p.104
2. A Theory of Legal Personhood. Visa Kurki.A.J. 2019. Oxford University
3. Scott K. Goldsmith, Japanese business entities, Case Western Journal of International Law, Volume 6, Issue 2, Article 7
4. Aaron Broches, Selected Essays, World Bank, ICSID, and other Subjects of Public and Private International Law (Martinus Nijhoff Publishers 1995)
5. Kenneth C. Cole. The Theory of the State as a Sovereign Juristic Person. The American Political Science Review. Vol.42, No.1, 1948
6. Steffen Wrttig, Eberhard Zehendner. The Electronic Agent: A Legal Personality

- under German Law. 2003
7. Соломонов.Е.В. Виды юридических лиц: новое в гражданском законодательстве. Вестник Омского университета. Серия “Право”. 2015. №1 (42)
 8. Гордеева Ж.А. Правоспособность и правосубъектность: к вопросу о содержании и соотношении понятий.
 9. Сулейменов М.К., Карагусов Ф.С., Кот А.А., Дуйсенова А.Е., Скрябин С.В. О понятии и правовом статусе юридических лиц публичного права в законодательстве некоторых развитых иностранных государств и бывших советских республиках.
 10. В.Е.Чиркин. Юридическое лицо публичного права.

Судалгааны ажил, нэг сэдэвт бүтээл

1. С.Нарангэрэл, Монгол Улсын хууль зүйн нэвтэрхий толь бичиг. 2021
2. Б.Чимид, Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал: нийтлэг үндэслэл. Нэгдүгээр дэвтэр. 2004
3. Б.Чимид, Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал: хүний эрх, шүүх эрх мэдэл. Хоёрдугаар дэвтэр. 2004
4. Б.Чимид, Үндсэн хуулийг дээдлэн шүтэх ёс (Ихэс дээдэс, хүн бүрт хандсан дөрвөн өчил). 2006
5. Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн. Төрийн бус байгууллагад төрийн зарим чиг үүргийг гэрээний үндсэн дээр шилжүүлэх нь: харьцуулсан судалгаа. 2013
6. Хуулийн нөхөрлөл “Өмгөөллийн ивээл баг”, “Орон нутгийн чиг үүргийг хэрэгжүүлэхэд орон нутгийн өмчийн төрөл, ангилал, зохион байгуулалтын талаарх судалгааны тайлан”, УБ., 2021
7. Т.Мөнхжаргал, Монгол, БНХАУ-ын Иргэний хуулийн харьцуулсан судалгаа. 2011
8. Иргэдэд туслах хүний эрхийн төв ТББ. Ашгийн бус байгууллагын талаарх Монгол Улсын эрх зүйн зохицуулалт. Эрх зүйн дүн шинжилгээ. 2018
9. Н.Баярмаа, Нийтийн эд юмсын эрх зүй: Монгол Улс дахь Төрийн болон орон нутгийн өмчийн эрх зүйн зохицуулалтын өнөөгийн байдал, тулгамдсан асуудал, шийдвэрлэх арга зам. 2018
10. Н.Баярмаа, Төрийн нийтийн өмч: Газар ба үл хөдлөх эд хөрөнгө, газрын хэвлийн баялаг ба хувьцаа. 2021
11. Баасанжав Консалтинг ХХК, Төрийн бус байгууллагын тухай хуулийг шинэчлэн найруулах хэрэгцээ, шаардлагын тандан судалгаа. 2017
12. Феликсовна Б.З. Юридические лица: понятие, признаки, виды во Франции. М., 2017. стр.10-11

Цахим эх сурвалж

1. <https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z1100000413>
2. <http://www.consultant.ru/>
3. www.oxford.universitypressscholarship.com
4. <https://www.1212.mn/>

5. <https://languages.oup.com/google-dictionary-en/>
6. https://elaws.e-gov.go.jp/document?lawid=327AC0000000292_20191214_501AC0000000037&keyword=%E5%9C%B0%E6%96%B9%E5%85%AC%E5%96%B6%E4%BC%81%E6%A5%AD%E6%B3%95
7. <https://elaws.e-gov.go.jp/document?lawid=323AC0000000073>
8. <http://www.japaneselawtranslation.go.jp/law/detail/?id=3788&vm=02&re=01>
9. <http://www.japaneselawtranslation.go.jp/law/detail/?ft=1&re=2&dn=1&x=43&y=15&co=01&ia=03&ja=04&ky=%E5%AE%97%E6%95%99%E6%B3%95%E4%BA%BA%E6%B3%95&page=1>
10. <http://www.japaneselawtranslation.go.jp/law/detail/?id=3822&vm=2&re>
11. http://www.japaneselawtranslation.go.jp/law/detail_main?re=&vm=02&id=2735
12. <http://www.asianlii.org/jp/legis/laws/lpaan40o2005376/>
13. <https://www.jnpoc.ne.jp/en/nonprofits-in-japan/legal-framework/>
14. <http://www.japaneselawtranslation.go.jp/law/detail/?id=2035&vm=04&re=02>
15. https://miit.ru/content/гражд+и+торг+право.pdf?id_vf=14346
16. <http://forum.parliament.mn/>
17. <https://www.gdrc.org/ngo/peter-willems.html#one>
18. <https://www.humanrightscareers.com/issues/types-of-ngos/>
19. <https://www.state.gov/non-governmental-organizations-ngos-in-the-united-states/>
20. <https://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/8082>
21. <https://ikon.mn/n/2dtf?fbclid=IwAR2adhMYsbi8kRCZ3i2KVdcOvG16Hv9AIMH QVYNIf9yGey93eeRhEIOPxLg>
22. <https://doi.org/10.2307/1949458>
23. <https://cyberleninka.ru/article/n/yuridicheskoe-litso-publichnogo-prava/viewer>
24. https://www.researchgate.net/publication/228978997_The_electronic_agent_a_legal_personality_under_German_Law

ХАВСРАЛТ**Хавсралт 1.**

БҮГД НАЙРАМДАХ МОНГОЛ АРД УЛСЫН ИРГЭНИЙ ХУУЛЬ (1952)
ГУРАВДУГААР БҮЛЭГ ХУУЛИЙН ЭТГЭЭД
13. Биеэ дааж эд хөрөнгөний эрхийг олж чадах, үүрэг авах, түүнээ хариуцах ба өөрийн эрхийн тухай шүүхэд маргаж чадах хүмүүсийн нэгдэл, албан газар ба байгууллага бол хуулийн этгээдүүд болно. 14. Хуулийн этгээд бол хуулиар тогтоосон журмаар батлагдсан буюу бүртгэгдсэн тусгай дүрэм буюу хуультай байх ёстой. Хуулийн этгээдийн эрх эдлэх явдал нь уул хуулийг баталсан буюу дүрмийг бүртгэсэн үеэс эхэлнэ. Хуулийн этгээд нь иргэний гүйлгээнд өөрийн төлөөлөгч нараар дамжуулан оролцоно. 15. Хэрэв хуулийн этгээд нь өөрийн хууль буюу дүрмээрээ биелүүлэхээс зайлсхийх буюу улсын ашиг тустай харшилбал зохих газруудаас түүний ажиллагааг хориглон зогсоож болно. 16. Төсвийн журмаар санхүүжихгүй бөгөөд аж ахуйн тооцоон дээр ажиллах улсын үйлдвэрүүд ба тэдгээрийн нэгдлүүд нь иргэний гүйлгээнд биеэ даасан хэжлийн этгээдийн адилаар ба үндсэн хөрөнгөнд холбогдолгүй оролцоно. Тэдгээр байгууллагууд бол өөрийн өрийг ганцхан өөрийн мэдэлд байгаа бөгөөд иргэний гүйлгээнээс хасагдаагүй эд хөрөнгөөр хариуцна.

Хавсралт 2.

БҮГД НАЙРАМДАХ МОНГОЛ АРД УЛСЫН ИРГЭНИЙ ХУУЛЬ (1963)
ХОЁРДУГААР БҮЛЭГ ИРГЭН БА ХУУЛИЙН ЭТГЭЭД 2. Хуулийн этгээд
18 дугаар зүйл. Хуулийн этгээдийн тухай Өөртөө тусгайлсан эзэмшсэн эд хөрөнгөтэй, өөрийн нэрийн өмнөөс эд хөрөнгийн ба түүнтэй холбоотой эд хөрөнгийн бус эрх олох, үүрэг бий болгож чадах, мөн шүүх, арбитрын газар нэхэмжлэгч, хариуцагч байж чадах байгууллагыг хуулийн этгээд гэнэ.
19 дүгээр зүйл. Хуулийн этгээд болох улс, хоршоолол, олон нийтийн байгууллага Хуулийн этгээд нь: Аж ахуйн тооцооны үндсэн дээр ажилладаг, өөртөө үндсэн ба эргэлт хөрөнгөтэй, биеэ даасан баланстай улсын үйлдвэр, бусад байгууллага; Улсаас санхүүждэг, биеэ даасан төсөвтэй, дарга эрх баригчид нь /хуулиар хязгаарласнаас бусдаар/ уул төсвийг захиран зарцуулах эрхтэй улсын албан байгууллага; Хөдөө аж ахуйн нэгдэл, үйлдвэр хоршооллын ба олон нийтийн бусад байгууллага, түүнчлэн хууль буюу эдгээр байгууллагын дүрэмд заасан бол тэдгээрийн харьяа биеэ даасан төсөв, баланс бүхий үйлдвэр, албан байгууллага, улс, хоршооллын дундын байгууллага. Хэрэв тус улсын хуульд заасан бол энэ зүйлд дурдсан улсын төсөвтэй байгууллага хуулийн этгээдийн хувиар бус харин БНМАУ-ын нэрийн өмнөөс ажиллаж болно.
22 дугаар зүйл. Хуулийн этгээдийн байгууллага Хуулийн этгээд иргэний эрх олгох, үүрэг гүйцэтгэхдээ хууль, дүрэмд заасан эрх хэмжээний дотор ажиллаж байгаа өөрийн байгууллагаар дамжуулан гүйцэтгэнэ. Хуулийн этгээдийн байгууллагыг томилох буюу сонгох явдлыг дүрэмд зааснаар гүйцэтгэнэ.

24 дугаар зүйл. Хуулийн этгээдийн хүлээх хариуцлага
Хуулийн этгээд хүлээсэн үүргийнхээ талаар зохих хариуцлагыг өөртөө байгаа бөгөөд /улсын байгууллага бол өөрт нь олгосон/ хууль ёсоор төлбөр гаргуулж болох эд хөрөнгөөр хариуцна.
Хуулийн этгээд болох улсын байгууллагын гүйцэтгэвэл зохих үүргийг улс хариуцахгүй, түүнчлэн улсын гүйцэтгэвэл зохих үүргийг эдгээр байгууллага хариуцахгүй. Хэрэв улсын төсөвтэй байгууллагын төсөвт хөрөнгө үүргээ гүйцэтгэхэд нь хүрэлцэхгүй бол шаардагдах хөрөнгийг нөхөн олгох нөхцөл, журмыг БНМАУ-ын Сайд нарын Зөвлөл тогтооно.
Улс, хоршоолол, олон нийтийн байгууллага нь хууль буюу гэрээ, түүнчлэн тэдгээр байгууллагын дүрэмд зааснаас өөрөөр хуулийн этгээд болох доод байгууллагынхаа гүйцэтгэвэл зохих үүргийг хариуцахгүй. Хэрэв хуульд тусгайлан заагаагүй бол хуулийн этгээд болох доод байгууллага нь дээд байгууллагынхаа гүйцэтгэвэл зохих үүргийг хариуцахгүй.
Хоршоолол, олон нийтийн байгууллага гишүүдийнхээ хүлээсэн үүргийг, гишүүд нь эдгээр байгууллагын хүлээсэн үүргийг хариуцахгүй.
Эдгээр байгууллагын хүлээсэн үүргийн талаар төлбөр гаргуулахдаа түүний хувь нийлүүлсэн хөрөнгөөс гаргуулж болохгүй.

Хавсралт 3.

МОНГОЛ УЛСЫН ИРГЭНИЙ ХУУЛЬ (1994)	
ХОЁРДУГААР БҮЛЭГ	
Иргэн ба хуулийн этгээд	
21 дүгээр зүйл. Хуулийн этгээд	Өмчлөх буюу эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулах эрхдээ тусгайлсан эд хөрөнгөтэй; өөрийн үйл ажиллагаагаараа эрх олж, үүрэг бий болгох чадвартай; үйл ажиллагаанаасаа үүсэн гарах үүргийг эд хөрөнгөөрөө хариуцдаг; шүүх арбитрад өөрийн нэрийн өмнөөс оролцдог байгууллагыг хуулийн этгээд гэнэ. Хуулийн этгээд нь ашиг олох үндсэн зорилготой ба ашгийн төлөө, хууль буюу дүрэмд заасан өөр зорилготой ба ашгийн төлөө бус байж болно. Хуулийн этгээдийн тусгайлсан эд хөрөнгийн хувьд түүний үүсгэн байгуулагч буюу оролцогч нь эд хөрөнгийн эрх, үүргээ хадгалдаг буюу хадгалдаггүй байхаар хуулиар тогтоож болно. Үүсгэн байгуулагч буюу оролцогч нь тусгайлсан эд хөрөнгийн тухайд эрх, үүргээ хадгалдаг хуулийн этгээдэд компани, нөхөрлөл, хоршоо, түүнчлэн өмчлөгчөөс санхүүждэг байгууллага хамаарна. Үүсгэн байгуулагч буюу оролцогч нь тухайн хуулийн этгээдийн тусгайлсан эд хөрөнгийн хувьд эд хөрөнгийн эрхээ хадгалдаггүй хуулийн этгээдэд олон нийтийн, шашны байгууллага, буяны болон бусад зорилгоор байгуулагдсан сан хамаарна.
22 дугаар зүйл. Хуулийн этгээдийн иргэний эрх зүйн эрхийн чадвар	Хуулийн этгээд нь үүсгэн байгуулах баримт бичигт заасан үйл ажиллагааныхаа зорилгод нийцсэн эрх эдэлж, үүрэг хүлээнэ. Хуулийн этгээд нь үйл ажиллагааныхаа зорилгод харшлаагүй бөгөөд хууль тогтоомжоор хориглоогүй аливаа үйл ажиллагааг явуулж болно. Хуулийн этгээд нь хуульд заасан зарим үйл ажиллагааг гагцхүү эрх бүхий байгууллагын тусгай зөвшөөрлийн үндсэн дээр явуулна. Хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу хуулийн этгээдийн эрхийг хязгаарлаж болно.
23 дугаар зүйл. Хуулийн этгээд байгуулах, үүсгэн байгуулах баримт бичиг	Хуулийн этгээдийг иргэн, төр, түүнээс эрх олгосон байгууллага, түүнчлэн хуульд заасан бол бусад хуулийн этгээд, гадаад улсын иргэн, байгууллага, харьяалалгүй хүн хуульд заасан журмын дагуу үүсгэн байгуулж болно. Хуулийн этгээдийг байгуулахад үүсгэн байгуулах баримт бичгийг бүрдүүлэх ба түүний төрөл, хэлбэр, бүрдүүлэх журмыг хуулиар тогтооно. Хуулийн этгээдийг үүсгэн байгуулах баримт бичиг нь эрх бүхий байгууллагын шийдвэр, дүрэм, үүсгэн байгуулах тухай гэрээ байж болно. Хуулийн этгээдийн дүрмийг түүний үүсгэн байгуулагч /оролцогч/, эсхүл түүнээс эрх олгогдсон байгууллага батална.
6. Хуульд заасан бол хуулийн этгээдийг үүсгэн байгуулах тухай гэрээ	байгуулна.
8. Хуульд заасан бол хуулийн этгээдийг улсын бүртгэлд бүртгэнэ.	
25 дугаар зүйл. Хуулийн этгээдийн байгууллага	Хуулийн этгээд нь байгууллагаараа дамжуулан иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцоно. Хуулийн этгээдийн байгууллагын эрх зүйн байдлыг хууль буюу үүсгэн байгуулах баримт бичгээр тодорхойлно.

32 дугаар зүйл. Компани Гишүүд /хувьцаа эзэмшигчид/-ийн оруулсан хувь хөрөнгөөс бүрдэх дүрмийн сантай, хүлээсэн үүргээ өөрийн хөрөнгөөр хариуцдаг, гишүүн нь гагцхүү дүрмийн санд оруулсан хөрөнгийнхөө хэмжээгээр хариуцлага хүлээдэг хуулийн этгээдийг компани гэнэ. Компани нь ганц гишүүнтэй байж болно. Дүрмийн сан нь үүсгэн байгуулах баримт бичигт дурдсан хэмжээний ногдол хувьд хуваагддаг, гишүүн нь бусад гишүүний ногдол хувь эзэмших эрхийг тэргүүн ээлжинд худалдан авах давуу эрхтэй компанийг хязгаарлагдмал хариуцлагатай компани гэнэ. Гишүүнд ногдол хувь эзэмших эрхийн гэрчилгээ олгоно. Дүрмийн сан нь нэг бүрийн нэрлэсэн үнэ бүхий тодорхой тооны хувьцаанд хуваагддаг хувьцаа эзэмшигчид нь хувьцаагаа нийтэд чөлөөтэй худалддаг, эсхүл хувьцаа эзэмшигч нь бусад хувьцаа эзэмшигчдийн хувьцааг тэргүүн ээлжинд худалдан авах давуу эрхтэй компанийг хувьцаат компани гэнэ. Компанийн эрх зүйн байдлыг хуулиар тогтооно.
33 дугаар зүйл. Нөхөрлөл Гишүүдийн оруулсан хувь хөрөнгөөс бүрдэх эд хөрөнгөтэй, хүлээсэн үүргээ энэхүү эд хөрөнгө болон гишүүдийн хувийн өмчийн эд хөрөнгөөр хуульд заасны дагуу хариуцлаг хуулийн этгээдийг нөхөрлөл гэнэ. Нөхөрлөлийн эд хөрөнгө хүрэлцэхгүй тохиолдолд бүх гишүүд нь хувийн өмчийн эд хөрөнгөөр нөхөрлөлийн хүлээсэн үүргийг хамтран хариуцдаг нөхөрлөлийг бүрэн хариуцлагатай нөхөрлөл гэнэ. Нөхөрлөлийн эд хөрөнгө хүрэлцэхгүй тохиолдолд наад зах нь нэг гишүүн хувийн өмчийн эд хөрөнгөөр нөхөрлөлийн хүлээсэн үүргийг бүрэн /бүрэн хариуцлагатай гишүүн/ хариуцдаг нөхөрлөлийг бүрэн бус хариуцлагатай нөхөрлөл гэнэ. Нөхөрлөлийн бусад гишүүд нь бүрэн бус хариуцлагатай байна. Нөхөрлөлийн өөр хэлбэрийг хуулиар тодорхойлж болно. Нөхөрлөлийн эрх зүйн байдлыг хуулиар тогтооно.
34 дүгээр зүйл. Хоршоо Материаллаг болон нийгэм, соёлын нийтлэг хэрэгцээгээ хангах зорилгоор хувь хүмүүс сайн дураараа нэгдсэн, ардчилсан удирдлага, хяналт бүхий, хамтран өмчлөх дундын эд хөрөнгө дээр үндэслэн аж ахуй эрхлэх хуулийн этгээдийг хоршоо гэнэ. Хоршоод аж ахуйн үйл ажиллагаа хамтран эрхлэх зорилгоор дундын хоршоо байгуулж болно. Хариуцлагын хэмжээ болон олсон орлогыг гишүүдэд хуваарилах журмыг үүсгэн байгуулах баримт бичигт заана. Хоршооны эрх зүйн байдлыг хуулиар тогтооно.
35 дугаар зүйл. Хуулийн этгээдийн нэгдэл Хуульд өөрөөр заагаагүй бол компани, нөхөрлөл, хоршоо нь үйл ажиллагаагаа зохицуулах зорилгоор нэгдэж болно. Нэгдлийг ашгийн төлөө, эсхүл ашгийн төлөө бус байгууллагын хэлбэрээр байгуулна. Олон нийтийн болон шашны байгууллага, сан нь гагцхүү ашгийн төлөө бус байгууллагын хэлбэрээр нэгдэл байгуулж болно. Нэгдлийн оролцогчид хуулийн этгээдийн эрхээ хадгална.
36 дугаар зүйл. Олон нийтийн болон шашны байгууллага, сан Оюуны, материаллаг болон материаллаг бус бусад ашиг сонирхлоо хамгаалах зорилгоор сайн дурын үндсэн дээр нэгдсэн иргэд, хуулийн этгээдийн нэгдлийг олон нийтийн байгууллага гэнэ. Сүсэгтэн олны шашны зан үйл, хурал ном, боловсролын хэрэгцээг хангах зорилго бүхий байгууллагыг шашны байгууллага гэнэ. Нийгэм, соёл, боловсрол, буяны болон нийтэд тустай бусад зорилгоор сайн дурын хандив, тусламж төвлөрүүлж, гагцхүү дүрэмдээ заасан зориулалтын дагуу захиран зарцуулах эрх бүхий сайн дурын, гишүүнчлэлгүй байгууллагыг сан гэнэ. Олон нийтийн болон шашны байгууллага, сан нь ашгийн төлөө бус байна. Олон нийтийн болон шашны байгууллага, сангийн эрх зүйн байдлыг хуулиар тодорхойлно.
37 дугаар зүйл. Төр болон аймаг, нийслэл, сум, дүүрэг, иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцох Төрийн хувьд төрийн эрх барих дээд байгууллага; аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн хувьд тэдгээрийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал нь энэ хуульд заасан иргэний эрх, үүргийг хэрэгжүүлнэ. Хууль буюу гэрээнд зааснаар тэдгээр нь иргэний эрх, үүргээ хэрэгжүүлэх эрхийг бусдад шилжүүлж болно.

Хавсралт 4.

Албан газар			
№	Хууль	Бүлэг	Залт
1	Банкны тухай хууль	Тавдугаар дэд бүлэг Банкийг татан буулгах	68.6.Банкны эрх хүлээн авагч нь банкны эрх хүлээн авагч томилогдсон хугацаа, банк хадгаламжийн үйл ажиллагаа явуулахгүй тухай болон банкны эрх хүлээн авагчаас шаардлагатай гэж үзсэн бусад асуудлыг тусгасан банкныг татан буулгах тухай шийдвэрийг тухайн банкны бүх салбар, албан газарт нэн даруй байршуулж, олон нийтэд мэдээлнэ.
2	Даатгалын мэргэжлийн оролцогчийн тухай	Гуравдугаар бүлэг. Даатгалын мэргэжлийн оролцогчийн үйл ажиллагаа эрхлэх тусгай зөвшөөрөл олгох	13.2.1.мэргэжлийн оролцогчийн үйл ажиллагаа явуулах зорилгоор сурталчилгаа, ухуулга хийх, эсхүл ийм зорилгоор албан газар нээх, ажиллуулах;
3	Монгол Улсын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай	Дөрөвдүгээр бүлэг. Засаг дарга, түүний бүрэн эрх	28.1.Баг, хорооны Засаг дарга харьяалах нутаг дэвсгэртээ дараахь бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ: 28.1.19.нутаг дэвсгэрт нь үйл ажиллагаа явуулдаг аж ахуйн нэгж, албан газар...
4	Монгол Улсын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай	Зургаадугаар бүлэг. Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн удирдлагын үйл ажиллагааны баталгаа	40.3.Засаг захиргааны тухайн нэгжид үйл ажиллагаа явуулдаг бөгөөд дээд шатны байгууллагад харьяалагддаг аж ахуйн нэгж, албан газар...
5	Статистикийн тухай	Хоёрдугаар бүлэг. Статистикийн мэдээллийн тогтолцоо	3.Албан ёсны статистикийн мэдээллийг Үндэсний статистикийн хороо, яам, төрийн бусад албан газар, бүх шатны Засаг дарга эрхлэн гаргана.
6	Статистикийн тухай	Хоёрдугаар бүлэг. Статистикийн мэдээллийн тогтолцоо	6.2.Мөнгө, зээл, санхүү, гааль, татвар, байгаль орчин, соёл, урлаг, боловсрол, шинжлэх ухаан техник, технологи, хүн амын эрүүл мэнд, нийгмийн хамгаалал, хүнсний аюулгүй байдал, шүүхийн статистикийн мэдээллийг холбогдох яам, төрийн бусад албан газар тус тус эрхлэн гаргаж, Үндэсний статистикийн хороонд өгнө.
7	Статистикийн тухай	Тавдугаар бүлэг. Төрийн гүйцэтгэх байгууллагын статистикийн үйл ажиллагааны талаархи бүрэн эрх	18 дугаар зүйл. Яам, төрийн бусад албан газар, бүх шатны Засаг дарга статистикийн мэдээллийн талаар дараахь нийтлэг бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ:
8	Статистикийн тухай	Тавдугаар бүлэг. Төрийн гүйцэтгэх байгууллагын статистикийн үйл ажиллагааны талаархи бүрэн эрх	19 дүгээр зүйл. Яам, төрийн бусад албан газар энэ хуулийн 18 дугаар зүйлд заасан нийтлэг бүрэн эрхээс гадна дараахь бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ:
9	Төрийн болон орон нутгийн өмчийн тухай	Хоёрдугаар бүлэг. Төрийн өмчийн зүйлс	5.1.Төрийн өөрийн өмчид энэ хуулийн 4 дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэгт зааснаас бусад төр эзэмшиж, ашиглаж, захиран зарцуулж болох дараахь эд хөрөнгө хамаарна: 1/ төрийн байгууллага, албан газарт эзэмшүүлсэн эд хөрөнгө;

10	Төрийн болон орон нутгийн өмчийн тухай	Дөрөвдүгээр бүлэг. Төрийн өмчит хуулийн этгээд, түүний эд хөрөнгийн эрх	13 дугаар зүйл. Төр чиг үүргээ хэрэгжүүлэх болон нийгмийн хэрэгцээг хангах зорилгоор төр өөрийн өмчөөр дангаараа байгуулсан хуулийн этгээдийг төрийн өмчит хуулийн этгээд гэнэ. Төрийн өмчит хуулийн этгээдийг эд хөрөнгийн эрхийн байдлаар нь дор дурдсанаар ангилна: 1/ төрийн байгууллага, албан газар; 14 дүгээр зүйл 1.Төрийн өмчит үйлдвэрийн газраас бусад улсын төсвөөс санхүүждэг хуулийн этгээдийг төрийн байгууллага, албан газар гэнэ. 2.Төрийн байгууллага, албан газар төрийн болон орон нутгийн өмчит төрөлжсөн мэргэшлийн эмнэлэг, нэгдсэн эмнэлэг нь өөрт олгогдсон эд хөрөнгийн талаар дараахь эрх, үүрэгтэй: 17 дугаар зүйл. 1. Улсын төсөвт үйлдвэрийн газар нь эд хөрөнгийн талаар энэ хуулийн 14 дүгээр зүйлд заасан төрийн байгууллага, албан газартай нэгэн адил эрхтэй.
11	Хуулийн этгээдийн улсын бүртгэлийн тухай	Хоёрдугаар бүлэг. Улсын бүртгэлийн байгууллага, түүний чиг үүрэг	7 дугаар зүйл. 7.1.Улсын бүртгэлийн байгууллага дараах хуулийн этгээд, түүний салбар, төлөөлөгчийн газрыг бүртгэнэ: ... 7.1.8.төрийн байгууллага, албан газар;...
12	Хөрөнгө оруулалтын тухай	Нэгдүгээр бүлэг. Нийтлэг үндэслэл	4 дүгээр зүйл.Хуулийн үйлчлэх хүрээ 4.5.Төрийн болон орон нутгийн өмчийн хөрөнгөөр бараа, ажил, үйлчилгээ худалдан авах тухай хуульд заасны дагуу төрийн байгууллага, албан газарт улсын болон орон нутгийн төсвөөс хийх хөрөнгө оруулалтад энэ хууль хамаарахгүй.

Хавсралт 5.

Төрийн болон орон нутгийн өмчит хуулийн этгээд			
№	Хууль	Бүлэг	Заалт
1	Төсвийн тухай хууль	Нэгдүгээр бүлэг. Нийтлэг үндэслэл	3.1.Энэ хууль нь төсвийн байгууллага, түүний албан тушаалтан, Засгийн газрын болон орон нутгийн тусгай сан, төрийн чиг үүрэгт хамаарах ажил, үйлчилгээг гэрээний үндсэн дээр хэрэгжүүлдэг болон хууль тогтоомжийн дагуу төсөвт орлого төвлөрүүлэх үүрэг хүлээдэг төрийн болон орон нутгийн өмчит, төрийн болон орон нутгийн өмчийн оролцоотой хуулийн этгээдэд хамаарна. 4.1.34."төсвийн байгууллага" гэж баталсан төсвийн дагуу төрийн чиг үүрэгт хамаарах ажил, үйлчилгээг хэрэгжүүлдэг, Хуулийн этгээдийн улсын бүртгэлийн тухай хуульд заасны дагуу улсын бүртгэлийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны байгууллагад бүртгүүлсэн төрийн болон орон нутгийн өмчит, ашгийн төлөө бус хуулийн этгээдийг; 8.9.8.Төрийн болон орон нутгийн өмчит, төрийн болон орон нутгийн өмчийн оролцоотой хуулийн этгээд жилийн эцсийн санхүүгийн тайлангаа дараа жилийн 02 дугаар сарын 15-ны дотор төрийн аудитын байгууллагад хүргүүлж, аудит хийсэн тайланг 3 дугаар сарын 15-ны дотор харьяалагдах төсвийн ерөнхийлөн захирагч болон санхүү, төсвийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагад хүргүүлэх.

2	Төсвийн тухай хууль	Дөрөвдүгээр бүлэг. Төсвийн бүтэц	23.3.Татварын бус орлого нь төрийн болон орон нутгийн өмчит, төрийн болон орон нутгийн өмчийн оролцоотой хуулийн этгээдийн төрийн болон орон нутгийн өмчид ногдох хувьцааны ногдол ашиг, төрийн болон орон нутгийн өмчийн эд хөрөнгийг ашигласны төлбөр, төрийн болон орон нутгийн өмчийг түрээслэсний орлого, торгуулийн орлого, төсвийн байгууллагын туслах үйл ажиллагааны орлого, Засгийн газрын зээллэг, тусламж болон хууль тогтоомжийн дагуу төсөвт төвлөрүүлэх бусад орлогоос бүрдэнэ. 25.1.2.төрийн болон орон нутгийн өмчит бус этгээдээс авах тусламж, хандив. 25.4.Төсвийн байгууллага төсвийн ерөнхийлөн захирагчаараа дамжуулан дараах тохиолдолд төрийн болон орон нутгийн өмчит бус хуулийн этгээдээс мөнгөн хөрөнгө, хөдлөх эд хөрөнгийн хэлбэрээр тусламж, хандив авч болно: 25.9.Хуульд өөрөөр заагаагүй бол төрийн болон орон нутгийн өмчит бус хуулийн этгээд татвар ногдуулсны дараах ашгаас хандив, тусламж өгнө. 25.10.Төрийн болон орон нутгийн өмчит хуулийн этгээд хандив, тусламж өгөхийг хориглоно.
3	Төсвийн тухай хууль	Тавдугаар бүлэг. Төсвийн төсөл боловсруулах өргөн мэдүүлэх батлах	32.2.10.төрийн болон орон нутгийн өмчит, төрийн болон орон нутгийн өмчийн оролцоотой хуулийн этгээдийн төсөвт төлөх ногдол ашгийн хэмжээ;
4	Төсвийн тухай хууль	Зургаадугаар бүлэг. Төсвийн хэрэгжилт, гүйцэтгэл	43.1.5.төрийн болон орон нутгийн өмчит бус этгээдээс авсан тусламж, хандив. 47.1.Төсвийн захирагч нь дараах нэмэлт төсвийг холбогдох төсөл, арга хэмжээнд зарцуулж болно: 47.1.1.төрийн болон орон нутгийн өмчит бус этгээдээс авсан хандив, тусламж;
5	Төсвийн тухай хууль	Долдугаар бүлэг. Өмч хөрөнгө, болзошгүй өмч хөрөнгө болзошгүй өр төлбөр	52.6.2.төрийн болон орон нутгийн өмчит, төрийн болон орон нутгийн өмч давамгайлсан хуулийн этгээдийн өр;

Хавсралт 6.

Төрийн болон орон нутгийн өмчит аж ахуйн нэгж			
№	Хууль	Бүлэг	Заалт
1	Төсвийн тухай хууль	Дөрөвдүгээр бүлэг. Төсвийн бүтэц	24.2.Төрийн болон орон нутгийн өмчит аж ахуйн нэгжийн өөрөө санхүүжүүлснээс бусад хэлбэрээр төрийн болон орон нутгийн өмч бий болгох, худалдан авах, хуулийн этгээд үүсгэн байгуулах зардал, хувь оролцоо, дүрмийн санд оруулсан хөрөнгө, түүнтэй холбогдсон бүх төрлийн санхүүгийн хэрэгсэл нь тухайн шатны төсвийн зарлага байна.

Хавсралт 7.

Төрийн өмчит компани			
№	Хууль	Бүлэг	Заалт
1	Зөрчлийн тухай	Арван тавдугаар бүлэг. Төрийн байгууллагын хэвийн үйл ажиллагааны эсрэг зөрчил	15.30 дугаар зүйл. ...төрийн өмчит компани, олон улсын байгууллагын дарга, захирлын албан тушаал эрхэлж байсан болон эрхэлж байгаа хүн, эсхүл түүнтэй хамаарал бүхий этгээд нь нийтийн албанаас чөлөөлөгдсөнөөс хойш хоёр жилийн хугацаанд нээлттэй тендер шалгаруулалтаар шийдвэрлэснээс бусад тохиолдолд ... болсон бол хүнийг нэг мянган нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгоно.
2	Иргэний тэтгэвэр барьцаалсан зээлийн төлбөрийг төрөөс нэг удаа төлөх тухай		5 дугаар зүйл. 5.5.Тэтгэврийн зээлийг төлөхтэй холбоотойгоор энэ хуулийн 5.1-д заасан төрийн өмчит компани зээл авах болон үнэт цаас гаргахдаа Төрийн болон орон нутгийн өмчийн тухай хуулийн 21 дүгээр зүйлийн 16 дахь хэсэгт заасан зөвшөөрлийг авахгүй.
3	Компанийн тухай	Нэгдүгээр бүлэг.	2 дугаар зүйл.Хуулийн үйлчлэх хүрээ 2.6.Энэ хуулийн 2.5-д заасны дагуу үүссэн төрийн өмчит компанийн хувьд өмчлөгч нь төрийг төлөөлж Улсын Их Хурал, орон нутгийн өмчит компанийн хувьд тухайн орон нутгийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал байх бөгөөд тэдгээрийг төлөөлж хувьцаа эзэмшигч нь Засгийн газар болон орон нутгийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлаас эрх олгосон этгээд байж болно.
4	Компанийн тухай	Компани байгуулах	12.5.2.төрийн өмчит үйлдвэрийн газрыг компанийн хэлбэрт оруулан өөрчлөн байгуулах замаар үүссэн төрийн өмчит компанийн;
5	Нийтийн албанд нийтийн болон хувийн ашиг сонирхлыг зохицуулах ашиг сонирхлын зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай	Гуравдугаар бүлэг. Албан тушаалтанд тавигдах хориглолт хязгаарлалт	...төрийн өмчит компани, олон улсын байгууллагын дарга, захирлын албан тушаал эрхэлж байсан болон эрхэлж байгаа хүн, эсхүл түүнтэй хамаарал бүхий этгээд нээлттэй тендер шалгаруулалтаар шийдвэрлэснээс бусад тохиолдолд ...хувиараа аж ахуй эрхлэгч байж болохгүй.

Хавсралт 8.

Төрийн болон орон нутгийн өмчит компани			
№	Хууль	Бүлэг	Заалт
1	Компанийн тухай хууль	Нэгдүгээр бүлэг. Нийтлэг үндэслэл	2.5.Төрийн болон орон нутгийн өмчит үйлдвэрийн газрыг компанийн хэлбэрт оруулан өөрчлөн зохион байгуулах замаар үүссэн төрийн болон орон нутгийн өмчит компанийн үйл ажиллагааг энэ хуулиар зохицуулна.
2	Компанийн тухай хууль	Есдүгээр бүлэг. Компанийн удирдлдага	79.4.Төрийн болон орон нутгийн өмчит компани, 50 буюу түүнээс дээш хувийн төрийн болон орон нутгийн өмчийн оролцоотой компанийн төлөөлөн удирдах зөвлөлийн хараат бус гишүүн энэ хуулийн 76.1, 79.3-т зааснаас гадна дараах эрх, үүрэгтэй:

Хавсралт 9.

Төрийн өмчит хувьцаат компани			
№	Хууль	Бүлэг	Заалт
1	Монгол Улсын 2014 оны төсвийн тухай	Хоёрдугаар бүлэг. Монгол Улсын 2014 оны төсвийн орлого, зарлага болон хөрөнгө өрийн удирдлага	3 дугаар зүйл. Монгол Улсын төсөвт 2014 оны төсвийн жилд төсвийн ерөнхийлөн захирагч, түүний харьяа байгууллага, бусад байгууллагын төвлөрүүлэх орлогын хэмжээг доор дурдсанаар баталсугай: Монголын төмөр зам төрийн өмчит хувьцаат компани
2	Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, түүний удирдлагын тухай	Гуравдугаар бүлэг. Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлийн тогтолцоо, оролцогчдын эрх, үүрэг	8.2.Энэ хуулийн 8.1-д зааснаас бусад төрийн захиргааны байгууллага, шинжлэх ухааны төв байгууллага, төрийн өмчит хувьцаат компани, сан, Хөгжлийн банк, төрийн гүйцэтгэх байгууллагын чиг үүргийг эрхлэн гүйцэтгэгчид, мэргэжлийн холбоод, иргэний нийгмийн байгууллагууд болон хувийн хэвшлийн хуулийн этгээд холбогдох хууль тогтоомжид заасны дагуу хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн үйл ажиллагаанд оролцоно.

Хавсралт 10.

Төрийн болон орон нутгийн өмчит үйлдвэрийн газар			
№	Хууль	Бүлэг	Заалт
1	Дампуурлын тухай хууль	Нэгдүгээр бүлэг. Нийтлэг үндэслэл	3.1.2."хариуцагч" гэж тусгай зориулалтын компани, орон сууцны санхүүжилтийн компаниас бусад төлбөрийн чадваргүй болсон нөхөрлөл, хоршоо, компани, төрийн болон орон нутгийн өмчит үйлдвэрийн газар, хуулийн этгээдийн эрх бүхий төрийн бус байгууллагыг;
2	Дампуурлын тухай хууль	Хоёрдугаар бүлэг. Дампуурлын хэрэг үүсгэх	16.1.Засгийн газар, иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал төлбөрийн чадваргүй болсон төрийн болон орон нутгийн өмчит үйлдвэрийн газрын өр, төлбөрийг төлөх тухай баталгааг нэхэмжлэгчдийн анхны хурлаас өмнө шүүхэд гаргаж болно.
3	Компанийн тухай хууль	Нэгдүгээр бүлэг. Нийтлэг үндэслэл	2.3.Төрийн болон орон нутгийн өмчит үйлдвэрийн газрыг хувьчлах замаар байгуулагдсан компанийн үйл ажиллагааг энэ хуулиар, түүнийг үүсгэн байгуулахтай холбогдсон харилцааг Төрийн болон орон нутгийн өмчийн тухай хуулиар зохицуулна.
4	Компанийн тухай хууль	Нэгдүгээр бүлэг. Нийтлэг үндэслэл	2.5.Төрийн болон орон нутгийн өмчит үйлдвэрийн газрыг компанийн хэлбэрт оруулан өөрчлөн зохион байгуулах замаар үүссэн төрийн болон орон нутгийн өмчит компанийн үйл ажиллагааг энэ хуулиар зохицуулна.
5	Компанийн тухай хууль	Гуравдугаар бүлэг. Компани байгуулах	12.5.Төр, түүний байгууллага нь дараах тохиолдолд компанийн үүсгэн байгуулагч болон түүний хувьцаа эзэмшигч байж болно: 12.5.1.төрийн болон орон нутгийн өмчит үйлдвэрийн газрыг хувьчилснаар шинээр бий болсон компанийн;
6	Концессын тухай хууль	Хоёрдугаар бүлэг. Концессын талаар төрийн нутгийн захиргааны болон нутгын өөрөө удирдах байгууллын бүрэн эрх	8.2.Төрийн, нутгийн захиргааны болон нутгийн өөрөө удирдах байгууллага, төрийн болон орон нутгийн өмчит үйлдвэрийн газар нь концесс эзэмшигчид шилжүүлсэн концессын зүйлийг ажиллуулах, засвар үйлчилгээ хийх, шинэчлэн сайжруулах эрх буюу үүрэг хүлээхгүй бөгөөд концесс эзэмшигчийн зөвшөөрөлгүйгээр концессын зүйлтэй холбогдсон зээлийн гэрээ, эсхүл барьцааны гэрээ байгуулахыг хориглоно.

Хавсралт 11.

Аж ахуйн тооцоот үйлдвэрийн газар			
№	Хууль	Бүлэг	Заалт
1	Төрийн болон орон нутгийн өмчийн хөрөнгөөр бараа ажил үйлчилгээ худалдан авах тухай	Зургаадугаар бүлэг. Худалдан авах ажиллагааны удирдлага	45.7.Зэвсэгт хүчний нэгтгэл, анги, хил хамгаалах, онцгой байдлын байгууллага, цагдаа, дотоодын цэрэг, хорих байгууллагын тусгай хэрэгцээний бараа, ажил, үйлчилгээг тухайн салбарын төрийн өмчит аж ахуйн тооцоот үйлдвэрийн газраар гүйцэтгүүлэх... нээлттэй тендер шалгаруулалтын журмыг хэрэглэхгүй байж болно.
2	Аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татварын тухай	Нэгдүгээр бүлэг. Нийтлэг үндэслэл	4.1.1.“аж ахуйн нэгж” гэж улсын бүртгэлд бүртгэгдэж, аж ахуйн үйл ажиллагаа эрхэлж байгаа компани, нөхөрлөл, хоршоо, төрийн болон орон нутгийн өмчит аж ахуйн тооцоотой үйлдвэрийн газар, тэдгээртэй адилтгах орлогын албан татвар төлөх үүрэг бүхий хуулийн этгээд, хуулийн этгээдийн эрхгүй этгээд болон үндсэн үйл ажиллагаа нь ашгийн бус боловч бараа борлуулах, ажил гүйцэтгэх, үйлчилгээ үзүүлж орлого олсон дотоод, гадаадын хуулийн этгээдийг;
3	Жижиг дунд үйлдвэр, үйлчилгээг дэмжих тухай	Нэгдүгээр бүлэг. Нийтлэг үндэслэл	3.2.Төрийн бус байгууллага, төрийн болон орон нутгийн өмчит, түүний оролцоотой компани, улсын төсөвт үйлдвэрийн газар, төрийн болон орон нутгийн өмчит аж ахуйн тооцоотой газар, гадаад улсын хуулийн этгээд энэ хуулийн зохицуулалтад хамаарахгүй.
4	Төрийн болон орон нутгийн өмчийн тухай	Дөрөвдүгээр бүлэг. Төрийн өмчит хуулийн этгээд, түүний эд хөрөнгийн эрх Тавдугаар бүлэг. Төрийн өмчийг эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулах журам	15 дугаар зүйл. Төрийн өмчит үйлдвэрийн газрын ангилал 1.Төрийн өмчит үйлдвэрийн газар гэдэгт дан ганц төрийн өмчид үндэслэсэн болон улсын төсвөөс санхүүждэг үйлдвэрийн газар орох бөгөөд тэдгээрийг эд хөрөнгийн эрхийн байдлаар нь аж ахуйн тооцоотой үйлдвэрийн газар, улсын төсөвт үйлдвэрийн газар гэж ангилна: 2.Өөрт олгогдсон эд хөрөнгийн үндсэн дээр өөрийгөө санхүүжүүлэх зарчмаар ажиллаж бие даан иргэний гүйлгээнд ордог хуулийн этгээдийг аж ахуйн тооцоотой үйлдвэрийн газар гэнэ. 16 дугаар зүйл. Аж ахуйн тооцоотой үйлдвэрийн газрын эд хөрөнгийн эрх 1. Аж ахуйн тооцоотой үйлдвэрийн газар нь эд хөрөнгийн талаар дараахь эрх, үүрэгтэй:..... 2. Аж ахуйн тооцоотой үйлдвэрийн газар үндсэн хөрөнгийг зөвхөн төрийн өмчийн бодлого, зохицуулалтын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны байгууллагын зөвшөөрөлтэйгээр данснаас хасах буюу борлуулах, устгах эрхтэй. 18 дугаар зүйл. Аж ахуйн тооцоотой үйлдвэрийн газрын захиргаа 1.Аж ахуйн тооцоотой үйлдвэрийн газрын өдөр тутмын үйл ажиллагааг үйлдвэрийн газрын Захирал удирдана. Захирлыг төрийн өмчийн бодлого, зохицуулалтын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны байгууллага, зохих салбар, хүрээний яам, агентлагтай зөвшилцөн томилох буюу өөрчилнө. 5. Аж ахуйн тооцоотой үйлдвэрийн газрын захиргааны албан тушаалын жагсаалт, орон тооны нормативыг төрийн өмчийн бодлого, зохицуулалтын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны байгууллага тогтооно.

4			19 дүгээр зүйл. Аж ахуйн тооцоотой үйлдвэрийн газрын захиралтай байгуулах гэрээ Аж ахуйн тооцоотой үйлдвэрийн газрын захирлыг / цаашид «захирал» гэх/ томилохдоо гэрээ байгуулна. Гэрээнд дараахь нөхцөлийг тусгана: 24 дүгээр зүйл. Аж ахуйн тооцоотой үйлдвэрийн газар өөрийн чиг, үүрэг зорилтыг ...Сангийн ямаар зардлын дээд хязгаарыг батлуулна. 25 дугаар зүйл. 3. Аж ахуйн тооцоотой үйлдвэрийн газраас бүтээгдэхүүн, ажил үйлчилгээндээ ... гэж үзвэл Засгийн газраас хянаж, өөрчлүүлэх тухай шийдвэр гаргаж болно.
5	Хуулийн этгээдийн улсын бүртгэлийн тухай	Хоёрдугаар бүлэг. Улсын бүртгэлийн байгууллага, түүний чиг үүрэг	7.1.Улсын бүртгэлийн байгууллага дараах хуулийн этгээд, түүний салбар, төлөөлөгчийн газрыг бүртгэнэ: 7.1.10.аж ахуйн тооцоотой үйлдвэрийн газар.

Хавсралт 12.

Олон нийтийн байгууллага			
№	Хууль	Бүлэг	Залт
1	Байгаль орчныг хамгаалах тухай	Нэгдүгээр бүлэг. Нийтлэг үндэслэл	4 дүгээр зүйл.Байгаль орчныг хамгаалах талаархи иргэний эрх, үүрэг 1.Иргэн байгаль орчныг хамгаалах талаар дараахь эрхийг эдэлнэ: ...3/байгаль орчныг хамгаалах олон нийтийн байгууллага байгуулах, хөрөнгийн сан үүсгэх нутгийн иргэд сайн дурын үндсэн дээр нэгдэж байгалийн баялгийг арчлан хамгаалах, нөхөн сэргээх, түүний ашиг шимийг хүртэх;
2	Байгаль орчныг хамгаалах тухай	Зургаадугаар бүлэг. Байгаль орчин, байгалийн баялгийг хамгаалах талаархи аж ахуйн нэгж байгууллагын үүрэг	32 дугаар зүйл.Байгаль орчныг хамгаалахад төрийн бус байгууллага оролцох 1.Байгаль орчин, түүний баялгийг хамгаалах дүрмийн зорилго бүхий олон нийтийн байгууллага болон байгалийн нөөцийн хамтын менежмент эрхлэн явуулах нөхөрлөл байгаль орчныг хамгаалах талаар дараахь үйл ажиллагааг хэрэгжүүлж болно:
3	Газрын хэвлийн тухай /энэ хуулийн гарчигт 1994 оны 12 дугаар сарын 5-ны өдрийн хуулиар өөрчлөлт оруулсан	Долдугаар бүлэг. Газрын хэвлийг хамгаалах	44 дүгээр зүйл.Газрын хэвлийг хамгаалах, ашиглах арга хэмжээг хэрэгжүүлэхэд олон нийтийн байгууллага, хөдөлмөрийн хамт олон, иргэдийн оролцоо 1.Олон нийтийн байгууллага, хөдөлмөрийн хамт олон нь хууль тогтоомж, дүрмийнхээ дагуу газрын хэвлийг хамгаалах, зохистой ашиглах арга хэмжээг хэрэгжүүлэхэд оролцож, төрийн байгууллагад тус дэмжлэг үзүүлэх үүрэгтэй.
4	Жендэрийн эрх тэгш байдлыг хангах тухай	Гуравдугаар бүлэг. Жендэрийн эрх тэгш байдлыг хангах үйл ажиллагааны удирдлага, зохион байгуулалт Дөрөвдүгээр бүлэг. Жендэрийн эрх тэгш байдлын тухай хууль тогтоомж зөрчсөн талаархи гомдлыг хянан шийдвэрлэх	22.1.Жендэрийн эрх тэгш байдлыг хангахад олон нийтийн байгууллага дараахь оролцоотой байна:.... 23.2.Энэ хуулиар баталгаажуулсан жендэрийн эрх тэгш байдлыг хангах, мөн эрэгтэй, эмэгтэй хүний тэгш эрх, тэгш боломж, тэгш хандлагыг аж ахуйн нэгж, байгууллага, албан тушаалтан зөрчсөн гэж үзвэл үйлдвэрчний эвлэлийн болон бусад олон нийтийн байгууллага гомдол гаргах эрхтэй.

5	Монгол Улсын засгийн газрын тухай	Хоёрдугаар бүлэг. Засгийн газрын бүрэн эрх	7 дугаар зүйл.Хуулийн биелэлтийг зохион байгуулж хангах талаархи Засгийн газрын бүрэн эрх 5.Нам, олон нийтийн байгууллага, хувийн өмчийн аж ахуйн нэгж хууль тогтоомжийг хэрхэн биелүүлж байгаад хуулиар олгосон эрх хэмжээнийхээ хүрээнд хяналт тавина. 6.Шаардлагатай бол нам, олон нийтийн байгууллага, хувийн өмчийн аж ахуйн нэгжийн удирдлагын хүсэлтийг үндэслэн тэдгээрийн мэдээллийг хэлэлцэж болно. 9 дүгээр зүйл.Нийгмийн хөгжлийн бодлого боловсруулж хэрэгжүүлэх, хүн амын нийгмийн хамгаалалтын талаархи Засгийн газрын бүрэн эрх 4.Хүн амын эрүүл мэндийг хамгаалах, биеийн тамир, спортыг хөгжүүлэх бодлого боловсруулан хэрэгжүүлнэ. Хууль тогтоомжид заасны дагуу хүн амын эрүүл мэндийг хамгаалах ажилд улс, олон нийтийн байгууллага, иргэдийн хүчийг нэгтгэн зохион байгуулна. 11 дүгээр зүйл.Хүрээлэн байгаа орчныг хамгаалах, байгалийн баялгийг зүй зохистой ашиглах талаархи Засгийн газрын бүрэн эрх
6	Нийслэлийн рэх зүйн байдлын тухай	Хоёрдугаар бүлэг. Нийслэлийн удирдлага Гуравдугаар бүлэг. Нийслэлийн удирдлага, иргэд байгууллагын хоорондын харилцаа	7 дугаар зүйл. Удирдлагын үйл ажиллагааны үндсэн зарчим ...3. Нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал, засаг дарга, үйл ажиллагаандаа иргэдийн санал бодол, нутаг дэвсгэртээ ажиллаж буй төр, олон нийтийн байгууллага, аж ахуйн нэгж, сүм хийд, буяны болон сайн санааны байгууллага, олон түмний идэвх оролцсонд тулгуурлах зарчмыг баримтална. 12 дугаар зүйл. Төр, олон нийтийн байгууллага, аж ахуйн нэгжээс нийслэлийн өмнө хүлээх үүрэг Нийслэлийн нутаг дэвсгэрт үйл ажиллагаа явуулж байгаа төр, олон нийтийн байгууллага, аж ахуйн нэгж нь өмчийн хэлбэрээр үл хамааран нийслэлийн өмнө дараахь үүрэг хүлээнэ:
7	Инновацийн тухай	Гуравдугаар бүлэг. Инновацийн үйл ажиллагаа, төрийн дэмжлэг	17 дугаар зүйл. Инновацийн үйл ажиллагааг төрөөс дэмжих ..1.9.үзэсгэлэн худалдаа, хурал семинар зохион байгуулах, инновацийн мэдлэг, соёлыг сурталчлах арга хэмжээг олон нийтийн байгууллагатай хамтран зохион байгуулах, санхүүжүүлэх;
8	Номын сангийн тухай	Хоёрдугаар бүлэг. Номын сангийн үйл ажиллагаа эрхлэх этгээд, түүний эрх үүрэг	5.5.Номын сангийн үйл ажиллагаа эрхэлж байгаа этгээд нь уншлага үйлчилгээний чанарыг сайжруулах, хүрээ хүртээмжийг нэмэгдүүлэхэд олон нийтийн дэмжлэгийг авах, тэдний зүгээс номын сангийн үйл ажиллагаанд тавих хяналтыг сайжруулах зорилгоор соёл, боловсрол, хүүхэд, залуучуудын болон олон нийтийн байгууллага, иргэдийн төлөөлөл бүхий орон тооны бус номын сангийн зөвлөл ажиллуулж болно.
9	Орон сууц хувьчлах тухай	Гуравдугаар бүлэг. Орон сууц хувьчлах	13 дугаар зүйл. Магадлан шинжлэх хэсэг 2. Магадлан шинжлэх хэсэг нь орон сууцны ашиглалт, дулаан, цахилгаан, эрчим хүч, гал, ариун цэвэр, барилгын техникийн хяналтын эрх бүхий байгууллага болон хэрэглэгчдийн эрх ашгийг хамгаалах олон нийтийн байгууллага, сууц эзэмшигчдийн төлөөлөгчөөс бүрдэнэ.

10	Соёлын тухай	Дөрөвдүгээр бүлэг. Соёлын удирдлага, зохицуулалт	13дүгээр зүйл.Соёлын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны байгууллагын бүрэн эрх 9/соёл, урлагийн мэргэжлийн холбоод, олон нийтийн байгууллага, хувийн хэвшлийн байгууллагатай хамтран ажиллах, тэдгээрт дэмжлэг, туслалцаа үзүүлэх;
11	Соёлын өвийг хамгаалах тухай	Зургаадугаар бүлэг. Соёлын өвийг эзэмших, ашиглах, өмчлөх	31 дүгээр зүйл.Соёлын биет өвийг эзэмших 31.1.Нийтийн өмчийн соёлын биет өвийг төрийн болон орон нутгийн, шашны, олон нийтийн байгууллага өмчлөгчийн тогтоосон нөхцөлөөр тус тус эзэмшинэ.
12	Төрийн тусгай хамгаалалтын тухай	Төрийн тусгай хамгаалалтын тухай	11 дүгээр зүйл.Төрийн тусгай хамгаалалтын газрын эрх, үүрэг 3/хамгаалуулагч, төрийн тусгай хамгаалалтад авсан барилга, бусад зүйлийн аюулгүй байдлыг хамгаалах зорилгоор төр, захиргаа, олон нийтийн байгууллага, аж ахуйн нэгж, албан тушаалтнаас хамгаалалтын ажлын нөхцөл байдалтай холбогдох мэдээ, судалгаа гаргуулж авах; 20 дугаар зүйл.Бусад байгууллага, албан тушаалтан, иргэний үүрэг 1.Төрийн захиргааны төв, орон нутгийн болон олон нийтийн байгууллага, аж ахуйн нэгж, тэдгээрийн албан тушаалтан төрийн тусгай хамгаалалтын байгууллагын хүсэлтээр холбогдох мэдээ, судалгаа гарган өгч, шаардлагатай бусад туслалцаа үзүүлнэ.
13	Хөдөлмөрийн тухай	Тавдугаар бүлэг. Хөдөлмөр эрхлэлтийн харилцаа	44.3.Хуульд өөрөөр заагаагүй бол ажилтны хувийн нууцад хамаарах, эсхүл улс төрийн нам, олон нийтийн байгууллага, үйлдвэрчний эвлэлийн гишүүнчлэлийн талаар мэдээлэл авах, боловсруулах, хадгалахыг хориглоно.
14	Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай	Нэгдүгээр бүлэг. Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны үндсэн журам	14 дүгээр зүйл.Хэргийн харьяалал тогтоох Аль ч шүүх авч хэлэлцэхгүй байгаа эрх зүйн маргааны хэргийн харьяаллыг тогтоолгохоор иргэн, албан тушаалтан, төр, олон нийтийн байгууллага Үндсэн хуулийн цэцэд гомдол гаргавал хэргийн харьяаллыг тогтоож холбогдох шүүхэд шилжүүлнэ.
15	Монгол Улсын үндсэн хууль	Хоёрдугаар бүлэг. Хүний эрх, эрх чөлөө	Арван зургаадугаар зүйл. 10/нийгмийн болон өөрсдийн ашиг сонирхол, үзэл бодлын үүднээс нам, олон нийтийн бусад байгууллага байгуулах, сайн дураараа эвлэлдэн нэгдэх эрхтэй. Нам, олон нийтийн бусад бүх байгууллага нийгэм, төрийн аюулгүй байдлыг сахиж, хуулийг дээдлэн биелүүлнэ. Аль нэгэн нам, олон нийтийн бусад байгууллагад эвлэлдэн нэгдсэний төлөө болон гишүүний нь хувьд хүнийг ялгаварлан гадуурхах, хэлмэгдүүлэхийг хориглоно. Төрийн зарим төрлийн албан хаагчийн намын гишүүнийг түдгэлзүүлж болно;
16	Монгол Улсын үндсэн хууль	Дөрөв. Шүүх эрх мэдэл	Дөчин есдүгээр зүйл. 2.Ерөнхийлөгч, Ерөнхий сайд, Улсын Их Хурлын ба Засгийн газрын гишүүн, төр, нам, олон нийтийн бусад байгууллагын албан тушаалтан, иргэн хэн боловч шүүгчээс шүүн таслах үүргээ хэрэгжүүлэхэд хөндлөнгөөс оролцож болохгүй.

Хавсралт 13.

Төрийн бус байгууллага			
№	Хууль	Бүлэг	Заалт
1	Төрийн бус байгууллагын тухай хууль	Нэгдүгээр бүлэг. Нийтлэг үндэслэл	4 дүгээр зүйл.Хуулийн нэр томьёо Энэ хуульд хэрэглэсэн дараахь нэр томьёог дор дурдсан утгаар ойлгоно: 1/"төрийн бус байгууллага" гэж иргэд, төрийн байгууллага /хууль тогтоох, гүйцэтгэх, шүүх эрх мэдлийг хэрэгжүүлэх байгууллага/-аас бусад хуулийн этгээдээс нийгмийн болон өөрсдийн ашиг сонирхол, үзэл бодлын үүднээс сайн дурын үндсэн дээр байгуулагдан үйл ажиллагаагаа төрөөс хараат бус, өөрийгөө удирдах зарчмаар явуулдаг ашгийн төлөө бус байгууллагыг;
2	Авто замын тухай хууль	Хоёрдугаар бүлэг. Авто замын талаархи төрийн байгууллагын бүрэн эрх	13.1.Авто замын салбарын төрийн бус байгууллага нь авто замын тухай хууль тогтоомж, норм, норматив, техникийн баримт бичгийг боловсронгуй болгох, төрөөс үзүүлэх үйлчилгээний чанар, хүртээмжийг дээшлүүлэх, салбарын мэргэжилтэй ажилтан бэлтгэх, давтан сургах, мэргэжлийн зэрэг олгох, авто замчдын эрх ашгийг хамгаалах чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулж болно.
3	Авлигын эсрэг хууль	Дөрөвдүгээр бүлэг. Авлигатай тэмцэх байгууллага, түүний бүрэн эрх	18.1.4.төрийн бус байгууллага, иргэдээс авлигатай тэмцэх талаар явуулж байгаа үйл ажиллагаа, гаргасан санал, санаачилгыг дэмжин туслах, тэдний оролцоог нэмэгдүүлэх зохион байгуулалтын арга хэмжээ авах; 18.3.Авлигатай тэмцэх газар чиг үүргээ хэрэгжүүлэхэд нь төрийн болон төрийн бус байгууллага, хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгжийн удирдах албан тушаалтан өөрийн эрх хэмжээний хүрээнд хамтран ажиллана.
4	Аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татварын тухай хууль	Гуравдугаар бүлэг. Албан татвар ногдох орлогоос хасагдах зардал	15.1.7.хөгжлийн бэрхшээлтэй Монгол Улсын иргэний үүсгэн байгуулсан төрийн бус байгууллагыг дэмжих зорилгоор өгсөн 10 сая хүртэлх төгрөгийн хандив;
5	Ажиллах хүч гадаадад гаргах, гадаадаас ажиллах хүч мэргэжилтэн авах тухай	Хоёрдугаар бүлэг. Ажиллах хүч гадаадад гаргах, гадаадаас ажиллах хүч, мэргэжилтэн авах үйл ажиллагааны зохицуулалт	4.1.5.ажиллах хүч гадаадад гаргах, гадаадаас ажиллах хүч, мэргэжилтэн авах асуудлаар төрийн захиргааны төв байгууллага, Засгийн газрын агентлаг, төрийн бус байгууллагын үйл ажиллагааг уялдуулах, гадаадын холбогдох төрийн захиргааны болон төрийн бус байгууллагатай гэрээ байгуулах.
6	Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлын сонгуулийн тухай	Есдүгээр бүлэг. Санал авах, сонгуулийн дүн гаргах	66.1.Орон нутгийн Хурлын сонгуульд оролцож байгаа нам, эвсэл, эсхүл нэр дэвшигч нь нэг санал авах байранд гурав хүртэл, Сонгуулийн ерөнхий хороонд бүртгүүлсэн төрийн бус байгууллага нэг санал авах байранд хоёр хүртэл сонгуулийн ажиглагч /цаашид "ажиглагч" гэх/-ийг томилж ажиллуулах эрхтэй.
7	Арбитрын тухай хууль	Нэгдүгээр бүлэг Нийтлэг үндэслэл	7.3.Монгол Улсад байнгын арбитрыг худалдаа, аж үйлдвэрийн танхим, худалдаа үйлдвэрлэгчийн болон хэрэглэгчийн зэрэг төрийн бус байгууллага, мэргэжлийн холбоодын дэргэд байгуулж болно.

8	Архив, албан хэрэг хөтлөлтийн тухай	Тавдугаар бүлэг. Архивын сан хөмрөгийн бүрдүүлэлт, хадгалалт, хамгаалалт, ашиглалт	28.10.Төрийн байгууллагын үйл ажиллагааны явцад үүссэн архивын баримтыг шашны байгууллага, төрийн бус байгууллага, хувийн хэвшлийн хуулийн этгээд, хувь хүнд шилжүүлэхийг хориглоно. 28.12.Музей, номын сан болон төрийн бус байгууллага нь төрийн архивын сан хөмрөгт хамаарах эх баримтаар бүрдүүлэлт хийхийг хориглоно.
9	Ард нийтийн санал асуулгын тухай	Нэгдүгээр бүлэг Нийтлэг үндэслэл	7.6.Улс төрийн нам, төрийн бус байгууллага сонгуулийн төв байгууллагаас баталсан журмын дагуу ухуулга сурталчилгааг өөрийн зардлаар явуулж болно.
10	Ашигт малтмалын тухай	Хоёрдугаар бүлэг. Ашигт малтмалын салбар дахь төрийн зохицуулалт	4.1.26."мэргэшсэн мэргэжилтэн, шинжээч" гэж үндэсний болон олон улсын хэмжээнд хүлээн зөвшөөрөгдсөн, геологи, уул уурхайн салбарын төрийн бус байгууллагаас эрх олгогдсон иргэнийг. 10.1.16.геологи, уул уурхайн салбарын мэргэшсэн мэргэжилтэн, шинжээчийн эрх олгох асуудлыг мэргэжлийн төрийн бус байгууллагаар гүйцэтгүүлэх журмыг батлах; 10.1.18.үндэсний болон олон улсын хэмжээнд хүлээн зөвшөөрөгдсөн, геологи, уул уурхайн салбарын төрийн бус байгууллагатай хамтран ашигт малтмалын баялаг, ордын нөөц, хайгуулын ажлын үр дүнг нийтэд нээлттэй тайлагнах журмыг батлах.
11	Аялал жуулчлалын тухай	Дөрөвдүгээр бүлэг. Аялал жуулчлалын талаархи төрийн байгууллагын бүрэн эрх	15.3. Зөвлөл нь дарга, улсын төсөв, санхүү, аялал жуулчлал, байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагаас санал болгосон тус бүр нэг, аялал жуулчлал эрхэлсэн төрийн бус байгууллагаас санал болгосон аялал жуулчлалын байгууллагын гурван гишүүнээс тус тус бүрдэнэ.
12	Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай	Хоёрдугаар бүлэг. Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний бүтэц тогтолцоо, зохицуулалт	9.12.Байгаль орчны менежментийн болон уурхайн хаалтын менежментийн төлөвлөгөөний хэрэгжилтэд тухайн орон нутгийн байгаль хамгаалагч, байгаль орчны хяналтын улсын байцаагч, бүх шатны засаг дарга, төрийн захиргааны төв байгууллага болон байгаль орчны төрийн бус байгууллага хяналт тавина.
13	Банкны тухай	Гуравдугаар бүлэг. Банк байгуулах, банкиг өөрчлөн байгуулах	18.1.Төрийн болон орон нутгийн өмчит хуулийн этгээд /төрийн болон орон нутгийн өмчийн оролцоотой хуулийн этгээд/, төрийн бус байгууллага, тэдгээртэй холбогдох этгээдээс бусад хуулийн этгээд, иргэн банк үүсгэн байгуулж болох бөгөөд энэ нь Засгийн газар банк үүсгэн байгуулахад хамаарахгүй.
14	Байгаль орчныг хамгаалах тухай	Зургаадугаар бүлэг. Байгаль орчин байгалийн баялгийг хамгаалах талаархи аж ахуйн нэгж байгууллагын үүрэг	32 дугаар зүйл.Байгаль орчныг хамгаалахад төрийн бус байгууллага оролцох 2.Засгийн газар байгаль орчныг хамгаалах талаархи төрийн гүйцэтгэх байгууллагын тодорхой чиг үүргийг хэрэгжүүлэх үндсэн дээр байгаль орчныг хамгаалах дүрмийн зорилго бүхий төрийн бус байгууллагад эсхүл тухайн нутгийн иргэдийн сайн дурын үндсэн дээр нэгдэн байгуулагдсан этгээдэд шилжүүлж, түүний хэрэгжилтийг санхүүжүүлж болно.
15	Банк бус санхүүгийн үйл ажиллагааны тухай	Хоёрдугаар бүлэг Банк бус санхүүгийн үйл ажиллагаа эрхлэх	6.2. Улсын төсвөөс санхүүждэг хуулийн этгээд, шашны болон улс төрийн байгууллага, төрийн бус байгууллага, Иргэний хуулийн 36.2.-т заасан банк бус санхүүгийн үйл ажиллагаа эрхлэхийг хориглоно.

16	Барилгын тухай	Зургаадугаар бүлэг. Барилгын үйл ажиллагаанд оролцогч	36.3.Иргэн, төрийн бус байгууллага барилга байгууламжийн норм, нормативын баримт бичигт санал өгч болно.
17	Биеийн тамир, спортын тухай	Хоёрдугаар бүлэг. Биеийн тамир, спортын талаархи төрийн байгууллагын бүрэн эрх	10 дугаар зүйл.Биеийн тамир, спортын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны байгууллагын бүрэн эрх 10.1.12.энэ хуульд заасан өөрийн бүрэн эрхэд хамаарах зарим чиг үүргийг төрийн бус байгууллагаар гэрээгээр гүйцэтгүүлж, холбогдох зардлыг санхүүжүүлэх;
18	Бүсчилсэн хөгжлийн удирдлага зохицуулалтын тухай	Хоёрдугаар бүлэг. Бүсчилсэн хөгжлийн удирдлага зохицуулалт	7.3.Зөвлөлийн бүрэлдэхүүнд дараахь байгууллагын төлөөллийг оруулж болно: 7.3.2.иргэн, хуулийн этгээдийн хууль ёсны хамтын ашиг сонирхлыг хамгаалах чиг үүрэг бүхий төрийн бус байгууллага 8.1.7.тухайн бүсийн хөгжлийн асуудлыг шийдвэрлэх талаар иргэн, аж ахуйн нэгж, төрийн болон төрийн бус байгууллагаас тавьж буй санал, санаачлагыг дэмжин зохион байгуулалтын удирдлагаар хангах;
19	Гаалийн тухай	Нэгдүгээр дэд бүлэг. Гаалийн хяналтыг хэрэгжүүлэх үед хийх магадлан шинжилгээ, шинжилгээ	252.4.Магадлан шинжилгээг мэргэжлийн хувийн өмчийн болон төрийн бус байгууллага, эсхүл бие даасан шинжээчээр гэрээний үндсэн дээр гүйцэтгүүлж болох бөгөөд энэ тохиолдолд магадлан шинжилгээний төлбөрийг мэдүүлэгч хариуцна.
20	Гадаадын иргэний эрх зүйн байдлын тухай	Гуравдугаар бүлэг. Төрийн байгууллага, албан тушаалтны бүрэн эрх, аж ахуйн нэгж, иргэний үүрэг	9.3.Хууль зүйн асуудал эрхэлсэн Засгийн газрын гишүүн гадаадын иргэний асуудлаар дараахь бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ: 9.3.5.энэ хуулийн 40.1.5-д заасан олон улсын болон гадаад улсын төрийн бус байгууллагын салбар, төлөөлөгчийн газарт Монгол Улсад үйл ажиллагаа явуулах зөвшөөрөл олгох, сунгах, хүчингүй болгох, үйл ажиллагаанд нь хяналт тавих журам батлах; 40.1.5.олон улсын болон гадаад улсын төрийн бус байгууллагын салбар, төлөөлөгчийн газарт Монгол Улсад үйл ажиллагаа явуулах зөвшөөрөл олгох, сунгах, хүчингүй болгох, үйл ажиллагаанд нь хяналт тавих;
21	Галын аюулгүй байдлын тухай	Хоёрдугаар бүлэг. Галын аюулгүй байдлыг хангах талаар онцгой байдлын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны байгууллагын чиг үүргийн тогтолцоо	7 дугаар зүйл.Гал түймрээс урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагаа 7.1.Гал түймрээс урьдчилан сэргийлэх, сургалт, сурталчилгаа явуулах чиг үүргийг аймаг, нийслэлийн онцгой байдлын байгууллага төрийн болон төрийн бус байгууллага, аж ахуйн нэгж, байгууллага, иргэдийн оролцоотойгоор хэрэгжүүлнэ. 17.1.1.галын аюулгүй байдлыг хангах зорилгоор холбогдох төрийн болон төрийн бус байгууллага, хуулийн этгээдээс арга зүйн туслалцаа, зааварчилгаа, зөвлөгөө авах;
22	Гамшгаас хамгаалах тухай	Тавдугаар бүлэг Гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны зохион байгуулалт, удирдлага	27.1.3.гамшгаас хамгаалах алба, орон нутгийн онцгой комисс, төрийн болон төрийн бус байгууллага, хуулийн этгээдийн гамшгаас хамгаалах асуудлаар хүлээсэн эрх, үүргийн хэрэгжилтэд хяналт тавих, хариуцлага тооцох; 35.1.Төрийн бус байгууллага нь гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагаанд дараахь эрх, үүрэгтэй оролцоно:

23	Гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай	Нэгдүгээр бүлэг. Нийтлэг үндэслэл	1.1.Энэ хуулийн зорилт нь гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх ажлын зарчим, үндсэн чиглэл, зохион байгуулалт, төрийн болон төрийн бус байгууллага, олон нийтийн оролцоог тодорхойлох замаар гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх ажлын эрх зүйн үндсийг тогтооход оршееино. 17.1.3.гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг төрийн бус байгууллага, хуулийн этгээдтэй хамтран ажиллах, холбогдох хууль тогтоомжийн хүрээнд түүний үйл ажиллагаанд дэмжлэг үзүүлэх; 17.1.8.холбогдох төрийн болон төрийн бус байгууллага, олон нийт, эрдэмтдийн төлөөллийг оролцуулан ажлын хэсэг байгуулан ажиллуулах; 28.1.4.шүүх, прокурор, хууль сахиулах байгууллагатай хамтран ажиллах, гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх ажлыг хэрэгжүүлж байгаа төрийн бус байгууллага, иргэдийн үйл ажиллагаа, санал, санаачилгыг дэмжин туслах; 29.1.4.гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх ажилд төрийн бус байгууллага, хуулийн этгээд, иргэдийн оролцоог хангах, хамтран ажиллах; 36.1.Энэ хуулийн 14.1-д заасан хууль сахиулах болон төрийн захиргааны байгууллага нь иргэд, хуулийн этгээд, төрийн бус байгууллагаас гэмт хэрэг, зөрчилтэй тэмцэх, тэдгээрээс урьдчилан сэргийлэх шинэ арга барил, ажиллагаа, төсөл, хөтөлбөрийн талаар санал, санаачилгыг дэмжиж хамтран ажиллана. 36.2.1.хүний эрхийг хамгаалах, гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг төрийн бус байгууллага, судлаачийг гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх талаар хэрэгжүүлж байгаа ажилд оролцуулах; 40.1.Гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх зорилгоор төрийн бус байгууллага болон баг, хорооны Засаг даргын саналыг үндэслэн сум, дүүргийн Засаг дарга харьяа нутаг дэвсгэртээ эргүүлийн үүрэг гүйцэтгэх олон нийтийн байцаагчийг томилон ажиллуулна. 40.5.2.нийтийн хэв журам сахиулах талаар нутгийн захиргааны болон цагдаа, төрийн бус байгууллагаас зохион байгуулж байгаа ажилд оролцох, тусалцаа үзүүлэх; 44.1.6.хяналтад байгаа хүнийг нийгэмд дасан зохицох, ажил хөдөлмөр эрхлэхэд нь дэмжлэг үзүүлэх, гэмт хэрэг, зөрчил үйлдэхэд хүргэж болзошгүй шалтгаан, нөхцөлийг арилгах, бусад асуудлыг шийдвэрлэх талаар нутгийн захиргааны болон бусад төрийн, төрийн бус байгууллагатай хамтран ажиллах. 46.5.1.гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх талаар хууль сахиулах болон төрийн бус байгууллага, иргэдээс иргэд, байгууллагын дунд зохион байгуулж байгаа сургалт, сурталчилгааны ажлын зардлыг санхүүжүүлэх;
----	--	--------------------------------------	---

24	Гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх тухай	Нэгдүгээр бүлэг. Нийтлэг үндэслэл	5.1.3. “нэг цэгийн үйлчилгээ” гэж хохирогчийг эмнэлэг, төрийн, төрийн бус байгууллагад түр байрлуулан эмнэлгийн тусламж болон энэ хуульд заасан бусад үйлчилгээг нэг доор үзүүлэх ажиллагааг; 5.1.7. “холбон зуучлах үйлчилгээ” гэж гэр бүлийн хүчирхийллийн улмаас хохирогч, түүний гэр бүлийн гишүүнд учирсан сөрөг үр дагаврыг арилгах, хэвийн байдалд нь оруулах, нөхөн сэргээхэд туслах зорилгоор холбогдох төрийн, төрийн бус байгууллагад зуучилж, хамтран үйлчилгээ үзүүлэхийг; 8.1.7. хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх эрх бүхий этгээд, өмгөөлөгч, төрийн, төрийн бус байгууллага хохирогчийн эрх ашгийг хуульд заасны дагуу төлөөлөх; 20.2.1. гэр бүлийн хүчирхийллээс урьдчилан сэргийлэх талаар олон нийтэд зориулсан сургалт, сурталчилгааны ажлыг энэ чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг төрийн бус байгууллагатай хамтран зохион байгуулах; 22.1. Төрийн бус байгууллага нь дүрмийнхээ зорилгод нийцүүлэн гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх талаар дараахь чиг үүргийг гэрээний үндсэн дээр гүйцэтгэж болно: 22.2. Энэ хуулийн 22.1.1, 22.1.3-т заасан чиг үүргийг энэ чиглэлээр магадлан итгэмжлэгдсэн төрийн бус байгууллага гэрээний үндсэн дээр гүйцэтгэнэ. 22.3. Энэ хуулийн 22.2-т заасан гэрээний үндсэн дээр үйлчилгээ үзүүлж байгаа төрийн бус байгууллагад олгох санхүүжилт, ажилтны цалин, урамшуулал нь адил төрлийн үйлчилгээ үзүүлж байгаа төрийн байгууллагынхаас багагүй байна. 22.4. Төрийн бус байгууллага нь хохирогчийн хүсэлтээр түүний эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалах үйл ажиллагааг итгэмжлэгдсэн төлөөлөгчөөр дамжуулан хэрэгжүүлнэ. 22.5.1. хохирогчийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалах чиглэлээр төрийн, төрийн бус байгууллага, бусад этгээдтэй харилцах 30.1.3. хүүхдэд асрамж, халамжийн үйлчилгээ үзүүлдэг төрийн, төрийн бус байгууллагад хүргэх. 33.6. Хуулийн этгээд, бусад этгээд нь хохирогчийн аюулгүй байдлыг хангахтай холбогдуулан цагдаагийн байгууллага, алба хаагч, сум, багийн Засаг дарга, хохирогчид үйлчилгээ үзүүлж байгаа төрийн, төрийн бус байгууллага, ажилтнаас өгсөн заавар, зөвлөмж, мэдэгдэл, тавьсан шаардлагыг биелүүлэх, туслалцаа, дэмжлэг үзүүлэх, мэдээллийг задруулахгүй байх үүрэгтэй. 36.1. Энэ хуулийн 33.1-д заасан үйлчилгээг нутаг дэвсгэрийн харьяалал харгалзахгүй 24 цагийн турш нэг цэгээс үзүүлэх чиг үүрэг бүхий нэгж нь эмнэлэг, төрийн, төрийн бус байгууллагад ажиллана. 44.2. Зан үйлд нөлөөлөх сайн дурын сургалтыг энэ чиглэлээр магадлан итгэмжлэгдсэн төрийн бус байгууллага хэрэгжүүлж болно.
25	Гэрч хохирогчийг хамгаалах тухай	Дөрөвдүгээр бүлэг Бусад зүйл	25.5.3. холбогдох яам, агентлаг, нутгийн захиргааны байгууллага болон төрийн бус байгууллагад зөвлөмж өгөх;

26	Дайчилгааны тухай Нэгдүгээр бүлэг. Нийтлэг үндэслэл	Дөрөвдүгээр бүлэг. Дайчилгаа явуулах	25.3.Төрийн бус байгууллага, хувийн өмчийн эд хөрөнгийг нөхөх олговортойгоор дайчилна.
27	Донорын тухай. /Шинэчилсэн найруулга/	Нэгдүгээр бүлэг. Нийтлэг үндэслэл	1.1.Энэ хуулийн зорилт нь хүний эрүүл мэндийг хамгаалах, амь насыг нь аврах зорилгоор сайн дураараа цус, эс, эд, эрхтнээ үнэ төлбөргүй өгөх, шилжүүлэн суулгах, цусны аюулгүй байдлыг хангах цогц үйл ажиллагаа болон уг үйл ажиллагааны талаархи төрийн, төрийн бус байгууллага, аж ахуйн нэгж, албан тушаалтан, иргэний эрх, үүрэгтэй холбогдсон харилцааг зохицуулахад оршино. 21.1.Цусны донорын эгнээг өргөжүүлэх зорилгоор донорын хөдөлгөөнийг сурталчлах, элсүүлэх ажлыг Монголын улаан загалмай нийгэмлэг, төрийн болон төрийн бус байгууллага, аж ахуйн нэгжтэй хамтран зохион байгуулна. 21.2.Төрийн болон төрийн бус байгууллага, аж ахуйн нэгж, албан тушаалтан, иргэн донорын эгнээг өргөжүүлэх үйл ажиллагаа, үйлсийг сурталчлах, тэдгээрт зориулсан сургалт явуулахад цусны асуудал хариуцсан байгууллагад дэмжлэг үзүүлнэ. 22.2.Цусны донорыг алдаршуулах, урамшуулах зорилгоор эд материал, санхүү, сэтгэл зүйн тусламж үзүүлж болох бөгөөд төрийн болон төрийн бус байгууллага, аж ахуйн нэгж, байгууллагаас шагнаж урамшуулж болно.
28	Дээд боловсролын санхүүжилт, суралцагчдын нийгмийн баталгааны тухай	Хоёрдугаар бүлэг. Дээд боловсролын санхүүжилт, суралцагчид үзүүлэх санхүүгийн дэмжлэг	8.6.Аж ахуйн нэгж, байгууллага, төрийн бус байгууллага, иргэн болон сургалтын байгууллага тодорхой нөхцөл, болзол хангасан суралцагчид өөрийн нэрэмжит тэтгэлэг олгож болох бөгөөд уг тэтгэлгийн болзол, нөхцөлийг тэтгэлэг олгогч этгээд тогтооно.
29	Жагсаал цуглаан хийх журмын тухай		4 дүгээр зүйл. Жагсаал, цуглаан зохион байгуулах эрх 1. Жагсаал, цуглааныг Монгол Улсын иргэн, улсын бүртгэлд бүртгэгдсэн улс төрийн нам, төрийн бус байгууллага зохион байгуулах эрхтэй.
30	Жендэрийн эрх тэгш байлыг хангах тухай	Гуравдугаар бүлэг. Жендэрийн эрх тэгш байдлыг хангах үйл ажиллагааны удирдлага, зохион байгуулалт	19.1.5.төрийн байгууллагын жендэрийн эрх тэгш байдлыг хангахтай холбоотой зарим чиг үүргийг олон нийтийн болон төрийн бус байгууллагаар гэрээний дагуу гүйцэтгүүлэх, үүнд шаардагдах зардлыг жил бүрийн төсөвт тусгаж батлуулах; 19.2.Төрийн захиргааны төв болон нутгийн захиргааны байгууллага хууль тогтоомж, бодлого, ерөнхий төлөвлөгөө, хөтөлбөр, төсөл боловсруулах, жендэрийн тэгш байдлын судалгаа, дүн шинжилгээний ажлыг жендэрийн эрх тэгш байдлыг хангах чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг төрийн бус байгууллагаар гүйцэтгүүлж болно. 22.2.Монгол Улсын Засгийн газрын тухай хуулийн 19 дүгээр зүйлд заасны дагуу жендэрийн эрх тэгш байдлыг хангах төрийн байгууллагын тодорхой чиг үүргийг төрийн бус байгууллага гэрээгээр хариуцан гүйцэтгэж болно.

31	Жижиг, дунд үйлдвэр, үйлчилгээг дэмжих тухай	Нэгдүгээр бүлэг. Нийтлэг үндэслэл Гуравдугаар бүлэг. Жижиг, дунд үйлдвэр, үйлчилгээг дэмжих төрийн бодлого төрийн бус байгууллага,	3 дугаар зүйл.Хуулийн үйлчлэх хүрээ 3.2.Төрийн бус байгууллага, төрийн болон орон нутгийн өмчит, түүний оролцоотой компани, улсын төсөвт үйлдвэрийн газар, төрийн болон орон нутгийн өмчит аж ахуйн тооцоотой газар, гадаад улсын хуулийн этгээд энэ хуулийн зохицуулалтад хамаарахгүй. 10.3.Жижиг, дунд үйлдвэр, үйлчилгээг хөгжүүлэх хөтөлбөрийг боловсруулах, хэрэгжүүлэх, дүгнэхэд эрдэм шинжилгээний болон төрийн бус байгууллага, олон нийтийн оролцоог хангана.
32	Залуучуудын хөгжлийг дэмжих тухай	Хоёрдугаар бүлэг. Төрөөс залуучуудын хөгжлийг дэмжих	4.1.5."залуучуудын иргэний нийгмийн байгууллага" гэж залуучуудын оролцоотой, тэдний эрх ашгийг хамгаалах чиг үүрэг бүхий төрийн бус байгууллагыг; 12.1.4.гэмт хэрэг үйлдэж, хорих ял эдэлсэн залуучуудад боловсрол, мэргэжил олгох, хорих ангиас суллагдах үед ажлын байраар хангах талаар төрийн болон төрийн бус байгууллага хувийн хэвшлийн гаргасан санаачилгыг дэмжих;
33	Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын тухай	Хоёрдугаар бүлэг. Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлыг хангахад төрийн байгууллагын хэрэгжүүлэх эрх, үүрэг	7.6.2.замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлыг хангахад төрийн болон төрийн бус байгууллага, иргэдийн хамтын ажиллагааг уялдуулан зохион байгуулах;
34	Зар сурталчилгааны тухай	Тавдугаар бүлэг. Зар сурталчилгааг хянах зохицуулах	25.2.Хэрэглэгчийн эрх ашиг, түүнчлэн зар сурталчилгаа бүтээх, түгээх үйл ажиллагаанд оролцогчийн эрх ашгийг хамгаалах зорилго бүхий төрийн бус байгууллага зар сурталчилгаанд хяналт тавих чиглэлээр дараахь эрх эдэлнэ: 25.3.Зар сурталчилгааны хяналттай холбоотой тодорхой чиг үүргийг төрийн бус байгууллагад хариуцуулан гүйцэтгүүлж, холбогдох зардлыг бүрэн буюу хэсэгчлэн улсын төсвөөс санхүүжүүлж болно.
35	Засгийн газрын тусгай сангийн тухай	Дөрөвдүгээр бүлэг. Тусгай сангийн удирдлага, санхүүжилт Тавдугаар бүлэг. Тусгай сангийн тайлагнал, ил тод байдал, хяналт	23.3.Засгийн газрын нөөц сангаас олгох санхүүжилтийг тухайн төсөл, арга хэмжээ, ажил, үйлчилгээг хэрэгжүүлж байгаа төрийн болон төрийн бус байгууллага, хувь хүний харилцах дансанд шууд шилжүүлэхийг хориглоно. 25.5.Энэ хуулийн 5.3.2, 5.3.5, 5.3.18, 5.3.19-д заасан тусгай сангийн хөрөнгөөр санхүүжүүлэх төсөл, арга хэмжээг сонгон шалгаруулах хороо, төслийн удирдах хороо болон хяналтын хорооны бүрэлдэхүүнд төрийн бус байгууллага, мэргэжлийн байгууллагын төлөөллийг оролцуулах ба тусгай сангийн хөрөнгийн зарцуулалт, үйл ажиллагаанд хяналт тавихад олон нийтийн оролцоог хангана.
36	Зээлийн батлан даалтын сангийн тухай	Хоёрдугаар бүлэг. Санг үүсгэн байгуулах, түүний удирдлага, бүтэц зохион байгуулалт	6 дугаар зүйл.Санг үүсгэн байгуулах Хэвлэх 6.1.Төрийн болон төрийн бус байгууллага, олон улсын байгууллага, иргэн, хуулийн этгээд Сангийн үүсгэн байгуулагч байж болно.

37	Зөвлөлдөх санал асуулгын тухай	Хоёрдугаар бүлэг. зөвлөлдөх санал асуулга, түүнийг зохион байгуулах	8.6.Энэ хуулийн 8.3-т заасан шаардлагыг хангасан эрдэмтэн, судлаачийг их сургууль, эрдэм шинжилгээний байгууллагаас, хувийн хэвшлийн төлөөллийг мэргэжлийн холбооноос, иргэнийг нийгэмд үйлчилдэг төрийн бус байгууллагаас, эсхүл өөрөө нэр дэвшүүлэн санал болгоно.
38	Инновацийн тухай	Гуравдугаар бүлэг. Инновацийн үйл ажиллагаа, төрийн дэмжлэг.	13.14.Инновацийн үйл ажиллагааны тэргүүлэх чиглэлийг төрийн болон төрийн бус байгууллага, шинжлэх ухаан, аж үйлдвэрийн төлөөллийг оролцуулан Засгийн газрын баталсан журмын дагуу боловсруулна.
39	Зөрчлийн тухай	Есдүгээр бүлэг. Боловсрол, соёл шинжлэх ухаан, технологийн үйл ажиллагааны журмын эсрэг зөрчил	3.Монгол Улсад аж ахуйн үйл ажиллагаа эрхэлж байгаа гадаад улсын хуулийн этгээд, төрийн бус байгууллага нь Монгол Улсын төрийн байгууллагатай төрийн албан ёсны хэлээр харилцах, санхүү, татвар, хөдөлмөр, ажлын байрны аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн холбогдолтой баримт бичгийг төрийн албан ёсны хэлээр хөтлөх журам зөрчсөн бол хүнийг нэг мянган нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр, хуулийн этгээдийг арван мянган нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгоно.
40	Иргэдээс төрийн байгууллага, албан тушаалтанд гаргасан өргөдөл, гомдлыг шийдвэрлэх тухай	Нэгдүгээр бүлэг. Нийтлэг зүйл	3 дугаар зүйл.Хуулийн үйлчлэх хүрээ 3.Хуульд өөрөөр заагаагүй бол төрийн бус байгууллага, аж ахуйн нэгж, тэдгээрийн албан тушаалтанд гаргасан өргөдөл, гомдлыг хянан шийдвэрлэхэд энэ хуулийн 13 дугаар зүйлийн 2 дахь заалт, 16 дугаар зүйлд заасан хугацааг баримтална.
41	Ирээдүйн өв сангийн тухай	Дөрөвдүгээр бүлэг. Сангийн засаглал	15.5.2.Монгол Улсын Их Хурлын даргын сонгосон санхүү, эдийн засгийн судалгаа, шинжилгээний туршлагатай, нийгэмд үйлчлэх гурав хүртэлх төрийн бус байгууллагаас;
42	Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай	Дөрөвдүгээр бүлэг. Нотлох баримт	44.4.Төрийн болон төрийн бус байгууллага, хуулийн этгээд нь бичмэл нотлох баримтыг өөрийн байгууллагын архивын “хуулбар үнэн” гэсэн тэмдэг дарж баталгаажуулна.
43	Кино урлагийг дэмжих тухай	Хоёрдугаар бүлэг. Кино урлагийг дэмжих талаарх төрийн байгууллагын эрх	9.4.Мэргэжлийн төрийн бус байгууллага кино урлагийн чиглэлээр мэргэшсэн, таваас доошгүй жил ажилласан туршлагатай иргэнийг энэ хуулийн 6.1.4-т заасан журмын дагуу нэр дэвшүүлнэ. 9.5.Кино урлагийн чиглэлээр мэргэшсэн, таваас доошгүй жил ажилласан туршлагатай уран бүтээлч нь энэ хуулийн 6.1.4-т заасан журмын дагуу бие даан болон мэргэжлийн төрийн бус байгууллагаас нэр дэвшинэ.
44	Мал хулгайлах гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх тухай	Хоёрдугаар бүлэг. Мал хулгайлах гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх ажлын зохион байгуулалт, оролцогчдын эрх, үүрэг.	4.2.Энэ хуулийн 4.1-д заасан чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг төрийн бус байгууллага, мал бүхий иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллага энэ ажлыг зохион байгуулж болно.

45	Компанийн тухай	Есдүгээр бүлэг. Компанийн удирдлага	79.2.Төрийн өмчит болон төрийн өмч давамгайлсан компанийн хувьд хараат бус гишүүнд тухайн компанийг удирдах мэргэжлийн өндөр ур чадвартай хүний нэрийг компанийн сайн засаглалыг дэмжих зорилготой төрийн бус байгууллагаас дэвшүүлэх саналаа тухайн компанийн төлөөлөн удирдах зөвлөлийн нэр дэвшүүлэх хороонд ирүүлж болно.
46	Мал амьтны эрүүл мэндийн тухай	Хоёрдугаар бүлэг. Мал амьтны өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх.	9.9.Дархлаажуулалтын гүйцэтгэлийн хяналт-шинжилгээ, үнэлгээг мал, амьтны эрүүл мэндийн асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллага бусад төрийн болон төрийн бус байгууллагатай хамтран зохион байгуулна.
47	Малын генетик нөөцийн тухай	Тавдугаар бүлэг. Малын генетик нөөцийн үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх.	17.2.Энэ хуулийн 7.4-т заасан Үндэсний зохицуулагч нь хорооны дарга байх бөгөөд хорооны бүрэлдэхүүнд тухайн салбарын төрийн болон төрийн бус байгууллага, сургалт, эрдэм шинжилгээний байгууллага, үүлдэр, ашиг шимийн зөвлөл, мэргэжлийн холбоо, үүлдрийн нийгэмлэг, үйлдвэрлэгч, боловсруулах салбарын төлөөллийг оролцуулна.
48	Мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодисын эргэлтэд хяналт тавих тухай	Гуравдугаар бүлэг. Мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодисын хор хөнөөлөөс урьдчилан сэргийлэх	11.1.Мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодисын хор уршгийг олон нийтэд ойлгуулан таниулах талаар төрийн захиргааны төв болон орон нутгийн байгууллага, түүнчилэн эрүүл мэнд, хэвлэл мэдээлэл, соёл урлаг, шинжлэх ухаан, боловсролын байгууллага болон мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодисын хор хөнөөлөөс урьдчилан сэргийлэх чиглэлийн үйл ажиллагаа эрхэлдэг төрийн бус байгууллага сурталчилгаа явуулах үүрэгтэй.
49	Монгол Улсын Батлан хамгаалах тухай	Гуравдугаар бүлэг. Батлан хамгаалахын удирдлагын бүрэн эрх	14.1.4.батлан хамгаалах болон зэвсэгт хүчний хангалт, үйлчилгээний зарим чиг үүргийг хувийн хэвшил, төрийн бус байгууллагаар гүйцэтгүүлэх журмыг батлах; 15.3.12.батлан хамгаалах арга хэмжээний төлөвлөлтөд шаардагдах мэдээ, судалгааны нэр төрлийг тогтоож, шаардлагатай мэдээ, мэдээлэл, судалгааг төрийн болон төрийн бус байгууллага, аж ахуйн нэгж, иргэнээс гаргуулан авах;
50	Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн тухай	Наймдугаар бүлэг. Санал авах, сонгуулийн дүн гаргах	63 дугаар зүйл.Сонгууль ажиглах 63.1.Нэр дэвшигч нэг санал авах байранд гурав хүртэл, Сонгуулийн ерөнхий хороонд бүртгүүлсэн төрийн бус байгууллага нэг санал авах байранд хоёр хүртэл сонгуулийн ажиглагч /цаашид “ажиглагч” гэх/-ийг томилж ажиллуулах эрхтэй бөгөөд энэ эрхийг хууль бусаар хязгаарлахыг хориглоно. 63.13.Төрийн хэргийг удирдахад иргэдийг оролцуулах зорилт бүхий дүрэмтэй, улс төрийн намын дэргэд үйл ажиллагаа явуулдаггүй, хараат бус төрийн бус байгууллага нь сонгуулийн үйл ажиллагаанд ажиглалт, хөндлөнгийн хяналт хийх эрхтэй.
51	Монгол Улсын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай	Гуравдугаар бүлэг. Хурал, Тэргүүлэгчид, Хурлын дарга, тэдгээрийн бүрэн эрх	20.1.10.олон нийтийн үүсгэл санаачилгыг хөгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх, тухайн нутаг дэвсгэр дэх төрийн бус байгууллага, сүм хийдтэй харилцах; 24.2.Төрийн болон төрийн бус байгууллага, аж ахуйн нэгж, иргэн тухайн шатны Хуралд, сум, дүүрэг, баг, хорооны Хурал зохих дээд шатны Хуралд асуудал хэлэлцүүлэхээр санал дэвшүүлж болно.

52	Хөдөлмөрийн тухай	Нэгдүгээр бүлэг. Нийтлэг үндэслэл	6.6.Ажил эрхлэлт, хөдөлмөрийн харилцаанд ялгаварлан гадуурхагдсан гэж үзсэн хүн, ажилтан, ажилтны төлөөлөгч гомдлоо тухайн аж ахуйн нэгж, байгууллагын удирдлага, дээд шатных нь албан тушаалтан, холбогдох төрийн бус байгууллага, үйлдвэрчний эвлэл, хөдөлмөрийн маргаан шийдвэрлэх байгууллага, хууль хяналтын байгууллага, хөдөлмөрийн хяналтын байгууллага, Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, шүүхэд тус тус гаргаж болно. Гомдлыг хүлээн авах байгууллага, албан тушаалтны нэр, хаяг, харилцах утас, цахим шуудангийн хаягийг ажил олгогч нийт ажилтанд харагдахуйц газар байршуулах үүрэгтэй.
53	Хоршооны тухай /Шинэчилсэн найруулга/	Зургаадугаар бүлэг. Хоршооны талаарх төрийн байгууллага, нутгийн өөрөө удирдах байгууллага, хоршооллын нэгдсэн ба хоршоодын холбооны бүрэн эрх	42.1.3.хоршооны хөгжлийг дэмжих бодлого, хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхэд холбогдох төрийн болон төрийн бус байгууллагатай хамтран ажиллах;
54	Төрийн албаны тухай. /Шинэчилсэн найруулга/	Есдүгээр бүлэг. Төрийн жинхэнэ албан хаагчийн нийтлэг үүрэг, эрх, хориглох зүйл.	39.1.5.улс төрийн намын гишүүн байх, улс төрийн нам, хөдөлгөөн, улс төрийн намын дэргэдэх төрийн бус байгууллага болон шашны байгууллагын үйл ажиллагаанд хуулиар зөвшөөрснөөс бусад тохиолдолд аливаа хэлбэрээр оролцох;
55	Сууц өмчлөгчдийн холбооны эрх зүйн байдал, нийтийн зориулалттай орон сууцны байшингийн дундын өмчлөлийн эд хөрөнгийн тухай		7.2.6.холбоог төрийн бус байгууллагад элсүүлэх, гишүүнээс гаргах; 8.10.Хуралд төрийн болон нутгийн захиргааны байгууллагаас гадна төрийн бус байгууллага, мэргэжлийн байгууллагын төлөөлөгчийг оролцуулж болно.

Холбоо			
№	Хууль	Бүлэг	Заалт
1	Биеийн тамир, спортын тухай /Шинэчилсэн найруулга/	Гуравдугаар бүлэг. Байгууллага, аж ахуйн нэгж дэх биеийн тамир спортын үйл ажиллагаа	11.1.Спортын холбоо нь тухайн спортын төрлийг дэлгэрүүлэхэд чиглэсэн үйл ажиллагаа явуулах, төлөөлөгчийн газар, салбар, спортын клубээр дамжуулан иргэнд идэвхтэй хөдөлгөөн, спортоор хичээллэх нөхцөлийг бүрдүүлнэ. 11.2.Спортын холбоо нь Монгол Улсын хууль тогтоомжийн дагуу тухайн спортын төрлийн олон улсын холбооны дүрэмд нийцүүлэн үйл ажиллагаа явуулна.
2	Газрын тухай /Шинэчилсэн найруулга/	Зургаадугаар бүлэг. Газрыг үр ашигтай, зохистой ашиглах, хамгаалах	56.8.Нийтийн зориулалттай орон сууцны байшингийн орчны газрыг тохижуулах, арчлах, цэвэрлэх, хамгаалах үүргийг тухайн сууц өмчлөгчдийн холбоо хариуцна.

3	Даатгалын тухай (Шинэчилсэн найруулга)	Гуравдугаар бүлэг. Даатгалын үйл ажиллагааг төрөөс зохицуулах	12.1.1.Албан журмын даатгалын үйл ажиллагаа эрхлэх зөвшөөрөл авсан даатгагч нь Албан журмын даатгагчдын холбоо /цаашид “Холбоо” гэх/-нд гишүүн болох үүрэгтэй.
4	Жолоочийн даатгалын тухай	Тавдугаар бүлэг. Жолоочийн даатгалын сангийн бүрдүүлэлт, зарцуулалт	21.2.Даатгалын тухай хуулийн 121 дүгээр зүйлд заасан Албан журмын даатгагчдын холбоо нь Жолоочийн даатгалын сангийн бүрдүүлэлт, зарцуулалтын талаарх тайланг жил бүр гаргах бөгөөд уг сангийн үйл ажиллагаа, тайланд Санхүүгийн зохицуулах хороо хяналт тавина.
5	Иргэний хууль	Хоёрдугаар дэд бүлэг. Хуулийн этгээдийн төрөл	36.1.Нэгдмэл, тодорхой зорилго тавьсан хэд хэдэн этгээд сайн дурын үндсэн дээр нэгдэж байгуулсан, гишүүнчлэл бүхий хуулийн этгээдийг холбоо гэнэ.
		Тавдугаар дэд бүлэг. Нийтийн зориулалттай орон сууц өмчлөх эрх	143.1.Нийтийн зориулалттай орон сууцны нэг байшинд хоёр буюу түүнээс дээш өрх сууц өмчлөгч болсон тохиолдолд дундын өмчлөлийн эд хөрөнгийг дундаа өмчлөх эрхийг хэрэгжүүлэх, орон сууцны ашиглалтын хэвийн байдлыг хангах, сууц өмчлөгчдийн эрх, ашиг сонирхлыг хамгаалах зорилгоор сууц өмчлөгчдийн холбоо /цаашид “холбоо” гэх/-г байгуулна.
6	Малын генетик нөөцийн тухай	Орон сууцны тухай	13.5.Мэргэжлийн холбоо нь мал хамгаалах үйл ажиллагааны талаархи санал, дүгнэлтийг малын генетик нөөцийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагад хүргүүлнэ.
7	Орон сууц хувьчлах тухай	Хоёрдугаар бүлэг. Орон сууц хувьчлах ажлын удирдлага, зохион байгуулалт	11. 9/ орон сууц өмчлөгчдийн холбоо байгуулахад арга зүйн туслалцаа үзүүлэх;
8	Орон сууцны тухай	Тавдугаар бүлэг. Нийтийн зориулалттай орон сууцны байшингийн ашиглалт	14.1.Сууц өмчлөгчдийн холбоо нь дундын өмчлөлийн эд хөрөнгийн засвар, үйлчилгээ, дэвсгэр болон орчны газар, орчны зам, талбайн тохижилтын ажлыг тогтмол хийж, Сууц өмчлөгчдийн холбооны эрх зүйн байдал, нийтийн зориулалттай орон сууцны байшингийн дундын өмчлөлийн эд хөрөнгийн тухай хуулийн 16 дугаар зүйлд заасны дагуу холбогдох зардлыг хариуцна.
9	Өмгөөллийн тухай	Хоёрдугаар бүлэг. Өмгөөллийн ажиллагаа эрхлэх	7.2.Өмгөөлөгчийн шалгалтад тэнцсэн хуульч шалгалтын нэгдсэн дүнг мэдээлсэн өдрөөс хойш нэг жилийн дотор өмгөөллийн үйл ажиллагаа эрхлэх эрх авах тухай хүсэлтийг Монголын Өмгөөлөгчдийн Холбоо /цаашид “Өмгөөлөгчдийн Холбоо” гэх/-нд гаргана. Энэ хэсэгт заасан хүсэлт гаргах хугацаа өнгөрсөн бол шалгалтад тэнцсэн дүн хүчингүй болно.
10	Өргөн нэвтрүүлгийн тухай	Дөрөвдүгээр бүлэг. Өргөн нэвтрүүлгийн үйлчилгээ эрхлэхтэй холбоотой онцлог зохицуулалт	20.6.Өргөн нэвтрүүлгийн телевизүүдийн заавал гишүүнчлэлтэй, нийтийн эрх зүйн хуулийн этгээд болох Монголын телевизүүдийн холбоо /цаашид “Холбоо” гэх/ нь энэ хуулийн 20.5.3-т заасан хөлсийг төвлөрүүлж, өргөн нэвтрүүлгийн телевизийн үзэлтийн судалгааг үндэслэн гишүүдэд хуваарилна.

11	Сууц өмчлөгчдийн холбооны эрх зүйн байдал, нийтийн зориулалттай орон сууцны байшингийн дундын өмчлөлийн эд хөрөнгийн тухай		5.1.Сууц өмчлөгчдийн холбоо /цаашид “холбоо” гэх/-ны эрх зүйн байдал нь Иргэний хуулийн 143 дугаар зүйл болон энэ хуулиар тодорхойлогдоно. 5.7.Хуульд өөрөөр заагаагүй бол холбоо нь гишүүдийн хүлээх үүргийг, гишүүд нь холбооны хүлээх үүргийг хариуцахгүй.
12	Үйлдвэрчний эвлэлүүдийн эрхийн тухай		3.Үйлдвэрчний эвлэлүүд нь сайн дурын үндсэн дээр эвлэлдэн нэгдэж холбоо байгуулах, олон улсын үйлдвэрчний эвлэлүүдийн нэгдэлд гишүүнээр элсэх эрхтэй.
13	Үнэт цаасны зах зээлийн тухай /Шинэчилсэн найруулга/	Гуравдугаар дэд бүлэг. Мэргэжилтэнд эрх олгох	35.3.Энэ хуулийн 35.2-т заасан төрөл, зэрэглэлийг үнэт цаасны зах зээлийн мэргэжлийн холбоо болон өөрийгөө зохицуулах байгууллагын саналыг харгалзан Хороо тогтооно.
14	Хадгаламж зээлийн хоршооны тухай	Наймдугаар бүлэг. Хадгаламж, зээлийн хоршоодын холбоо	49.1.Хадгаламж, зээлийн хоршоод хамтран ажиллах, харилцан туслалцах зорилгоор сайн дурын үндсэн дээр нэгдэж Хадгаламж, зээлийн хоршоодын холбоо /цаашид Холбоо гэх/-г энэ хууль болон холбогдох хууль тогтоомжид нийцүүлэн үүсгэн байгуулж болно. 49.2.Хорооноос тогтоосон шаардлагыг хангасан холбоо Хадгаламж, зээлийн хоршоодын үндэсний холбооны эрх, үүргийг хэрэгжүүлж хоршоодын эрх ашгийг хамгаалах, тэдгээрийг төрийн байгууллага болон гадаад харилцаанд төлөөлөх эрхийг эдэлнэ. Бусад холбоо нь “үндэсний” гэх тодотголыг оноосон нэрд хэрэглэхийг хориглоно. 51.4.7.тэргүүлэгчдийн зөвлөл, гүйцэтгэх захирлын үйл ажиллагаа хууль бус, Холбоо болон гишүүн хадгаламж, зээлийн хоршооны эрх ашигт сөргөөр нөлөөлөхөөр бол уг үйл ажиллагааг таслан зогсоох, гаргасан шийдвэрийг хүчингүй болгохыг шаардах.
15	Хоршооны тухай /Шинэчилсэн найруулга/	Зургаадугаар бүлэг. Хоршооны талаарх төрийн байгууллага, нутгийн өөрөө удирдах байгууллага, хоршооллын нэгдсэн ба хоршоодын холбооны бүрэн эрх	44.1.Хоршоод үйл ажиллагааныхаа чиглэлийн дагуу эвлэлдэн нэгдэж, хоршоодын холбоо байгуулж болно. Хоршоо нь хоршоодын холбооны гишүүн байна. 44.2.Хоршоодын холбоо нь гишүүддээ үйлчилдэг төрийн бус байгууллага байна. 46.2.Хоршооллын нэгдсэн холбоо дараах чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулна: 46.2.1.хоршооллын салбарын хөгжлийн нэгдсэн бодлого, хоршооллын хөдөлгөөнийг өргөжүүлэх талаар төрийн захиргааны төв байгууллагатай хамтран ажиллах, хоршоологчдын эрх ашгийг хамгаалах;
16	Хөдөлмөрийн тухай. /Шинэчилсэн найруулга/	Гуравдугаар бүлэг. Хамтын хэлэлцээ	26.2.Салбарын болон үндэсний хэмжээнд ажил хаялт зохион байгуулах эсэх асуудлыг тухайн шатны үйлдвэрчний эвлэлийн холбооны гишүүн байгууллагуудын дийлэнх олонх ажил хаялт зарлах тухай санал хураалтад оролцож, олонх нь дэмжсэн тохиолдолд тухайн шатны үйлдвэрчний эвлэлийн холбоо шийдвэрлэнэ.
17	Хуульчийн эрх зүйн байдлын тухай	Хоёрдугаар бүлэг. Хуульчийн мэргэжлийн шалгалт	9.2.Гадаад улсын хууль зүйн сургуулийг төгссөн Монгол Улсын иргэн, гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүн хуульчийн шалгалтад орох журмыг Хуульчдын холбоо батална.

18	Хүний эрх хамгаалагчийн эрх зүйн байдлын тухай	Хоёрдугаар бүлэг. Хүний эрх хамгаалагчийн эрх, санхүүжилт, хориглох зүйл. Дөрөвдүгээр бүлэг. Хүний эрх хамгаалагчийг хамгаалах тогтолцоо	6.1.3.хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалах, хөхиүлэн дэмжих зорилгоор аливаа хэлбэрээр эвлэлдэн нэгдэх, төрийн бус байгууллага, эвсэл, холбоо, бүлэг, нэгдэл байгуулах, тэдгээрийн үйл ажиллагаанд оролцох; 11.4.Монголын Хуульчдын холбоо, Монголын Өмгөөлөгчдийн холбоо нь тус тусын хуралдаанаараа нэр дэвшигчээ шалгаруулж Комиссын хуралдаанд санал болгоно.
19	Эвлэрүүлэн зуучлалын тухай	Хоёрдугаар бүлэг. Эвлэрүүлэн зуучлах ажиллагаа	8.1.Төрийн болон төрийн бус байгууллага, мэргэжлийн холбоо үйл ажиллагааныхаа чиглэлийн дагуу тухайн салбарын эрх зүйн харилцаанаас үүссэн маргааныг шийдвэрлэх эвлэрүүлэн зуучлагчийг ажиллуулж болно.
20	Эрүүл мэндийн тухай	Дөрөвдүгээр бүлэг. Эрүүл мэндийн байгууллагын тогтолцоо	19.7.Хэрэгцээний үнэлгээг тусгай зөвшөөрөл олгох эрх бүхий байгууллагаас сонгон шалгаруулсан мэргэжлийн нийгэмлэг, холбоо гүйцэтгэнэ.

Сан, корпораци			
№	Хууль	Бүлэг	Заалт
1	Авлигын эсрэг хууль	Нэгдүгээр бүлэг. Нийтлэг үндэслэл	4.1.Доор дурдсан этгээд энэ хуулийн үйлчлэлд хамаарна: 4.1.9.Ирээдүйн өв сангийн тухай хуулийн 4.1.7-д заасан Ирээдүйн өв сан корпорацийн эрх бүхий албан тушаалтан, хяналтын зөвлөлийн гишүүн.
2	Авто замын тухай /Шинэчилсэн найруулга/	Хоёрдугаар бүлэг. Авто замын талаархи төрийн байгууллагын бүрэн эрх	8.4.Авто замын норм, норматив, техникийн баримт бичгийг боловсруулах, батлах, боловсронгуй болгож хөгжүүлэх “Авто замын норм, нормативын сан”-тай байх бөгөөд уг сан дараахь эх үүсвэрээс бүрдэнэ:
3	Авто тээврийн тухай хууль	Хоёрдугаар бүлэг. Автотээврийн талаархи төрийн байгууллагын бүрэн эрх	6.1.11.тээврийн хэрэгслийн бүртгэл, мэдээллийн нэгдсэн сан байгуулж, холбогдох байгууллагыг байнгын мэдээллээр хангах ажлыг зохион байгуулах;
4	Аж ахуй нэгжийн орлогын албан татварын тухай /Шинэчилсэн найруулга/	Гуравдугаар бүлэг. Албан татвар ногдох орлогоос хасагдах зардал Дөрөвдүгээр бүлэг. Албан татвар ногдуулах орлогыг тодорхойлох	15.1.Энэ хуулийн 13 дугаар зүйлд заасан шаардлагыг хангасан дараах зардлыг албан татвар ногдох орлогоос хасагдах зардалд тооцож болно: 15.1.13.Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай хууль, Ашигт малтмалын тухай хууль, Газрын тосны тухай хууль, Цөмийн энергийн тухай хуульд заасны дагуу ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч, төсөл хэрэгжүүлэгч, гэрээлэгчийн байгаль орчны менежментийн жилийн төлөвлөгөөнд тусгаж, холбогдох төрийн байгууллагаас нээсэн тусгай сан, төрийн сан болон Газрын тосны тухай хуулийн 11.2.9-д заасан дансанд шилжүүлсэн мөнгөн хөрөнгө; 18.11.Даатгалын үйл ажиллагаа эрхэлж байгаа аж ахуйн нэгжийн даатгалын үйл ажиллагааны нийт орлогоос эрх бүхий төрийн байгууллагаас баталсан дүрэмд заасны дагуу тухайн жилд байгуулсан нөөцийн сан болон үйл ажиллагааны зардлыг хасаж, албан татвар ногдуулах орлогыг тодорхойлно.

5	Архив албан хэрэг хөтлөлтийн тухай. /Шинэчилсэн найруулга/	Нэгдүгээр бүлэг. Нийтлэг үндэслэл. Хоёрдугаар бүлэг. Архив, албан хэрэг хөтлөлтийн талаарх төрийн байгууллагын бүрэн эрх, чиг үүрэг, зохион байгуулалт	4.1.10.“үндэсний архивын сан хөмрөг” гэж хадгалагдаж байгаа байршил, өмчийн хэлбэр, үүссэн эх сурвалж, хугацаанаас үл хамаарч монголын ард түмний амьдрал, хөгжлийн түүхийг тусгасан, эрдэм шинжилгээ, нийгэм, улс төр, эдийн засаг, соёл, шинжлэх ухааны ач холбогдолтой архивт байнга хадгалагдах бүх төрлийн баримтыг; 5.1.2.төрийн архивын сан хөмрөгт хамаарах баримтын өмчлөх эрхийг бусдад шилжүүлэх асуудлыг шийдвэрлэх; 28.8.Төрийн өмчийн бус архивын сан хөмрөгийг өмчлөгч байгууллагын үйл ажиллагаа дуусгавар болсон, эсхүл иргэн нас барсан тохиолдолд эрх залгамжлагч байхгүй бол тэдгээр архивын баримтыг төрийн өмчид хамааруулж, холбогдох төрийн архивт шилжүүлэн хадгалуулна.
6	Архидан согтуурахтай тэмцэх тухай	Дөрөвдүгээр бүлэг. Архидан согтуурахтай хийх тэмцэл	.1. Архидан согтуурахтай тэмцэх, түүнээс урьдчилан сэргийлэх зорилгоор Архидан согтуурахтай тэмцэх сан /цаашид “сан” гэх/-г байгуулна.
7	Ахмад настны тухай /Шинэчилсэн найруулга/	Дөрөвдүгээр бүлэг. Аж ахуйн нэгж, байгууллага, албан тушаалтны хүлээх үүрэг	14.7.Энэ хуулийн 14.6-д заасан арга хэмжээнд зориулан аж ахуйн нэгж, байгууллага өөрийн төсөв, үйл ажиллагааны орлогоосоо цалингийн нийт сангийн гурав хүртэл хувьтай тэнцэх хэмжээний мөнгөн хөрөнгөөр “Ахмадын сан” байгуулах бөгөөд Ахмадын сан байгуулан ажиллуулах журмыг Засгийн газар батална.
8	Ашигт малтмалын тухай / шинэчилсэн найруулга/	Есдүгээр бүлэг. Мэдээлэл, төлбөрийн хуваарилалт, нөхөн төлбөр, санхүү бүртгэлийн онцлог	61.3.Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч уул уурхайн үйлдвэрлэлд ашиглагдаж байгаа үндсэн хөрөнгөд түүний элэгдэл, хорогдлын шимтгэлийн сан байгуулна.
9	Байгаль орчныг хамгаалах тухай	Нэгдүгээр бүлэг. Нийтлэг үндэслэл	1.Иргэн байгаль орчныг хамгаалах талаар дараахь эрхийг эдэлнэ: 3/байгаль орчныг хамгаалах олон нийтийн байгууллага байгуулах, хөрөнгийн сан үүсгэх нутгийн иргэд сайн дурын үндсэн дээр нэгдэж байгалийн баялгийг арчлан хамгаалах, нөхөн сэргээх, түүний ашиг шимийг хүртэх;
10	Банк бус санхүүгийн үйл ажиллагааны тухай	Хоёрдугаар бүлэг. Банк бус санхүүгийн үйл ажиллагаа эрхлэх	14.2.Дүрмийн сан нь банк бус санхүүгийн байгууллагын хувьцаа эзэмшигчдийн оруулсан мөнгөн хөрөнгөөс бүрдэх бөгөөд түүний хэмжээг улсын эдийн засгийн байдал, мөнгөний ханшийн өөрчлөлт, банк бус санхүүгийн байгууллагын төлбөрийн чадвар, эрхлэх үйл ажиллагааны онцлогийг харгалзан Санхүүгийн зохицуулах хороо тогтооно.
11	Банк, эрх бүхий хуулийн этгээдийн мөнгөн хадгаламж, мөнгөн хөрөнгийн шилжүүлэг, зээлийн үйл ажиллагааны тухай. / Шинэчилсэн найруулга/	Дөрөвдүгээр бүлэг. Банк, эрх бүхий хуулийн этгээдийн зээлийн үйл ажиллагаа	27.1.Зээлдүүлэгч олгосон зээлдээ судалгаа хийж, зээлийнхээ үлдэгдлийг хууль, журамд заасны дагуу ангилж, харгалзах эрсдэлийн сан байгуулна.

12	Банкан дахь мөнгөн хадгаламжийн даатгалын тухай	Хоёрдугаар бүлэг. Хадгаламжийн даатгалын сангийн үйл ажиллагаа	10.1.Хадгаламжийн даатгалын сан /цаашид “Сан” гэх/-гийн удирдлагыг Хадгаламжийн даатгалын корпораци хэрэгжүүлнэ.
13	Банкны тухай /Шинэчилсэн найруулга/	Тавдугаар бүлэг. Банкны хөрөнгө, хяналт шалгалт Дөрөвдүгээр дэд бүлэг Банкны бүтцийн өөрчлөлтийн арга хэмжээ	35.5.Банкны активыг ангилах, активын эрсдэлийн сан байгуулах, зарцуулах журмыг Монголбанк санхүүгийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагатай хамтран батлах бөгөөд банк активыг энэхүү журмын дагуу ангилж, эрсдэлийн сан байгуулна. 62.1.Монголбанк нь банкны санхүүгийн байдлыг сайжруулах, тогтворжуулах, банкны бүтцийн өөрчлөлтийн арга хэмжээг хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай мөнгөн хөрөнгийн сан /цаашид “Сан” гэх/-г бүрдүүлж, зохих журмын дагуу дараахь байдлаар зарцуулж болно.
14	Барааны тэмдэг, газар зүйн заалтын тухай /Шинэчилсэн найруулга/	Гуравдугаар бүлэг. Барааны тэмдэг эзэмшигчийн онцгой эрх	13.3.Барааны тэмдгийн оюуны бүтээлийн өртгийг тооцсон үнэлгээг хөрөнгийн баталгаа, барьцаа, хөрөнгө оруулалт болгох, хувьцаа гаргах, хувьчлал болон дуудлага худалдаанд оруулах, дүрмийн сан бүрдүүлэх, даатгалд хамруулах зэрэгт хэрэглэж болно.
15	Барилгын тухай /Шинэчилсэн найруулга/	Нэгдүгээр бүлэг. Нийтлэг үндэслэл	5.7.Барилга байгууламжийн норм, нормативын сан дараахь эх үүсвэрээс бүрдэнэ: 5.7.1.барилга байгууламжийн төсөвт өртгөөс 0.18 хувиар авсан орлого;
16	Боловсролын тухай	Тавдугаар бүлэг. Боловсролын эдийн засаг	39.8.Олон нийтийн үүсгэл санаачилгаар аймаг, нийслэл, сум, дүүрэгт боловсрол хөгжүүлэх сан байгуулж болно.
17	Гаалийн тухай /Шинэчилсэн найруулга/	Зургаадугаар бүлэг. Гаалийн бүрдүүлэлт хийх Долдугаар дэд бүлэг Гаалийн зуучлагч	67.1.4.мэдүүлэгчийн өмнөөс гаалийн болон холбогдох бусад татварыг төлөх, эсхүл төлөхөөр гаргасан баталгааг хангахад учирч болзошгүй алдагдлаас хамгаалах зорилгоор эрсдлийн сан байгуулсан байх.
18	Гамшгаас хамгаалах тухай /Шинэчилсэн найруулга/	Долдугаар бүлэг. Хуулийн этгээд, иргэний эрх, үүрэг.	37.1.Иргэн гамшгаас хамгаалах талаар дараахь эрхийг эдэлнэ: 37.1.2.гамшгаас хамгаалах сайн дурын хэсэг байгуулах, гишүүнээр элсэх, гамшгаас хамгаалах дундын хөрөнгийн сан үүсгэх;
19	Даатгалын мэргэжлийн оролцогчийн тухай	Дөрөвдүгээр бүлэг. Хөрөнгө, хувьцаа	14.1.Даатгалын зуучлагч, даатгалын хохирол үнэлэгчийн дүрмийн сан нь мөнгөн хөрөнгөөс бүрдэх бөгөөд дараахь хэмжээтэй байна: 14.1.1.даатгалын багц дүрэмд заасан хэмжээнээс багагүй;

20	Даатгалын тухай (Шинэчилсэн найруулга)	Гуравдугаар бүлэг. Даатгалын үйл ажиллагааг төрөөс зохицуулах Зургаадугаар бүлэг. Хөрөнгө, санхүүгийн эх үүсвэр, төлбөрийн чадвар Аравдугаар бүлэг. Даатгагчийн үүрэг, даатгагчид тавих хязгаарлалт	14.2.3.даатгалын нөөц сан албан журмын даатгалын сан болон бусад санг бүрдүүлэх, хуваарилах, түүнд хяналт тавих журам; 22.1.Даатгалын компанийн дүрмийн сан нь хувьцаа эзэмшигчдийн оруулсан мөнгөн хөрөнгөөс бүрдэх бөгөөд түүний доод хэмжээг даатгалын ангилал, давхар даатгалын онцлогийг харгалзан Зохицуулах хороо тогтооно. Дүрмийн санг зээлийн хөрөнгөөр бүрдүүлэхийг хориглоно. 22.4.Даатгагчийн дүрмийн сан энэ хуулийн 22.1-д заасан хэмжээнд хүрэхгүй болсон тохиолдолд даатгагч Зохицуулах хороонд нэн даруй бичгээр мэдэгдэнэ. 25.1.Даатгагч нь гэрээний явцад үүссэн үүргийн гүйцэтгэлийг хангах зорилгоор даатгалын нөөц сан бүрдүүлнэ. 51.1.Урт хугацааны даатгагч нь эрхэлж буй даатгалын төрөл тус бүрт тусгайлсан данс нээж, тусгайлсан сан байгуулна.
21	Дээд боловсролын санхүүжилт, суралцагчдын нийгмийн баталгааны тухай	Хоёрдугаар бүлэг. Дээд боловсролын санхүүжилт, суралцагчид үзүүлэх санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх байгууллагын эрх, үүрэг.	9.3.Суралцагчид төрөөс санхүүгийн дэмжлэг олгох үйлчилгээг эрхлэн гүйцэтгэх байгууллага нь Боловсролын зээлийн сан байх бөгөөд суралцагчид төрөөс олгосон санхүүгийн дэмжлэгийг чанартай боловсролд сонгон хэрэглэх боломж нь нээлттэй байна. 12.4.4.сургалт, судалгааны санхүүжилтийн тогтвортой эх үүсвэрийг бүрдүүлэх зорилгоор тодорхой төрлийн дэд сан байгуулах, сангийн хөрөнгөө арвижуулах талаар хуулиар зөвшөөрөгдсөн үйл ажиллагаа эрхлэх.
22	Жижиг, дунд үйлдвэр, үйлчилгээг дэмжих тухай. /Шинэчилсэн найруулга/	Гуравдугаар бүлэг. Жижиг, дунд үйлдвэр, үйлчилгээг дэмжих төрийн бодлого.	11.1.Жижиг, дунд үйлдвэр, үйлчилгээг дэмжих үйл ажиллагаанд шаардагдах хөрөнгийг санхүүжүүлэх зорилго бүхий Жижиг, дунд үйлдвэрийг хөгжүүлэх сан /цаашид "Сан" гэх/ байна.
23	Жолоочийн даатгалийн тухай	Дөрөвдүгээр бүлэг. Даатгалын тохиолдолд нөхөн төлбөр	13.5.Даатгуулагч энэ хуулийн 13.1, 13.4-т заасан үүргээ хүндэтгэх шалтгаангүйгээр биелүүлээгүйн улмаас үүсэх үр дагаврыг даатгагч, жолоочийн даатгалын сан хариуцахгүй бөгөөд хохирлыг даатгуулагч өөрөө хариуцна.
24	Залуучуудын хөгжлийг дэмжих тухай	Тавдугаар бүлэг. Залуучуудын хөгжлийг дэмжих сан.	23.1.Залуучуудын хөгжлийг дэмжих үйл ажиллагааг санхүүжүүлэх зорилгоор залуучуудын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага дэргэдээ Залуучуудын хөгжлийг дэмжих сан /цаашид "сан" гэх/ -тай байна.
25	Засгийн газрын тусгай сангийн тухай /Шинэчилсэн найруулга/	Хоёрдугаар бүлэг. Тусгай сан, түүний төрөл Гуравдугаар бүлэг. Тусгай сангийн эх үүсвэр, зарцуулалт.	5.4.Энэ хуулийн 5.3.4, 5.3.6, 5.3.8, 5.3.15-д зааснаас бусад тусгай сан нь Монгол Улсын эдийн засаг, нийгмийг хөгжүүлэх үндсэн чиглэлд туссан үйл ажиллагааг санхүүжүүлдэг байх зарчим баримтална. 7.1.Байгаль орчин, уур амьсгалын сан нь байгаль орчныг хамгаалах, байгалийн гамшигт үзэгдлээс урьдчилан сэргийлэх, уур амьсгалын өөрчлөлтийг сааруулахад дэмжлэг үзүүлэх зориулалттай байна. 8.1.Боловсролын зээлийн сан нь санхүүгийн дэмжлэг, тэтгэлэг, сургалтын төлбөрийн зээл олгох замаар дээд боловсрол эзэмших хүсэлтэй тодорхой шалгуур, шаардлагыг хангасан иргэнийг төрөөс дэмжих бодлогыг хэрэгжүүлэх зориулалттай байна.

			9.1.Бүх нийтийн үйлчилгээний үүргийн сан нь төрийн бодлогын хүрээнд харилцаа холбооны зайлшгүй шаардлагатай үйлчилгээг алслагдсан орон нутагт болон үйлчилгээ хүрээгүй хүн амд бодит үнээр хүргэх, шинээр сүлжээ байгуулах, харилцаа холбооны орчин үеийн дэвшилтэт технологийг нэвтрүүлэх, өргөтгөх, шинэчлэх зориулалттай байна. 10.1.Гэмт хэргийн хохирогчид нөхөн төлбөр олгох сан нь Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт үйлдэгдсэн, энэ хуулийн 10.3-т заасан гэмт хэргийн улмаас амь насаа алдсан этгээдийн гэр бүлийн гишүүн, хүнд гэмтэл учирсан хохирогчид нөхөн төлбөр олгох зориулалттай байна. 11.1.Засгийн газрын нөөц сан нь тухайн жилийн төсөвт урьдчилан тооцож, төлөвлөн тусгах боломжгүй, хойшлуулшгүй цаг үеийн шинжтэй арга хэмжээ болон Гамшгаас хамгаалах тухай хуулийн 4.1.8-д заасан гамшгийн эрсдэлийг бууруулах үйл ажиллагаа, 4.1.15-д заасан гамшгийн хор уршгийг арилгах үйл ажиллагааг шат дараатай зохион байгуулах зорилгоор улс, орон нутгийн төсвийн гамшгаас хамгаалах арга хэмжээний зардлын хүрэлцэхгүй хэсгийг санхүүжүүлэх зориулалттай байна. 13.1.Соёл, урлагийг дэмжих сан нь соёл, урлагийг хөгжүүлэх, сурталчлан таниулах, соёлын өвийг бүртгэх, судлах, хадгалан хамгаалах, сэргээн засварлах, түгээн дэлгэрүүлэх, сурталчлах зориулалттай байна. 14.1.Спортыг дэмжих сан нь нийтийн биеийн тамир, хүн амын идэвхтэй хөдөлгөөнөөр хичээллэх, өндөр зэрэглэлийн тамирчин, дасгалжуулагчийг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй бэлтгэх, үндэсний спортын төрлийг хөгжүүлэх, үндэсний хэмжээний тэмцээн, наадмын сэргээшийн эсрэг хяналтыг хэрэгжүүлэх, сэргээшийн эсрэг үйл ажиллагааны сургалт, сурталчилгааг зохион байгуулах, биеийн тамир, спортын чиглэлээр судалгаа, шинжилгээ хийх зориулалттай байна. 15.1.Төсвийн тогтворжуулалтын сан нь нэгдсэн төсвийн дунд болон урт хугацааны тэнцвэртэй, тогтвортой байдлыг хангах, төсвийн тэнцвэржүүлсэн горимыг хэрэгжүүлэхэд санхүүгийн хэрэгслийн үүрэг гүйцэтгэнэ. 16.1.Жижиг, дунд үйлдвэрийг хөгжүүлэх сан нь жижиг, дунд үйлдвэр эрхлэгч аж ахуйн нэгжийн үйл ажиллагааг дэмжих зориулалттай байна. 17.1.Хилийн чанадад байгаа Монгол Улсын иргэдэд туслах сан нь хилийн чанадад ажиллаж, амьдарч, сурч байгаа иргэдийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалах, эрх нь зөрчигдсөн тохиолдолд хууль, эрх зүйн туслалцааг шуурхай үзүүлэх, иргэний улсын бүртгэл, нотариатын болон консулын үйлчилгээний хүртээмж, чанарыг сайжруулах зориулалттай байна. 18.1.Шинжлэх ухаан, технологийн сан нь шинжлэх ухаан, технологийн тэргүүлэх чиглэлийн онолын суурь судалгаа гүйцэтгэх, шинжлэх ухаан, технологийн болон инновацийн төсөл, арга хэмжээг хэрэгжүүлэх, эрдэм шинжилгээний ажлын үр дүнг үйлдвэрлэл, үйлчилгээнд нэвтрүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх зориулалттай байна.
--	--	--	---

			19.1.Эрүүл мэндийг дэмжих сан нь эрүүл мэндийн мэдээлэл, сургалт, сурталчилгаа, ухуулга нөлөөлөл, тандалт судалгааны ажлыг зохион байгуулахад дэмжлэг үзүүлэх зориулалттай байна. 20.1.Кино урлагийг дэмжих сан нь кино урлагийг хөгжүүлэх, үйлдвэрлэх, түгээн таниулахад дэмжлэг үзүүлэх зориулалттай байна. 21.1.Хөдөө аж ахуйг дэмжих сан нь газар тариалан, мал аж ахуй эрхлэх үйл ажиллагааг дэмжих зориулалттай байна. 22.1.Хүүхдийн төлөө сан нь хүүхдэд зориулсан бүтээн байгуулалт, хүүхдийн хөгжил, хамгаалал, оролцоог дэмжих зориулалттай байна.
26	Зөрчил шалган шийдвэрлэх тухай	Тавдугаар бүлэг. Эрх хязгаарлах арга хэмжээ	10.Барьцааны мөнгийг төрийн сан дахь тусгай дансанд байршуулна.
27	Зөрчлийн тухай /Шинэчилсэн найруулга/	Арван нэгдүгээр бүлэг. Үнэт цаас, банк, санхүү, гааль, татвар, маргэжлийн хяналт, даатгалын журмын эсрэг зөрчил	2.Хүн, хуулийн этгээд: 2.5.хөрөнгө оруулалтын сан хуулиар хориглосон үйл ажиллагаа явуулсан; 15.Даатгагч: 15.12.урт хугацааны даатгагчийн сан байгуулах, түүнийг зарцуулах журам зөрчсөн; 3.Хуульд заасныг зөрчиж: 3.3.хамтын хөрөнгө оруулалтын сан үүсгэн байгуулах ажиллагаа явуулсан, эсхүл бусдад мэдээлэл өгсөн, эсхүл бусдаас хөрөнгө төвлөрүүлсэн; 3.8.гадаад улсад бүртгэлтэй хөрөнгө оруулалтын сан нь Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт сангийн хувьцаа, нэгж эрхээ нийтэд санал болгон худалдсан;
28	Зээлийн батлан даалтын сангийн тухай	Нэгдүгээр бүлэг. Нийтлэг үндэслэл	4.1.Зээлийн батлан даалтын сан /цаашид “Сан” гэх/ нь барьцаа хөрөнгийн дутагдалтай жижиг, дунд үйлдвэр эрхлэгчид зээлийн батлан даалт гаргах ашгийн төлөө бус хуулийн этгээд байна.
29	Иргэний хууль	Дөрөвдүгээр бүлэг. Хуулийн этгээд Хоёрдугаар дэд бүлэг Хуулийн этгээдийн төрөл	36.2.Нэг буюу хэд хэдэн үүсгэн байгуулагч нийгэмд ашиг тустай, нэгдмэл зорилгод хүрэхийн тулд эд хөрөнгө төвлөрүүлэх замаар байгуулсан гишүүнчлэлгүй хуулийн этгээдийг сан гэнэ.
30	Ирээдүйн ав сангийн тухай	Нэгдүгээр бүлэг. Нийтлэг үндэслэл	4.1.Энэ хуульд хэрэглэсэн дараахь нэр томьёог доор дурдсан утгаар ойлгоно: 4.1.6.“Ирээдүйн өв сан корпораци” /цаашид “Корпораци” гэх/ гэж Сангийн хөрөнгийн удирдлагыг мандатаар олгогдсон эрх хэмжээний хүрээнд хэрэгжүүлэх үүрэг бүхий 100 хувь төрийн өмчит хуулийн этгээдийг;
31	Кино урлагийг дэмжих тухай	Дөрөвдүгээр бүлэг. Кино урлагийг хөгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх	12.2.Кино урлагийг дэмжих сан Засгийн газрын тусгай сангийн тухай хуулийн 6 дугаар зүйлд заасан эх үүсвэрээс бүрдэх бөгөөд уг сангаас дараах хэлбэрээр дэмжлэг үзүүлнэ: 12.2.1.эргэн төлөх нөхцөлгүй олгох санхүүжилт;
32	Мал хулгайлах гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх тухай	Нэгдүгээр бүлэг. Нийтлэг үндэслэл	16.1.Энэ хуулийн 4.1-д заасан салбар зөвлөлийн дэргэд мал хулгайлах гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх тусгай сан байгуулж болно.

33	Малын индексжүүлсэн даатгалын тухай хууль	Тавдугаар бүлэг. Малын индексжүүлсэн даатгалын сан	25.1.Малын индексжүүлсэн даатгалын сан дараах төрөлтэй байна: 25.1.1.даатгагчдын Хамтын эрсдэлийн сан; 25.1.2.давхар даатгалын компанийн сан. 26.1.Хамтын эрсдэлийн сан нь давхар даатгалын компанийн дэргэд тусдаа бүртгэлтэй, бие даасан данстай байна.
34	Монгол Улсын хөгжлийн банкны тухай /Шинэчилсэн найруулга/	Нэгдүгээр бүлэг. Нийтлэг үндэслэл	6.2.Хөгжлийн банк нь тухайн жилийн цэвэр ашгаас хувь нийлүүлсэн хөрөнгийг нэмэгдүүлж, үлдэх хэсгээр алдагдлыг нөхөх зорилго бүхий нөөц сан байгуулна.
35	Мэргэжлийн боловсрол, сургалтын тухай. /Шинэчилсэн найруулга/	Тавдугаар бүлэг. Бусад зүйл	22.1.Мэргэжлийн боловсрол, сургалтыг дэмжих сан нь дор дурдсан эх үүсвэрээс бүрдэнэ: 22.1.1.улсын төсвөөс хуваарилсан хөрөнгө;
36	Нийгмийн даатгалын тухай	Хоёрдугаар бүлэг. Нийгмийн даатгалын сан	2.Хууль тогтоомжид өөрөөр заагаагүй бол нийгмийн даатгалын сангийн хөрөнгийг сан хооронд шилжүүлэн зарцуулах, зориулалтын бус чиглэлээр ашиглах, байршуулахыг хориглоно.
37	Нийгмийн халамжийн тухай /Шинэчилсэн найруулга/	Нэгдүгээр бүлэг. Нийтлэг үндэслэл	6.1.Нийгмийн халамжийн сан /цаашид “халамжийн сан” гэх/ нь мөнгөн хөрөнгийн сан байна. 6.2.Халамжийн сан дараах төрөлтэй байна: 6.2.1.тэтгэвэр, тэтгэмжийн сан; 6.2.2.нийгмийн үйлчилгээний сан.
38	Оюуны өмчийн тухай	Дөрөвдүгээр бүлэг. Оюуны өмчийн эрхийг эдийн засгийн эргэлтэд оруулах, төрөөс үзүүлэх дэмжлэг.	22.1.3.оюуны өмчийн эрхийг эдийн засгийн эргэлтэд оруулах сан байгуулах;
39	Өмч хувьчлах тухай	Нэгдүгээр бүлэг. Нийтлэг үндэслэл	2.Хувьчлалын сан нь хувьчлах эд хөрөнгийг борлуулсны орлого, улс, орон нутгийн төсвийн хөрөнгө, хувьчлалыг дэмжиж БНМАУ-ын байгууллага, иргэд, түүнчлэн олон улсын болон гадаадын байгууллага, иргэд, харьяалалгүй хүмүүсээс үзүүлсэн зээл, тусламжийн хөрөнгө, бусад орлогоос бүрдэнэ.
40	Өргөн нэвтрүүлгийн тухай	Долдугаар бүлэг. Өргөн нэвтрүүлгийн бодлого, зохицуулалтын асуудал хариуцсан байгууллагын эрх, үүрэг.	28.3.Өргөн нэвтрүүлэг хөгжүүлэх сан бүрдүүлэх, түүнийг зарцуулах журмыг батална.
41	Патентийн тухай /Шинэчилсэн найруулга/	Дөрөвдүгээр бүлэг. Шинэ бүтээл, бүтээгдэхүүний загвар, ашигтай загвар зохиогч болон патент, гэрчилгээ эзэмшигчийн эрх	21.2.Оюуны бүтээлийн өртгийг тооцсон үнэлгээг хөрөнгийн баталгаа, барьцаа, хөрөнгө оруулалт, хувьцаа гаргах, хувьчлал болон дуудлагын худалдаанд оруулах, дүрмийн сан бүрдүүлэх, даатгалд хамруулах зэрэгт хэрэглэж болно.
42	Санхүүгийн зохицуулах хорооны эрх зүйн байдлын тухай	Хоёрдугаар бүлэг. Санхүүгийн зохицуулах хороо, түүний бүрэн эрх, бусад байгууллагатай харилцах	6.1.Хороо дараахь бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ: 6.1.8.даатгалын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч хуулийн этгээдийн дүрмийн сан буюу хувь нийлүүлсэн хөрөнгийн доод хэмжээ, түүнд тавих шаардлагыг тогтоох. /Энэ заалтыг 2009 оны 6 дугаар сарын 4-ний өдрийн хуулиар нэмсэн. /

43	Согтуурах мансуурах донтой хүнийг захиргааны журмаар албадан эмчлэх тухай /Шинэчилсэн найруулга/	Хоёрдугаар бүлэг. Албадан эмчлэх эмнэлэг.	14.3.Албадан эмчлэх эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээ, үйл ажиллагаанд Архидан согтуурахтай тэмцэх сан болон аж ахуйн нэгж, байгууллага, хамт олон, хувь хүний хандив, хууль тогтоомжоор хориглоогүй бусад эх үүсвэр байж болно.
44	Сууц өмчлөгчдийн холбооны эрх зүйн байдал, нийтийн зориулалттай орон сууцны байшингийн дундын өмчлөлийн эд хөрөнгийн тухай		6.1.Холбооны дүрэмд дараахь зүйлийг заавал тусгана: 6.1.7.холбооны үйл ажиллагаанд шаардлагатай хөрөнгө бүрдүүлэх, сан байгуулж, ажиллах журам; 7.2.Дараахь асуудлыг зөвхөн бүх гишүүдийн хурлаар хэлэлцэж шийдвэрлэнэ: 7.2.2.холбооны төсөв, тайлан, тэнцлийг хэлэлцэж батлах, орон сууцны хэвийн ажиллагааг хангах зорилгоор сан байгуулах, зээл авах; 7.2.3.холбооны сан болон зээлийн хөрөнгийн бүрдүүлэлт, ашиглалт, захиран зарцуулалтыг шийдвэрлэх;
45	Тамхины хяналтын тухай /Шинэчилсэн найруулга/	Гуравдугаар бүлэг. Тамхины хяналтын үйл ажиллагааны санхүүжилт	10.1.Иргэдэд эрүүл аж төрөх зан үйлийг төлөвшүүлэх, тамхины хэрэглээг бууруулах зорилгоор эрүүл мэндийг дэмжих сан /цаашид “сан” гэх/ байгуулна.
46	Төв банк /Монгол банк/-ны тухай	Гуравдугаар бүлэг. Монголбанкны үйл ажиллагаа Долдугаар бүлэг. Монголбанкны өөрийн хөрөнгө, орлогын хуваарилалт	23 дугаар зүйл. Монголбанкны үйл ажиллагаанд хориглох зүйл 1. Монголбанкнаас дараахь үйл ажиллагаа явуулахыг хориглоно: 3/Засгийн газар болон банк, Хадгаламжийн даатгалын болон Ирээдүйн өв сан корпораци, Үндэсний төлбөрийн системийн тухай хуульд заасан шууд оролцогч, оператороос бусад хуулийн этгээд, иргэний мөнгөн хөрөнгийг хуримтлуулан хадгалах, төлбөр тооцоо хийх, зээлийн үйл ажиллагаа эрхлэх; 36 дугаар зүйл. Дүрмийн сан. 1. Монголбанкны дүрмийн сан таван тэрбум төгрөгөөс доошгүй байх бөгөөд энэ хэмжээг гагцхүү хуулиар өөрчилнө. 37 дугаар зүйл. Монголбанкны цэвэр орлогыг тодорхойлох 1. Монголбанкны санхүүгийн жилийн цэвэр орлогыг тодорхойлохдоо дараахь зарчмыг баримтална: 5/тухайн санхүүгийн жилд гадаад валютаар илэрхийлэгдсэн хөрөнгө, өр төлбөрийн ханшийн зөрүүнээс үүссэн цэвэр алдагдлыг дахин үнэлгээний сан болон ерөнхий нөөцийн сангаас хааж, хүрэлцэхгүй тохиолдолд зөрүүг хуримтлагдсан алдагдлын дансанд үлдээх. 2. Энэ зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан орлого, зарлагыг хуримтлуулан тооцох, нөөцийн сан байгуулах, актив, пассивыг дахин үнэлэх журам, аргачлалыг Монголбанк тогтооно.

47	Төрийн болон орон нутгийн өмчийн тухай.	Нэгдүгээр бүлэг. Зургаадугаар бүлэг. Төрийн өмчийн эд хөрөнгийг хувьчлах	2. Энэ хууль нь улсын болон орон нутгийн төсөв, Монгол Улсын эрдэнэсийн сан, Ирээдүйн өв сангийн бүрдүүлэлт, хуваарилалт, захиран зарцуулалттай болон Монгол Улсын Хөгжлийн банк, Хадгаламжийн даатгалын корпораци, Ирээдүйн өв сан корпорацийн болон Малын индексжүүлсэн даатгалын үйл ажиллагаатай холбогдсон харилцааг зохицуулахад үйлчлэхгүй. 63 дугаар зүйл. Хувьчилсан өмч хөрөнгийн үнийг төлөх хөрөнгийн эх үүсвэр 2. Үнийг төлөхөд зориулж хувьчлалд зориулсан сан болон бусад эх үүсвэрээс хуульд заасан нөхцөл, журмын дагуу Засгийн газар өмчлөгчид зээл олгож болно. 65 дугаар зүйл. Хувьчлалын тайлан 3. Баталсан тайланг зохих журмын дагуу архивт тусгай сан хөмрөг болгон шилжүүлнэ.
48	Төрийн бус байгууллагын тухай	Долдугаар бүлэг. Бусад зүйл	25.1.Энэ хуульд Иргэний хуулийн 36.2-т заасаны дагуу чиг үүрэг бүхий сан хамаарах бөгөөд сан нь зөвхөн дор дурдсан зориулалтаар бусдад мөнгө хандивлаж болно: 1/төрийн бус байгууллагаас нийгмийн тусын тулд явуулж байгаа ажлыг дэмжих;
49	Төсвийн тухай /Шинэчилсэн найруулга/	Хоёрдугаар бүлэг. Төсвийн зарчим, түүнийг хэрэгжүүлэх Гуравдугаар бүлэг. Төсвийн талаарх төрийн байгууллага, албан тушаалтны бүрэн эрх Зургаадугаар бүлэг. Төсвийн хэрэгжилт, гүйцэтгэл	8.9.3.сум, дүүргийн төрийн сан нь тухайн шатны төсвийн хагас жилийн гүйцэтгэл, санхүүгийн нэгтгэсэн тайланг жил бүрийн 7 дугаар сарын 25-ны дотор гаргаж дээд шатны төсвийн ерөнхийлөн захирагчид, жилийн төсвийн гүйцэтгэл, санхүүгийн нэгтгэсэн тайланг дараа оны 3 дугаар сарын 05-ны дотор төрийн аудитын байгууллагад хүргүүлж, аудит хийсэн тайланг жил бүрийн 3 дугаар сарын 25-ны дотор дээд шатны төсвийн ерөнхийлөн захирагчид хүргүүлэх 18.2.Тусгай сан нь Засгийн газрын тусгай сан, орон нутгийн тусгай сан гэсэн төрөлтэй байна. 18.5.Засгийн газрын тусгай сан нь улсын төсвийн, орон нутгийн тусгай сан нь орон нутгийн төсвийн бүрэлдэхүүн хэсэг байна. 18.7.Эргэлтийн сан байгуулах, эргэлтийн сангийн орлого, зориулалт, зарцуулалт, тайлагналттай холбогдсон харилцааг Засгийн газрын тусгай сангийн тухай хуулиар зохицуулна. 36.2.Төв төрийн сан нь санхүү, төсвийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагад, аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн төрийн сан нь тухайн шатны Засаг даргын Тамгын газрын дэргэд байна.
50	Үйлдвэрлэл технологийн паркийн эрх зүйн байдлын тухай	Хоёрдугаар бүлэг. Паркийн талаар төрийн болон нутгийн өөрөө удирдах байгууллагын бүрэн эрх	8.1.Аймаг, нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал паркийн талаар дараахь бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ: 8.1.2.паркийн үйл ажиллагааг дэмжих орон нутгийн сан байгуулах, түүнд хөрөнгө төвлөрүүлэх, захиран зарцуулах, хяналт тавих;
51	Үндэсний төлбөрийн системийн тухай	Гуравдугаар бүлэг. Зөвшөөрөл	18.4.Зөвшөөрөл эзэмшигч нь төлбөр гүйцэтгэх баталгааг хангах зорилго бүхий сан байгуулж, ажиллуулна.

52	Үнэт цаасны зах зээлийн тухай /Шинэчилсэн найруулга/	Дөрөвдүгээр дэд бүлэг. Зохицуулалттай үйл ажиллагааны төрөл	38.1.Хөрөнгө оруулалтын сан хөрөнгө оруулагчийн эрх ашгийг бүрэн төлөөлж ажиллах, сангийн хөрөнгийг үр ашигтайгаар өсгөн нэмэгдүүлэх зорилготой байна. 43.2.Тооцооны үйл ажиллагаа эрхлэх эрх бүхий хуулийн этгээд /цаашид “тооцооны байгууллага” гэх/ гишүүнчлэлтэй байх бөгөөд үнэт цаасны арилжааны явцад хийгдсэн гэрээ, хэлцэл цуцлагдах аливаа эрсдэлийг бууруулах зорилгоор тусгай сан байгуулж ажиллана.
53	Хадгаламж зээлийн хоршооны тухай.	Наймдугаар бүлэг. хадгаламж зээлийн хоршоодын холбоо.	54.1.Холбоо нь тогтворжилтын сан байгуулж, санхүүгийн тогтворжилтын үйлчилгээ үзүүлэхэд дараах чиг үүргийг гүйцэтгэнэ:
54	Харилцаа холбооны тухай /Шинэчилсэн найруулга/	Гуравдугаар бүлэг. Бүх нийтийн үйлчилгээний үүргийн сан.	11.2.Бүх нийтийн үйлчилгээний үүргийн сан дараахь эх үүсвэрээс бүрдэнэ: 11.2.1.хандив, зээл, тусламжийн хөрөнгө; 11.2.2.бусад хөрөнгө.
55	Хог хаягдлын тухай. /Шинэчилсэн найруулга/	Тавдугаар бүлэг. Аюултай хог хаягдлыг савлах, түр хадгалах, тээвэрлэх, цуглуулах, хадгалах, дахин боловсруулах, устгах	32.7.Энэ хуулийн 32.6-д заасан зардлыг урьдчилан төлөх зарчмын дагуу дараахь хувилбарын аль нэгийг сонгож төвлөрүүлнэ: 32.7.1.итгэлцлийн сан байгуулах; 32.7.2.барьцаа хөрөнгө байршуулах.
	Хот тосгоны эрх зүйн байдлын тухай		8.2.Улсын зэрэглэлтэй хотын хөрөнгийн сан нь улсын ба орон нутгийн төсвөөс, аймгийн зэрэглэлтэй хот, тосгоны хөрөнгийн сан нь тухайн орон нутгийн төсвөөс тэдгээрийн мэдэлд хуваарилсан төсвийн хөрөнгө, түүнчлэн хот, тосгоны өөрийн мэдлийн аж ахуйгаас бий болсон орлого, гадаад, дотоодын байгууллага, хувь хүмүүсээс өргөсөн хандив, буцалтгүй тусламж, бусад орлогоос бүрдэнэ.
	Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний эрхийн тухай.	Дөрөвдүгээр бүлэг. Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний сурч боловсрох эрх	15.6.Элсэлтийн шалгалтад тэнцэж, дотоод, гадаадын их, дээд сургууль, коллеж, мэргэжлийн боловсролын байгууллагад суралцах эрхтэй болсон хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний бакалавр, магистр, докторын зэрэг олгох сургалтын зардлыг, хөдөлмөрийн чадвараа алдсан гишүүнтэй өрхийн нэг суралцагчийн сургалтын төлбөрийг боловсролын зээлийн сан хариуцна.
	Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих тухай /Шинэчилсэн найруулга/	Тавдугаар бүлэг. Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих сан.	22.1.Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих сан нь дор дурдсан эх үүсвэрээс бүрдэнэ: 22.1.3.Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих сангийн чөлөөт үлдэгдлийг банкинд хадгалуулсны хүү; 22.1.6.гадаад улс, олон улсын байгууллага, Монгол Улсын болон гадаад улсын аж ахуйн нэгж, байгууллага, төрийн бус байгууллага, иргэдээс Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих санд оруулсан хандив, тусламж;
	Хөдөлмөрийн тухай /Шинэчилсэн найруулга/	Гуравдугаар дэд бүлэг Ажилтны хүлээх эд хөрөнгийн хариуцлага	134.1.Ажил олгогч өөрийн эзэмшлийн болон өмчлөлийн зүйлийн бүрэн бүтэн байдлыг хангах, хамгаалах зорилгоор эд хөрөнгөө даатгуулах, эрсдэлийн сан байгуулахдаа ажилтны цалин хөлс, эд хөрөнгөөс дайчлан авах, суутгахыг хориглоно.

Хөрөнгө оруулалтын сангийн тухай	Хоёрдугаар бүлэг. Хөрөнгө оруулалтын сангийн төрөл, хэлбэр, удирдлага, зарчим	5.1.Хөрөнгө оруулалтын сан нь Үнэт цаасны зах зээлийн тухай хуулийн 4.1.18-д заасан мэргэжлийн хөрөнгө оруулалтын үйл ажиллагаа эрхлэх этгээд байна. 6.1.Хөрөнгө оруулалтын сан доор дурдсан хэлбэртэй байна: 6.1.1.хамтын хөрөнгө оруулалтын сан; 6.1.2.хувийн хөрөнгө оруулалтын сан. 7.1.Хөрөнгө оруулалтын сан нь хуулийн этгээдийн эрхтэй тусгай зориулалтын компани байна.
Эрдэнэсийн сангийн тухай	Нэгдүгээр бүлэг. Нийтлэг үндэслэл	Энэ хуулийн зорилт нь Монгол Улсын эрдэнэсийн эх нөөцийг хамгаалах, төрийн эрдэнэсийн сан /цаашид “эрдэнэсийн сан” гэх/-г бүрдүүлэх, хамгаалах, арвижуулах, уул сангаас хөрөнгө гүйлгээнд оруулах, захиран зарцуулахтай холбогдсон харилцааг зохицуулахад оршино.
Эрүүл мэндийн даатгалын тухай /Шинэчилсэн найруулга/	Нэгдүгээр бүлэг. Нийтлэг үндэслэл	1.1.Энэ хуулийн зорилт нь эрүүл мэндийн албан журмын даатгалын зарчим, хамрах хүрээг тогтоож, Монгол Улсын иргэн бүр эрүүл мэндийн даатгалд хуулийн дагуу даатгуулж шимтгэл төлөх, даатгуулагчид эрүүл мэндийн улмаас учирч болзошгүй санхүүгийн эрсдэлийг хуваалцах зорилгоор сан бүрдүүлэх, уг сангийн хөрөнгийг хуваарилах, зарцуулах, эрүүл мэндийн даатгалын байгууллага болон эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээ үзүүлэгч байгууллага, төр, иргэний хооронд үүсэх харилцааг зохицуулахад оршино.

ХЭЗҮХ